

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2022

5

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Yoko ONO. Instaliacijos „Ex It“ fragmentai. Pristato Šiuolaikinio meno centras. © Martyno Plepio nuotraukos. Kaunas. 2022. KEKS archyvas

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 8 652 32034

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Ramunė MARCINKEVičIŪTĖ
(teatras) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS
(dizaineris) 2 61 05 38
Romėna RAČKAITYTĖ-ČEPAITIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Asta DEKSNYTĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Alfредas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVIČIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS (JAV)
Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ
Giedrius SUBAČIUS (JAV)
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: info@kulturosbarai.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Gintaras LAZDYNAS. Raidelės, žlugdančios mano tautą / 2
Kęstutis MEŠKYS. Tiesos akimirka. Nuo interpretacijų iki manipuliacijos, arba „Istorijos
dėl juoko“... / 9
Dainius Martynas ČIŽAS. Kur yra Dievas karo metu? / 16
Virgilijus ČEPAITIS. Pranašystė. *Kokia bus paskutinių kolonizatorių lemtis* / 18

Problemoms ir idėjoms

Tatjana ŽURŽENKO. Ukraina: mūšio laukas dėl Europos ateities / 20
Vytautas RUBAVIČIUS. Lotynų Amerikos civilizacinė bendrystė pagal Enrique Dusselj / 24

Nuomonės apie nuomones

Arvydas KAŽDAILIS. Lietuvos dailės globalizacija / 33

Kūryba ir kūrėjai

Viktorija SINICYNA. Žaidžiant absurdą: kažkas vyksta, kažkas ateina, kažkas išeina...
Baisu? *Gintaro Varno spektaklis „Belaukiant Godo“* / 38
Ramunė MARCINKEVičIŪTĖ. Vakarykščio pasaulio ilgesys. *Staso Žyrkovo spektaklis „Saša,
išnešk šiukškes“* / 40
Lidija ŠIMKUTĖ. Poezijos skaitymai Ukrainoje taikos metais / 43
Raminta JURĖNAITĖ. Dvi šiuolaikinio meno ikonos Kaune / 48
Giedrė KRIAUČIONYTĖ-VOSYLIENĖ. Ką veiksime spektaklyje? / 51
Vidas POŠKUS. Vyniotinis-ruliada, arba Nuoširdus Vandos Padimanskaitės radikalumas / 57
Menas be subjektyvumo neįmanomas. *Su soliste Lina DAMBRAUSKAITE kalbasi Elvina
BAUŽAITĖ* / 59
Saulė MAŽEIKAITĖ. Petro Lincevičiaus biomitografijos / 62
Aušra ŽIČKIENĖ. Popkultūra, stereotipai ir nykstančios liaudies dainos / 65
Pēters BRŪVERS. Eilėraščiai / 72

Praeities dabartis

Vidmantas VALIUŠAITIS. Juozas Lukša-Daumantas ir Antanas Valiukėnas. *Lietuvių
rezistencijos ryšių su demokratiniiais Vakaraais esminės grandys* / 77

Paveldas ir paminklai

Rimantas GUČAS. Vilniaus katedros vargonai / 85

Apie laikus ir žmones

Tomas KAVALIAUSKAS. Europos namai. *Politiškai nekorektiška novelė* / 90

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Asų pribombasai / 94

Viršelio 1 p.: Arvydas KAŽDAILIS. Didžiojo valstybės herbo modifikacija

4 p.: Vanda PADIMANSKAITĖ. Vasario 25. 2022. Drobė, akrilas; 50 x 60

Gintaras LAZDYNAS

RAIDELĖS, ŽLUGDANČIOS MANO TAUTA

1

Prisimenate pasaką apie bailų kiškį, kuriam ant uodegytės nukrito medžio lapelis, o jis nuskuodė per mišką, keldamas visuotinę paniką – dangus griūva? Ši pasaka apie mus. Jeigu dar nepastebėjote, pasakysiu, kad vienas iš keistų lietuvių tautos bruožų, kuris kada nors nusineš ją į kapus, yra sugebėjimas iš menko nieko susikurti globalią problemą ir prieš tą menką nieką kilti į žūtibūtinę kovą, tarsi nuo jos baigties priklausytų tautos likimas. Pažiūrėkite, kokiais nelaimingais pražūčiais pasmerktųjų veidais, tačiau karingai dabar pasitinkame kelias mažytes lotyniškos abėcėlės raideles, kurias Seimas išdavikiškai įleido į mūsų pasus. Niekam nekyla abejonių, kad po įstatymo priėmimo buvo pasirašyti slaptieji protokolai, pagal kuriuos veidmainiškai bus skelbiama, kad pavardė yra neatsiejama asmens tapatybės dalis, tačiau lietuviškas č, š, v privalėsime perrašyti į cz, sz, w. Gero iš to nelauk. Gal tik Seinuose gulintis, anot Vaižganto, „pagedęs lietuvis“ Antoni Baranowski liks saugus su įteisinta lenkiška w, bet ne tautos patriarchas Jonas Bassanawiczius, kuris mirtinai nusidėjo tautai, *Auszroje* prirašęs gausybę sz, cz, ź, w, ar tautos

2

himno autorius, susigalvojęs neišmintingą slapyvardį „Q. D. ir K. A“.

Būtinybė įsileisti lotyniškas raides į asmens dokumentus, net ne į abėcėlę, kelia didžiulę įtampą, tačiau niekas neįstengia paaiškinti, kodėl tų raidelių atsiradimas užsieniečių ar jų sutuoktinių pasuose, laikraščiuose, knygų puslapiuose yra toks mirtinai pavojingas, kad laikomas kalbos ir tautos išdavyste.

Kilus naujam pavojui, ne vienas leidinys vėl kaip skydu prisidengė poeto Justino Marcinkevičiaus kalba, pasakyta 2007 m. lapkričio 5 d. Rašytojų klube, pristatant profesoriaus Vinco Urbučio knygą „Lietuvių kalbos išdavystė“. Pasisakymui prigijo redaktorių radikalizuotas pavadinimas – „Didžiausia išdavystė lietuvių kalbos istorijoje“.¹ Skamba šiurpokai, lyg bažnytiniai pavojaus varpai, kviečiantys griebtis dalgių, šakių ir eiti ginti gimtosios kalbos, nes „esame kalbinio imperializmo puolami“. Poetą išgąsdino tuometinės TV humoro laidos pavadinimas „Le Broniaus šou“, neva įrodantis, kad linksniavimą priverstinai pakeis artikeliai, o tada rašysime „Der Gediminas štrassė“ (vokiečiai, beje, vartotų moteriškąją giminę – *die Straße* ar tiesiog *Gediminas Straße*). Kodėl? Kuo pagrįsta tokia bai-

mė? Kur logiški argumentai? Net ir labai norėdami savo linksniavimo sistemos nepakeistume artikeiliais – tiesiog susijauktų protas. Čia ne tokia smulkmena kaip „kad+bendratis“ ar „du tūkstantis dvidešimt antrieji“. Kita vertus, net jeigu artikeliai ir imtų klastingai veržtis į mūsų kalbą, ar jau reikėtų skambinti pavojaus varpais? Istorija rodo, kad artikeliai tautų nepapjauna – senosios germanų gentys neatsinešė artikelių iš indoeuropietiškosios protėvynės, pačios juos neaišku kaip prasimanė, tačiau dėl to ne tik nežuvo, bet ir savo ekonominiu išsivystymu kelia pasaulio tautų pavydą. Todėl, jeigu dvasinis ar kultūrinis tautų pajėgumas tiesiogiai priklauso nuo artikelių, mums reikėtų rimtai susimąstyti, o kartu smarkiai nusivilti – kol kas nėra jokių požymių, rodančių, kad į lietuvių kalbą brautųsi artikeliai.

Tačiau didžiausią pavojų kelia ne jie. Kaip ašaka gerklėje poetui ir profesoriui įstrigo „*didžiausia išdavystė*“ – svetimvardžių rašyba originalia forma. Apie lietuviškus pasus tada dar nekalbėta. Poetą sutrikdė „pasibaisėtinas“ sakiny „*Churchillui patiko Shakespeare'o Hamletas*“, tokį užrašymą jis pavadino neįsivaizduojamu hibridu – nei velnias, nei gegutė. Kodėl? Juk šis sakiny, priešingai, gali tik nuraminti, įrodydamas, kad kalba nėra rašyba. Užmerkite akis ir pirmiau išstarkite aną sakinį, o po jo – frazę „*Čerčiliui patiko Šekspyro Hamletas*“. Pajutote skirtumą? Dėl ko čia kyla nerimas?

Kai rašėme kirilica-graždanka, kai visai niekaip nerašėme arba rašėme „Broma atverta ing viečnas-ti“ (Marcinkevičiaus argumentas) būdu, kai rašėme *piauti, gal būt, žūt būt*, o dabar rašome *pjauti, galbūt, žūtbut*, kalba vis tiek išliko tokia pati. Kalba su rašybos ar skyrybos kaita nesisieja. Kalba neišnyks, net jeigu imsime rašyti kiniškais hieroglifais. Rašyti skaityti nemokantys maži vaikai kalba lietuvių kalbą, nepaisydami to, kaip ją užrašo mamos ir tėčiai. Per šimtmečius rašyba smarkiai pakito, tačiau dabar dažnam atrodo, kad pagaliau turime pačią lietuviškiausią, tiesiog iš mūsų tautinės prigimties trykštančią kalbą. Jokia jos kaita nebeįmanoma, jo-

kie patobulinimai nepriimtini, nebent ketintume išduoti kalbą ir tautą.

II

Po kelerių metų savaitraštyje *Mokslo Lietuva* (2012) lietuvių kalbos pražūtį pranašavo ir kalbininkė Aldona Paulauskienė. „*Didžiausia kalbos išdavyste reikia laikyti sprendimą svetimuosius vardus rašyti originalo kalba. [...] Nesuprantama ir nusikalstama ši išdavystė*“² – skelbė mokslininkė. Eik per kokias nori duris, tik neženk per svetimvardžių slenkstį, jei čia pasuksi, galą gausi – vienu ypu bus nutrinti visi istoriniai kalbos puoselėjimo ir tautos gelbėjimo pasiekimai. Autorė priminė carinę ir sovietinę okupaciją, Lietuvos rusifikavimą, partizaninį pasipriešinimą, daraktorius ir knygnešius, paminėjo milžiniškus kalbininkų nuveiktus darbus, bet, „*kai tik pasijutome laisvi, jau ne tarybiniai*“³ prasidėjo blogi laikai („*tačiau tai ne sovietinės santvarkos pasiūlgimas, o proto balsas*“⁴): „*Atkurtos nepriklausomos Lietuvos, pasisukusios iš Rytų į Vakarų, vadinamiesiems intelektualams svetimoji kultūra pasidarė artimesnė už savąją, ir prasidėjo kalbės ir drauge tautės bei jos papročių išdavystė*“⁵ Tai bent!

Autorė gėdino tuos lietuvius, kurie lietuvių kalbą vadina „*skurdžia, netinkama priemone menui, filosofavimui, abstrakčiam mąstymui, mokslininkų bendravimui, atsiradus naujoms technologijoms*“⁶ Mintis aiški – mūsų kalba puikiai tinka šiuolaikiniam europietiškos civilizacijos raidos būviui. Negi užmiršome, kad mūsų kalba yra pati archajiškiausia indoeuropiečių kalba? Kaip čia išeina? Vokiečiai, anglai, prancūzai ilgus amžius savo kalbą gludino modernaus mąstymo raiškiai, o lietuvių tauta kaip visada viską gavo iš prigimimo ir be jokių dvasinių pastangų? Lietuvių kalbos negalima keisti, bando įteigti autorė, nes kalba sukurta kartą ir visiems laikams, kalbos kitimas prilygintinas kalbos naikinimui: „*Neįsivaizduojamas žmogus be kalbos ar dar tik kuriantis sau kalbą*“⁷

Kalbininkui taip tvirtinti nederėtų, nes jau daugiau kaip šimtą metų remiamasi šveicarų lingvisto

Ferdinando de Saussure'o teoriniu postulatu, kad „kalba visada reiškia ir nusistovėjusią sistemą, ir evoliuciją; bet kuriuo momentu ji yra ir gyvuojanti institucija, ir praeities produktas“,⁸ kalba gyvuoja ir sinchroniškai, kaip išbaigta sistema, ir diachroniškai, kaip nuolat kintantis darinys. Charlesas Darwinas neįstengė paaiškinti, kaip viena gyvūnų rūšis virsta kita, o lingvistai sugeba rekonstruoti tik statiškas kalbos būvio fazes, bet dar niekam nepavyko perprasti, kokia yra perėjimo iš vienos fazės į kitą dinamika ir kodėl indoeuropiečiai, senų senovėje kalbėję viena kalba, dabar nebesusišneka tarpusavyje.

Šiandien pavydžiai žvelgiame į Airiją, Lietuvos dydžio šalį su viena stipriausių pasaulio ekonomikų, aukštu pragyvenimo lygiu, galinga literatūra. XX a. pradžioje ji rungėsi su Lietuva dėl pasaulio emigracijos čempionės titulo, nes per metus abi netekdavo maždaug po 1 proc. gyventojų. Skirtumas tik tas, kad airiai, nors išliko kaip tauta, tačiau beveik prarado savo kalbą. Tuo anaiptol neteigiame, kad mes, jeigu norime turėti galingą ekonomiką ir aukšto lygio kultūrą, privalome atsisakyti savo kalbos. Tiesiog raginu neieškoti priežastingumo ryšių ten, kur jų nėra, nereikėtų stengtis žūtbūt išsaugoti stabmeldiškus savo mąstysenos pamatus. Niekas Europoje nebešneka savo senosiomis kalbomis. Pietų Europos šalys šneka smarkiai transformuota liaudiška lotynų (*sermo vulgaris*) kalba ir tarpusavyje nesusišneka, o Šiaurės Europa šneka ne menkiausiai pakitusių germaniškais kalbomis. Sėnosios kalbos kaip kokios išnaros liko senovėje. Kodėl jos nesustingo akmens amžiuje įgautu pavidalu ir nuolat keitėsi, kol kas niekas nesugeba paaiškinti.

III

Iki XVII a. viešpatavusiai kreacionistinei sąmonei atrodė, kad pasaulio kūrimas yra užbaigtas. Net ir evolucionistinė sąmonė, ėmusi leisti pirmuosius daigus, tikėjo, kad po keleto dešimtmečių žmonijos raida sustos. Tačiau kiekvienas šiuolaikinis studentas žino, kad evoliucija nesibaigė, tik persikėlė į

žmogaus proto erdves – noosferą. Evoluicionuoja ir kalba – visos tautos tebekuria gimtąją kalbą. Kodėl lietuvių patriotų tikslas turėtų būti iš paskutiniųjų stengtis užgniaužti tautos raidą, paversti šalį kalbine Kuba, užkonservuotą nekintama archajiška leksikos forma?

Žmogaus gyvenimo ne visada užtenka, kad pajustų, kaip kinta kalba. Mums šiuo atžvilgiu pasisekė. Į XX a. 10-ojo dešimtmečio kalbos ypatybes pasigilinęs romano „Pietinia kronikas“ autorius Rimantas Kmita pripažino, kad šiandien kalbame kitaip negu Nepriklausomybės pradžioje. Bet ar pajutome tą kitimą, ar pripažįstame, kad Lietuvos erdvė pasidarė daug lietuviškesnė? Lietuvių kalba dar niekada nuo Mindaugo laikų nebuvo tokia švari kaip dabar, bet čia greičiau lietuvių kalbos mokytojų negu tėvų ir senelių nuopelnas. Tėvai ir seneliai Vytauto Kernagio atliekamos Kansaro dainos iš „Žemutinių pilių šventės“ klausosi, jausdami saldų virpuliuką po krūtine, nes išviešinta barbariška jos leksika – tai kasdieninis jų jaunystės slengas, šiandieniniam jaunimui toks pat svetimas, kaip kinų mandarinų kalba. Koncerto „Laisvės banga: nuo Vilniaus iki Berlyno“ organizatoriai 2019 m. lapkritį jau turėjo šią dainą išversti – ekrane virš scenos bėganti eilutė aiškino, ką reiškia žodžiai *ploščius*, *duchofkė*, *fortkė*, *viedras*, *slovikas* ir t. t., kadaise buvę įprasti. Net patys susipainiojo, *kurtkė* pavadinę ne striuke, o paltu. Anuos laikus menantys šiauriečiai žino, kad ir „Pietinia kronikų“ autentiškas vardas turėtų būti „Taškenta kronikas“, nes pietinį mikrorajoną šiauriečiai vadino Taškentu (su mažesniais rajonais Kamčiatka, Sachalinu, Japonija). Dabar toje pusėje Lieporiai, Dainai, Gytariai.

Apgailestavimui, kad Vilniaus Didžiojo Seimo troškimas visuose Lietuvos valsčiuose girdėti skambančią „*prigimtą žmonių kalbą*“ liko neįgyvendintas, galima tik pritarti. Tačiau Churchillis su Shakespeare'u nekalti, kad pastaruosius 100 metų mes kuo toliau, tuo mažiau kalbame protėvių kalba, kurią išsaugojo tik nedidelė dalis lietuvių, tarp kurių, deja, jau nebėra nei poeto Marcinkevičiaus, nei

kalbininkės Paulauskienės, nei profesoriaus Urbučio. Mes kalbame lietuvišku esperanto – kabinetine dirbtine kalba, Jablonskio, Būgos, Jauniau, Balčikonio ir kitų kalbininkų sukonstruota zanavykų tarmės pagrindu. Gyva protėvių kalbą kalba tik tie žmonės, kurie vartoja savo tarmę, nes gyva kalba yra tik tarmė, kurią paveldėjome iš senų senovės. Dėl kokių priežasčių mes, lyg didžiausi kaimo tamsuoliai, kaip kokias nunešiotas klumpes paniekinome savo prigimtas tarmes ir etninių žemių vardus – jau kita, daug skaudesnė tema, kurios padariniai gerojai pavojingesni už raidelės *w* rašymą *kitataučių* pasuose.

IV

Ar papildomų raidžių naudojimas ir svetimų pavardžių rašymas originaliu pavidalu tikrai griaua lietuvių kalbos pamatus ir pakerta tautos dvasių? Koks pavojus čia slypi? Pabandykime įsivaizduoti, kad į lietuvių kalbos abėcėlę įvedamos *q*, *w*, *β*, *ç* ir šeši tuzinai kitokių raidžių su diakritiniais ženklais. Ar dėl to dangus tikrai griūtų? Kaip tos raidelės sunaikina lietuvių kalbą? Dar daugiau – įsivaizduokime, kad tampame labiau išprusę, net išmokstame tas raides tarti. Ir ką? Užaugo kupra? Ar atsikratę papratimo, tikrai išduodame prigimimą?

Kur yra tas chronologinis taškas, nuo kurio rašyba ir abėcėlė nebekinta? Jeigu taip principingai saugome savo tradicijas ir abėcėlės archajizmą, turėtume išmesti lauk š, č, uo ir kitas raides, kurias prieš gerą šimtmetį neapdairiai įsileidome į savo raidyną. Jeigu norime rašyti taip, kaip rašė ne tik Mažvydas su Daukša, bet ir Daukantas, Valančius, Basanavičius, netgi Maironis, turėtume susigrąžinti lietuviškomis laikytas *sc*, *sz*, *ũ*, tarp jų ir *w*. Priešingu atveju neitektume Lietuvos ir Dievo, nes abu žodžius rašėme su dviguba *v*. Juk neteigsime, kad tautos patriarchas Basanavičius su kitais čia minėtais garsiais vyrais nesuprato tų raidelių „ardomojo“ poveikio ar buvo lenkiškos abėcėlės suklaidinti lietuviai. Kai *Varpas* 1889 m. gruodį buvęs „laikrasztis“, po mėnesio staiga

tapo „laikraštis“, nei idėjinė jo kryptis, nei kultūrinis ar tautinis turinys nepasikeitė.

Skambiname pavojaus varpais, nors niekas nė neketina modernizuoti mūsų abėcėlės, o ji tikrai nėra tobula. Prieš šimtą metų užvirus diskusijoms dėl lietuviškos abėcėlės, Adomas Jakštas siūlė atsisakyti *lenkiškų* nosinių balsių (*ą*, *ę*, *į*, *ų*), nes neturime jas atitinkančių garsų, daug labiau tiktų ilgumą žyminti *europietiškos* raidės su laužta varnele viršuje.⁹ Tačiau nei Jakšto siūlomų patobulinimų, nei Vydūno, Kuršaičio, Jablonskio teiktų variantų niekas nevadino kalbos ar tautos išdavyste, visi tiesiog ieškojo patogesnio būdo, kaip užrašyti tariamus garsus, nors ši užduotis praktiškai neišsamiama – garsų yra nesuskaičiuojama gausybė. Taigi reikia susitarti, kaip tarsime raides, kaip užrašysime garsus.

Dėl Shakespeare'o pavardės rašybos pykstame, o kai miesto pavadinimą „Kaunas“ tariame Kounas, „Šiauliai“ tariame Šioulei (tiesa, „šiaurė“ nevirsta „šioure“, tik „šiaurinis“ „šioriniu“), tai čia jau ir velnias, ir gegutė? Dėl uostamiesčio išvis nutinka kuriozas, mat žodžio „Klaipėda“ pirmojo skiemens „a“ raidei mūsų abėcėlė apskritai neturi jokio garsinio atitikmens, išskyrus tarmišką „ə“. Ir nepražūstame, tariame garsus, kurie neatitinka raidės, bet susišnekame, sugebame išmokyti vaikus, kad girdėdami vienokį garsą, rašytų kitokią raidę. Liežuvį palaužyti tenka tik kitataučiams.

Šneka turi krūvą minkštųjų priebalsių, o abėcėlė – nė vieno. Jei drįstume įvesti minkštuosius priebalsius, „Pietinia kronikas“ taptų nebepaskaitomos? Vanka su Petka išizeistų? Sugriūtų kalba, jeigu imtume dėti kirčio ženklus? Ar smagiau spėlioti, kur užrašytame sakinyje „kalba kalba“ yra veiksnys, kur tarinys, arba ką reiškia žodžiai „visos valstybės“ – vienaskaitos kilmininką ar daugiskaitos vardininką?

Kalba nėra abėcėlė. Nors istorija liudija – buvo atvejais, kai neįstengę abėcėlės atplėsti nuo kalbos, pasiskolinome kirilicą, kartu pasiėmėme ir senąją slavų kalbą savo raštams rašyti. Lietuvos didieji valdovai, užuot paliepę sukurti lietuvišką rašymo

sistemą, tegul ir graikų arba slavų kalbų pagrindu, pasiėmė visą gatavą svetimą kompleksą, atverdami vartus įsiveržti slavų kalboms. Tačiau tai ne kalbos, o valdovų ir pačios tautos problema – skolintis lengviau negu kurti.

V

Ir į gramatiką niekas nesikėsina, nors ji dar labiau tobulintina. Kalba nėra gramatika. Kalba turi savus raiškos dėsnius, kurie veikia nepaisydami, ar mes juos suvokiame, ar ne. Tuos, kuriuos jau suvokėme, vadiname gramatikos taisyklėmis. Tačiau yra daugybė dėsnių, kurių nepastebėjome, nes jie dar nepasiekė mūsų sąmonės arba yra užblokuoti inertiško mąstymo. Jeigu kas paklaustų, kiek lietuvių kalba turi gramatinių laikų, turbūt nedvejodami atsakytume, kad keturis – būtasis dažninis, būtasis, esamasis, būsiamasis. Ar tikrai? Kuriam iš jų tada priskirtume „Anykščių šilelio“ eilutes „*miškan būdavo eini, tai net akį veria*“? Koks čia – *būdavo eini* – gramatinis laikas? Būtasis dažninis? Nes *būdavo*? O gal esamasis *eini*? Tačiau abu žodžiai sukuria vieną laiko pajautą, kuri reiškia ne daugkartinį veiksmą praeityje ar tai, kas vyksta dabar, o veiksmą, kuris daug kartų vykdavo praeities esamuoju laiku. Pats Baranauskas jį vadino „*senobišku laiku papratimo*“. Toks veiksmožodis iš tikrųjų ir šiandien gyvai vartojamas: *būdavo važiuoji, būdavo skaitai, būdavo įsimyli*. Modalinis veiksmožodis nukelia į praeitį, kurioje vartojamas esamasis laikas. Būtasis dažninis esamasis laikas! Kokioje lietuvių kalbos gramatikoje tokį rasite?

O Romualdo Granausko frazė „*būtų besanti numirusi*“? Kiek laiko žymių čia susipina? Juk tai ne trys paskiri žodžiai, o veiksmožodinės formos, susiliejančios į vieną laiko žymę, artimą germaniškiems sudurtiniams laikams. Bet mes tokių juk neturime. Gramatika neturi, o kalba, gal ir ne visus, tačiau turi: buvau, būdavau, esu, būsiu+atėjęs ir pan., tai žodžiai, kurie rodo kelis veiksmus laike, nors mūsų gramatikai užtenka vieno. Ar du žo-

džius sujungti į vieną laiko sąvoką jau virš mūsų intelektualinio pajėgumo? Kodėl sudurtinių laikų neįtraukiame į savo gramatiką? Paaiškinimas, manau, labai paprastas. Visi žymieji lietuvių kalbininkai – Kazimieras Jaunius, Kazimieras Būga, Jonas Jablonskis – baigė Maskvos arba Peterburgo universitetus, o Juozas Balčikonis Peterburge studijavo slavistiką, todėl nieko nuostabaus, kad lietuvių kalbos gramatikos taisyklės ir kalbotyros tradicijas jie kūrė, nusižiūrėję į rusų ar lenkų kalbų gramatikas. Slaviški gramatikos bruožai per pusantro šimtmečio įaugo į lietuvių sąmonę taip tvirtai, kad juos giname kaip prigimtinės lietuviškumo apraiškas. Jei mūsų garsieji kalbininkai būtų baigę Jenos ar Tiubingeno universitetus, lietuvių kalbos gramatika dabar atrodytų visiškai kitaip.

VI

Ką saugome ir ko baiminamės, priešindamiesi svetimvardžių rašymui originalia forma? Rašysime taip, kaip tariame? Adomas Jakštas irgi to siekė. Puiku. Pabandykite *lietuviškai* ištarti anglų rašytojų Southey ar Thackeray pavardes. Ne, ne Sautis ir ne Tekerėjus, th nėra t, greičiau s, z, v, d ar f. Ir kodėl *Bitlai*, o ne *De (Ve, Fe, Ze, joku būdu ne Te) Bytlz*?

Į vardų rašymą pasižiūrėkime empatiškai – t. y. savo ir kitataučių akimis. Įsivaizduokime, kad į konferenciją Lietuvoje atvažiuoja prancūzas Honoré Huet ir du broliai Hollandai, Charles'is ir Artūras, tačiau vienas atstovauja Prancūzijos, kitas Anglijos universitetui. Išdėliojame svečių korteles – Honoré Jué, Šarlis Oliandas, Ase Holandas? Ir ką? Išsaugome savo kalbą, bet vargšai užsieniečiai blaškosi po salę, žaisdami lietuvių liaudies žaidimą „atspėk savo vardą“. Tegul keikiasi, kad gavo tokias neištariamas pavardes ir vardus. Ase! Koks gi čia vardas! Kol jie blaškosi, užsukame į biblioteką pasižiūrėti, kokių knygų jie yra prirašę, tačiau nei prie J, nei prie O raidžių nieko nerandame.

Kaip mes patys pasijustume, jei užsieniečiai irgi laikytųsi tokio nepagarbaus požiūrio ir transkri-

buotų mūsų pavardės, kad patys savęs neatpažintume? Nuvyksta Vincas Savukynas ir Eugenijus Jovaiša į konferenciją Amerikoje, o jiems ant krūtinės užkabina korteles Vintas Sahvookeenahs, Awgheniuse Yohwaisha, ir džiaugiasi: pagaliau sulaukėme svečių net iš Indijos. Po savaitės Vokietijoje Savukynas jau tampa Winzu Sahwukienu, bet konferencijoje sėdi vienas, nes tuo metu Awgheniuse, atsigavęs po šoko, patirto Amerikoje, nesirinkdamas žodžių skundžiasi Europos Žmogaus Teisių Teismui Strasbūre dėl lietuvių kalbos garbės ir orumo pažeminimo. Arba lietuvaitė susituokia vokiečiuose su Šiukščiumi, o ten kaip tariama, taip ir įrašoma – Schükschtschüs. Iškart lengviau pasidaro? Manau, Marcinkevičiaus ir Paulauskienės niekas niekur nepervadino Mahrtsinkhevichews ir Powlauhskieneh. Tai kodėl su kitais norime elgtis taip, kaip nenorėtume, kad būtų elgiamasi su mumis?

VII

Užsieniečiams nelengva ištarti mūsų pavardės. Atgimimo laikais, kai atsidūrėme pasaulio žiniasklaidos dėmesio centre, iš pradžių nuolat skambėjo: Vaiteutas Liansberžys, Alžirdes Brezauskas, bet po poros mėnesių šios pavardės atgavo lietuvišką skambesį. Žinoma, po ketvirčio amžiaus NBA milžinas Šakylas Onylas savo juokų TV laidoje dar šaipėsi iš Jono Valančiūno pavardės, esą ji neištariama, bet visa Amerika labai greitai išmoko ją rašyti ir tarti, kaip kadaise ir Žydrūno Ilgausko pavardę. Aikštėje pasirodžius žaidėjui egzotiška pavarde, kaip antai nigeriečių emigrantų šeimoje Graikijoje gimusiam Gianniui Antetokounmpo (pabandykite ištarti nenusilauždami liežuvio), amerikiečių TV ekranuose paprastai pasirodo transkribuotas pavardės tarimas. Taigi užsieniečiams sunku ištarti ne tik lietuviškas pavardes. Anglai laužo liežuvį, bandydami įvardyti prancūzus, vokiškų pavardžių tarimas irgi lūžinėja, bet civilizuotas žmogus, užuot juokęsis ar gąščiojęsis kitų pajuokos, tiesiog paklausia, kaip tarti pavardę, vardą, kaip juos rašyti. Anglai net anglų klausia, nes

šie apskritai vienaip rašo, kitaip taria. Tautos įžėdinėjimas iškart liausis, kai suprasime, kad baimės priežastis – mūsų pačių nemokšiškas ir nenoras to pripažinti.

Transkribuoti pagal tarimą galėtume tik nelotyniško rašto vardus, bet mieliau nusirašome nuo anglų, tarsi kinai savo vardus rašytų angliškai. Joks kinas ar korėjietis nei rašo, nei taria Bejingas, Xi Jinpingas, Kim Jong Unas ir pan. Šią problemėlę išspręstume arba rašydami iš rusiškos tradicijos paveldėtu būdu, arba pasiklausydami, kaip patys kinai, korėjiečiai, japonai taria savo vardus: vietoj Bejingas (anglai taria Beižing) turėtume rašyti Beidzių (bet neturime minkštos nosinės n), Beidzingas, Xi Jinpingas – Šy Dzių piņas (abi n minkštos), Kim Jong Unas – Kim Dzioņ Ynas, nors greičiau Uinas (Y turėtų būti kietas, kaip rusų *в*, bet mes tokios raidės neturime. Kai senovėje iš rusų skolinomės *в*, ją pavertėme ui, pavyzdžiui, žodis *мыло* tapo muilas, dabar verčiame jau kaip y – Myškinas). Pavadinimo *Pekinas* (Peking) galėtume ir nebijoti, nes jis atėjo ne iš rusų kalbos, o iš prancūzų kartografo Jean-Baptiste'o Bourguignon d'Anville'o 1790 m. sudaryto žemėlapiu.

VIII

Prisidengdami savo įstatymais kitataučiai nerodo pagarbos mūsų tradicijoms. Daugybė Ispanijoje gimusių lietuvių vaikų, kurių abu tėvai yra lietuviai, turi keistas pavardes, tarkim, Marytė Jonaitis Petraitytė ar Marius Jonaitis Petraitytė. Ispanai, gerbdami savo tradicijas, įrašo abiejų tėvų pavardes. Galima sutikti, galima nesutikti, bet lietuviu ausiai tokia pavardė, švelniai tariant, keistoka: Fidelis Castro Ruz skamba normaliai, o Marytė Jonaitis Petraitytė kažkaip nelabai. Iš tremties Sibire daugybė moterų grįžo su vyriškomis pavardėmis. Rusams, jeigu tėvas yra Ivanov, tai dukra ar žmona bus Ivanova. Kad lietuviai turi kitokias pavardžių sudarymo taisykles, Sibire niekas nepaisė, nors naujagimių mergaičių ar tekančių moterų vis dėlto nevadindavo

Jonaitisa ar Petraitisa. Ona Jonaitis, ir taškas, o jeigu tėvas Laurinaitis, tai būsi Lavrinaitis – kaip tariam, taip rašom!

Galima keršyti užsieniečiams, kad yra tokie ne-jautrūs mūsų pavardėms, tačiau jau esamų pavardžių jie neiškraipo, nesistengia pritraukti jų prie tarimo. Kadaisė mes patys bandėm savo pavardes pritaikyti užsieniečių lūpoms. 1985 m. „Žalgiris“, išėjęs į tarptautinę areną, išdidžiai prisistatė – „Jalguiris“, o štai čia Khomicious, Yovaisha, Chivilis. Ne tik užsienis tuo stebėjosi, bet ir mums patiems sutriko virškinimas nuo tokio servilizmo. Įsižeidėme. Gražvydas Kirvaitis tokiais užrašais ant krepšininkų marškinėlių baisėjosi sovietiniam *Sporte* (1985-12-14), straipsnio autorių citavo amerikoniški *Tėviškės žiburiai* (1986-01-14), primindami „*elementarią ir seniai praktikuojamą lietuviškų vardų perdavimo svetimose kalbose taisyklę: visose lotyniškus rašmenis vartojančiose kalbose lietuviški vardai pateikiami originalo forma. Taigi „Žalgiris“ yra „Žalgiris“ ir angliškai, ir prancūziškai, ir vokiškai, ir ispaniškai...*“ Savo pataikūniškumu visiems neįtiksimė, tik apsijuoksime: ispanų lūpose „Jalguiris“ skambės „Chalgiris“, anglų – „Dželgiris“ ir t. t., o „Žalgirio“ nebeliks.

IX

Lietuvių kalbos išdavystė laikyčiau ne svetimvardžių rašymą originaliu pavidalu, kad kitataučiai patys save atpažintų, o lietuviškų pavardžių darymą. Kai moterys ėmė plėsti žemėn lietuviškas pavardžių priesagas *-ienė, -aitė, -utė* ir pan., jos kėsinosi į kalbą. Visi dangstėmės demokratinėmis laisvėmis, nors turėjome prasmę iš gėdos. Argumentavome tuo, neva užsieniečiams sunku ištarti mūsų pavardes, paskui paaiškėjo, kad priežastys labiau psichologinės, o dabar tai jau tapo mada. Akademikas Zigmąs Zinkevičius ne sykį kartojo, kad „*dabartinės mūsų pavardės yra ilgą nutautinamosios raidos rezultatas*“.¹⁰ Atrodo, buvo pats palankiausias metas atlietuvininti suslavintas pavardes. Būtent todėl

skaudžiausia tai, kad dalis moterų iš savo pavardžių, kurios turi dvi priesagas – lenkišką / rusišką ir lietuvišką, – išmetė būtent lietuviškąją. Tarkim, surusinta Stankevičienė ar sulenkinta Sakalauskienė virto ne Stankiene ar Sakaliene, o Stankeviče ir Sakalauske. Ir vėl slavišku papročiu, bet dabar jau dvigubai – ir priesaga, ir daryba – lietuvių pavardės yra suslavinamos.

Lotyniškos raidelės w, q su visais nekaltais svetimvardžiais nesupranta, kodėl lietuviai jų taip nemėgsta. Gal dar neatėjo laikas, gal buvo teisingas Jonas Bassanawiczius, kai pirmame *Auszros* numeryje rašė:

„*Kaip auszrai ausztant nyksta ant žemės nakties tamsybe, o kad taipjau praszwistu ir Lietuwos dwasse!*

Toks musu trozskawimas ir noras.“¹¹ ■

¹ Justinas Marcinkevičius. „Didžiausia išdavystė lietuvių kalbos istorijoje“. *XXI amžius*, nr. 18, 2008-03-05.

² Aldona Paulauskienė. „Gimtoji kalba: didžiavimasis ja ir išdavystė“. *Mokslas Lietuva*. 2012, nr. 13, p. 1, 4–5, nr. 14, p. 9.

³ Ten pat.

⁴ Ten pat.

⁵ Paulauskienė, nr. 14, p. 5.

⁶ Ten pat, p. 4.

⁷ Ten pat.

⁸ Ferdinand de Saussure. *Cours de linguistique générale*. Red. T. de Mauro. Paris: Payot. 1997, p. 24.

⁹ Adomas Jakštas. *Mūsų alfabeto klausimas*. Kaunas: *Saliamono Banaičio spaustuvė*. 1914, p. 24.

¹⁰ Zigmąs Zinkevičius. „Lietuviškos ir nelietuviškos pavardės“. *Gimtoji kalba*. 2010, nr. 9, p. 9–11, p. 11.

¹¹ B. (Jonas Basanavičius). „Priekalba“. *Auszra*. 1883, nr. 1, p. 7.

TIESOS AKIMIRKA. NUO INTERPRETACIJŲ IKI MANIPULIACIJOS, arba „ISTORIJS DĖL JUOKO“ ...

„Tai, kas individualioje plotmėje yra tik melas ir nelaimių šaltinis, socialinėje plotmėje tampa tiesa ir išsivadavimu.“

Algirdas Julius Greimas

Atrodo, pasaulyje nebeliko vietos tiesai – viską užgožia nuomonės apie nuomones, o gebėjimas jas primesti tampa svarbiausia ne tik verslo, politikos efektyvumo, bet ir pavienių individų sėkmės sąlyga. Toks nusiteikimas šiandien ugdomas jau nuo darželio, vėliau tobulinamas mokykloje, universitetų auditorijose, be paliovos sukasi tam skirtų kursų, seminarų, *worshop* karuselė. Knygų virtualinės, interneto svetainės moko bendrauti taip, kad būtų keičiamasi ne žiniomis, ne vertybėmis, o tik stengiamasi patraukti kitus savo pusėn. Taigi komunikacija, ypač žiniasklaida, vis labiau tampa ne informavimo priemone, bet manipuliacijos įrankiu, net minispektakliu, kurio pagrindas – egoistinių jausmų, iracionalių pojūčių, merkantilių troškimų stichija su geroka lėkšto sąmojo doze. Kadaise Pablas Picasso meną pavadino „*tuo melu*“, kuris išryškina gyvenimo tiesą. Šiandien klesti menas parduoti, menas meluoti – informacinę erdvę vis labiau užtvindo manipuliacijos, net pačią realybę paverčiančios iliuzija, cirku, apgaule.

Masinės komunikacijos priemonių (*massmedia*) pučiamas politinės, socioekonominės, kultūrinės informacijos „burbulas“ primeta suvokimo modelius, mąstymo stereotipus ir, žinoma, tam tikrą ideologiją. Taigi interpretacinė individo laisvė, suvaržyta medijų, net demokratijos sąlygomis iš esmės virsta ideologine nelaisve, nes vartotojai nebesiremia nei asmenine patirtimi, nei kultūros savitumu, nei kalbos specifika.

Šiuolaikinė žiniasklaida, aprėpdama kūrybą, technologijas ir verslą, įdiegė naują sinergetinį reiškinį – tai *sąmonės industrija*. Algoritmai padeda primesti visuomenei ne tik mąstymo šablonus, elgsenos stilių, bet ir pasaulėžiūrą. Naujoji kultūra, paskendus informaciniame triukšme, praranda vertybines koordinatas, todėl darosi vis sunkiau atskirti gerį nuo blogio, tiesą nuo melo, informaciją nuo propagandos. Instrumentu, padedančiu atskleisti, kas ir kaip naudojama tokio pobūdžio manipuliacijoms, Umberto Eco knygoje „Apokaliptikai ir integruotieji intelektualai“ vadino semiotiką – mokslą apie ženklus, kodus ir jų veikimo būdus.¹

Naujienos informacinio triukšmo fone

Bandysiu apžvelgti komunikacines ir semantines perduodamų tekstų savybes, ypač naujienų, bene svarbiausios pranešimų formos, fenomeną.

„Naujienos – tai rėmai, apibrėžiantys pasaulio kontūrus“, – teigia Gaye Tuchman, žiniasklaidos pateikiamas naujienas tyrusi kaip sociopolitinį reiškinį. Vartotojų sąmonėje tam tikrą pasaulio vaizdinį įtvirtina ideologinis, politinis, kultūrinis kontekstas, savo ruožtu įrėminantis kiekvieną įvykį. Davidas M. White'as 1950 m. išskyrė dvi naujienų kūrimo procese dalyvaujančias grupes – „naujienų surinkėjams“ (*newsgatherers*) priskyrė žurnalistus, reporterius, o „naujienų perdirbėjams“ (*news processors*) – informacijos filtruotojus, kontrolierius, redaktorius. Darbar prie tradicinės žiniasklaidos masiškai prisideda vadinamoji neformali naujienų sklaidos niša – socialiniai tinklai, interneto tinklaraščiai, prenumuojamos transliacijos, forumai, turinio bendruomenės... Jų privalumai – operatyvumas, aktualumas, interaktyvumas, tačiau daugelis ekspertų akcentuoja profesionalumo stoką, nes informacija dažniausiai nepatikima, nepatikrinta, todėl priskiria ją tiesiog pilietinei saviraiškai. Neabejojama, kad visa tai atsirado kaip alternatyva tradicinei žiniasklaidai, kuri iki pašaknų komercializavosi, ignoruodama viešąjį interesą.

Iki šiol didžiąją dalį informacijos, pasiekiančios vartotojus, pateikdavo naujienų agentūros, politikai, kiti oficialūs asmenys arba jų atstovai spaudai, bet vis daugiau jos gaunama iš minėtų socialinių tinklų. Neformalūs informacijos skleidėjai – kiek šalutinis reiškinys, iškrįstantis iš šio straipsnio akiračio. Mano tikslas – atskleisti manipuliatyvinį pranešimų pobūdį. Svarbu tai, kad oficialių institucijų pateikta informacija pereina per keletą redakcijos „filtrų“, neretai jos turinys ir forma kardinaliai pasikeičia, kad atitiktų konkrečios masinio informavimo priemonės informacinę politinę darbotvarkę. Bendroji šios darbotvarkės teorija (*Agenda-Setting Theory*) neneigia, kad vartotojai dažnai verčiami vienus reiškinius

arba įvykius laikyti svarbesniais už kitus. Šiuo atveju žiniasklaida diktuoja ne vien tai, kaip reikėtų analizuoti ir suvokti iškeltas problemas, bet ir į ką sutelkti dėmesį, apie ką mąstyti. Taigi primetamos ne vien paskiros idėjos, o visa ideologija, net pasaulėžiūra. Pasak filosofo Slavojaus Žižeko, tokiu būdu ideologizuojami patys socialinės realybės pažinimo pagrindai. Vadinasi, socialiai ir politiškai reikšmingas naujienas masinio informavimo priemonės perduoda ne tiesiogiai, bet papildydamos akivaizdžiomis (denotacinėmis) reikšmėmis, kurios atitinka konkrečius tam tikros masinio komunikavimo struktūros tikslus.

Kathleen Hall Jamieson, Karlyna Kohrs Campbell knygoje „Įtakų sąveika: naujienos, reklama, politika ir žiniasklaida“² naujienoms priskiria „bet kokį pranešimą apie įvykį, kuris įvyko arba tapo viešai žinomas per pastarąsias 24 valandas ir kurio pasekmės gali būti reikšmingos“. Svarbu ir tai, kad toks pranešimas atskleidžia anksčiau nežinotus faktus arba ryšį su kitais reikšmingais įvykiais. Įprastiniai buitinio, kasdieninio gyvenimo epizodai, neturintys aiškios laiko ir erdvės apibrėžties, naujienoms nepriskiriami. Tyrėjai nurodo penkis pagrindinius reikšmingumo požymius:

1. Kiekviena svarbi naujiena turi turėti pagrindinį herojų. Tai leidžia žiniasklaidos vartotojams identifikuotis su juo arba nuo jo atsiriboti (prisiminkime neseną mūsų šalies istoriją su herojumi-politiku, Liberalų sąjūdžio lyderiu).

2. Tokia naujiena turi dramatiškai atspindėti įtemptą kovą su blogiu (minėtą herojų „nusikaltimo vietoje ir su įkalčiais“ areštavo automatais ginkluoti STT pareigūnai).

3. Naujiena turi būti „kaitinama“ tolesniais veiksmais, kurie patraukia masių dėmesį (energingai žygiuojantys, į kalbas su žurnalistais nesileidžiantys, kompromituojančių, tikėtina, dokumentų maišus nešantys prokurorai).

4. Įvykį rezonansiniu paverčia jo netikėtumas arba nukrypimas nuo „sveiko proto“, nuo teisinių ir etikos normų (populiarus moralią politiką ginančios partijos lyderis įsivelia į korupcijos skandalą).

5. Apie tą svarbų įvykį nuolatos primenama, nes jis plėtojasi aktualios politinės darbotvarkės kontekste (šiuo atveju tai kova su korupcija. Teismo procesui užsitęsęs šešerius metus, pirmoji instancija kaltinamuosius išteisina).

Visi penki reikšmingos naujienos bruožai būdinę ir nurodytam įvykiui, kurio pamiršti žiniasklaida neleidžia iki šiol, vis pakurstydama susidomėjimą, net kvestionuodama teismo sprendimą, tačiau svarbiausia, kad visas tas erzelis nustumia į šalį tokias aktualias problemas kaip socialinės atskirties mažinimas, spragos, kamuojančios sveikatos apsaugą, ypač išryškėjusios per *Covid-19* pandemiją, ekonominė krizė ir pan.

Prisimenant klasikinį Marshallo McLuhano teiginį: „Medija yra pranešimas“ (*Media is a message*),³ atkreiptinas dėmesys, kad kompiuterinės technologijos jau išugdė naują vartotojų tipą – tai „informaciniai klajokliai“ po nuorodų ir antraščių dykumas. Teksto „įpakavimas“ jiems daug svarbesnis už turinį, todėl naujienų pristatymo formos smarkiai keičiasi, yra priderinamos taip, kad atitiktų tokių nomadų įgeidžius.

Socialinių medijų antplūdis verčia klasikinę žiniasklaidą ieškoti vis naujų nišų, bet gal vertėtų prisiminti, ką tiesiog pamiršome? Šiuo atžvilgiu reikšmingas interneto portalo *15min.* vyr. redaktoriaus Vaidoto Beniušio teiginys: „*Informacijos pertekliaus amžiuje neturime lenktyniauti su socialiniais tinklais dėl to, kas bus pirmas ar kas pigiai prikaustys dėmesį skandalinga nuomone. Turime grįžti prie žurnalistikos šaknų: tikrinti faktus, sąžiningai atspindėti argumentuotas nuomones ir kelti visuomenei svarbius klausimus.*“⁴ Ko gero, tai vienintelis tiesus kelias, jeigu profesionali žiniasklaida toje informacinio triukšmo apgultyje nori išlikti sarginiu demokratijos šunimi, užuot vizginusi uodegą kaip koks pramoginis dekoratyvinės veislės pudelis.

Kautynės Babelio bokšte

Masinės komunikacijos priemonių įdiegtas agresyviai manipuliatyvus bendravimo būdas, kai žūt būt

stengiamasi primesti oponentams savo nuomonę, pavertę žiniasklaidą, ypač įvairaus pobūdžio TV pokalbių laidas, *You Tube* kanalus, kovos arena, tačiau nugalėtojų čia nebūna, nes nepasiekiamas svarbiausio komunikacijos tikslo – keitimosi informacija, gilesnio problemų suvokimo, juo labiau neieškoma jų sprendimo. Greimas, vertindamas besiklostančią situaciją, jau kadaise įžvalgiai pabrėžė, kad kartojasi Babelio bokšto istorija. Dar didesnę nesusikalbėjimą, sąmyšį mūsų laikais kelia tai, kad viešų pasisakymų, net straipsnių autoriai dažnai nevensia pasipūtėliško tono, pigaus humoro, ciniškų užuominų, kandžių pašaipų.

Mūsų viešajame naratyve akivaizdžiausias tokios visažinystės pramaišiu su chamiška arogancija pavyzdys – „*maisto ir visų problemų eksperto*“ populiarūs tekstai internetinėje žiniasklaidoje, samprotavimai radijo laidose. Tariamus oponentus triuškinančios, lengvai „suvirškinamos“ šnekos, nors neparemtos argumentais, daro provokuojančios sensacijos išpūdį. Svarbiausia ne *kas*, o *kaip* sakoma. Net akivaizdžiausias melas tampa panašus į gryniausią tiesą. Kad paveiktų auditoriją, sustiprintų visažinystės išpūdį ir paslėptų merkantilius interesus, *influenceris* savo plepėjimą neretai apgaubia mistine paslapties skraiste arba tankiu moksliskumo ir objektyvumo šydu. Taigi viešai skleidžiami pranešimai vis dažniau tampa, pasak Greimo, „*istorijomis dėl juoko*“. Reikia pripažinti, kad propagandistams ir manipulatoriams puikiai sekasi žodžius ir vaizdinius įvilkti į šalutinių, perkeltinių reikšmių, mitinių struktūrų korsetus, todėl informacijos vartotojams darosi vis sunkiau susigrąžinti pirmaprades tiesiogines sąvokų reikšmes, o pasaulis vis labiau klimpsta į tuščiažodžiavimo ir paprasčiausio melo liūną.

Kaip rodo Maxwelllo E. McCombo ir Donaldso L. Shaw tyrimai, jau ano amžiaus pabaigoje vos ketvirtadalį viešai skelbiamų naujienų sudarė visuomenei iš tikrųjų reikšmingi įvykiai, o šiandien tokių pateikiama dar mažiau.⁵ Kokį nors įvykį pranešdama kaip „karštą“ naujieną (*media event*) žiniasklaida, kaip minėta, vis dažniau griebiasi vingrių konotaci-

jų, mitologinių naratyvų, nes jie lengviau prasiskina kelią per kritinius vartotojų sąmonės barjerus ir ilgam nugula į sąmonę. Naujienos pateikiamos kaip intriguojantis detektyvo epizodas ar muilo operos scena. Klasikinis pavyzdys galėtų būti princesės Dianos žūtis 1997 m., apipinta sąmokslo teorijomis, arba JAV prezidento Billo Clintono seksualinis skandalas iš serijos *galingieji irgi verkia...*

Tačiau naujienų mitologizacija, ritualizacija ypač prigijo autoritarinių valstybių medijose, kurioms reikia iš visų jėgų stengtis, kad įžūliausias melas nuskambėtų lyg krikščioninio tyrumo tiesa. Užtenka pažvelgti į Rusijos televiziją – laidos *Vesti nedeli* vedėjas Dmitrijus Kiseliovas ar kitas valdžios ruporas Vladimiras Solovjovas ten vaidina „vieno aktoriaus“ politinį spektaklį, pristatydami ne tai, kas vyksta iš tikrųjų, bet iškraipydami tikrovę pagal Kremliaus parengtą scenarijų. Propagandos įrankiais tampa ne tik ideologiniai naratyvai, tarkime, per įvairius žiniasklaidos kanalus be paliovos kartojami prasiimanymai apie „NATO grėsmę Rusijai“. Nuodais paverčiami ir tokie, atrodytų, nekalti dalykai, kaip išaukštintoji *rusckaja duša* – toji dvasia, kurią vienas JAV prezidentas kadaise įžvelgė net Putino akyse, ilgainiui šovinistinę „*rusckuij mup*“ idėją išblizgino labiau negu kareiviškus batus. Šių dienų Rusijos gyventojai yra paversti užkietėjusiais savo imperinės didybės vartotojais, todėl beveik 80 proc. jų pritaria karui prieš Ukrainą. Tiesa, analitikai svarsto, gal čia ne tiek visiško aklumo, kiek *totalios baimės* reitingas, juk šalyje, paralyžiuotoje jėgos struktūrų, sociologija kaip ir žiniasklaida yra valdžios vergė. Šiaip ar taip, toks kasdieninis smegenų šturmas radikaliai pakeitė rusų nuotaikas – gerus 70 metų kartoję mantrą, kad siekia taikos visam pasauliui, dabar entuziastingai pritaria tam, kad Rusijos kareiviai bombarduoja Ukrainos miestus, žudo civilius, tarp jų vaikus, prievartauja moteris, marodieriauja... Žiauri tiesa maskuojama videofalsifikacijomis, apkaišoma išraiškingomis metaforomis, folkloru prisodrintais siužetais apie iš piršto laužtus kilnius okupantų poelgius ir t. t.

Su elementaria logika, jau nekalbant apie etiką, prasilenkia net ir diplomatų leksikonas. Antai Rusijos užsienio reikalų ministro Sergejaus Lavrovo atstovė spaudai Marija Zacharova neseniai rimtu veidu aiškino, kad „nacistines“ ukrainiečių nuotaikas atspindi net kulinarijos knygos, mat jie savinasi... ukrainietiškus barščius. Rusai su tuo „taikstyti“ negali, jei reikės, panaudos „taktinį branduolinį ginklą“... Tokie oficialių asmenų paistalai rodo, kad jau peržengta galutinė cinizmo riba. Kad peržengtas ir paskutinis žmoniškumo slenkstis, pademonstravo pats Putinas, kai Kremliuje, už milžiniško stalo saugiu atstumu išsidrėbęs priešais Jungtinių Tautų generalinį sekretorių António Guterresą, nuobodžiaudamas aiškino, esą rusų „taikdarių“ karinis kontingentas nekaltas nei dėl žudynių Bučioje, nei dėl Mariupolio blokados, nei dėl miestų bombardavimo, nei dėl kitų nusikaltimų... Kadangi svečias tuo nepatikėjo, tad Putinas nusprendė „įtikinti“ – Kyjive numetė kelias bombas prie pat viešbučio, kur buvo apsistojęs JT vadovas. Rusija oficialiai pranešė, neva jos karinės pajėgos „*ypatingo tikslumo*“ raketomis apšaudė... ginklų sandėlį, nors buvo sugriauti gyvenamieji namai. Nauja ataka pareikalavo naujų aukų.

Autoritarinių režimų ideologiniu ginklu tampa net ir terminai, kuriais manipuliuojama, slepiant tikruosius veiksmų motyvus. Kremliaus režimas savo invaziją vadina „*specialia karine operacija*“, uždraudęs taikyti žodį *karas*. Jei viešojoje erdvėje kas nors apie tai prasižioja, tokius priskiria „užsienio agentams“, taiko net įkalinimo bausmes. Rusijos tankai, žlegantys per Ukrainą, lėktuvai, bombarduojantys taikius miestus, paženklininti simboliu Z, primenančiu pusę svastikos. Beje, šis ženklas, jau asocijuojamas su XXI a. maru pagal garsųjį Albert'o Camus romaną, turi prieštarinę istorinį-politinį kontekstą. Tarkime, yra susijęs su įvykiais Graikijoje, kai į valdžią atėję fašistuojantys „juodieji pulkininkai“ nužudė kairiųjų lyderį Grigorį Lambrakį. Tada kilo didžiuliai protestai, Graikijos miestuose mirgėte mirgėjo grafičiai su raide „Z“ (*zeta, graik.*

Zet), tai reiškė „(jis) gyvas“. Prancūzų kino režisierius Costa-Gavras 1969 m. apie tuos įvykius sukūrė filmą „Zeta“ (*Z*), kurio pabaigos titruose nurodė, kad fašistuojantys „juodieji pulkininkai“ uždraudė streikus, mitingus, laisvą spaudą, sociologiją, sirtakį, šiuolaikinę muziką, naujausią matematiką ir graikų abėcėlės raidę *Z* (zeta). Paradoksalu, bet Putino režimas, šalyje užgniaužęs net galimybę laisvai kvėpuoti, kaip ir „juodieji pulkininkai“, nuo jų skiriasi tuo, kad ženklą *Z* pavertė savo karo *herbu*. Ne veltui atsirado naujas terminas *rašizmas*, kurio asociacija su fašizmu akivaizdi, juk raidė *Z* buvo ir nacių, regis, 133 taktinio darinio ženklas, juo paženklintas ir vokiečių povandeninis laivas, nuskandintas Antrojo pasaulinio karo metais. Taigi analogijų netrūksta, o manipuliacijos ne tik ciniškai įžūlios, bet ir nusistebėtinais kvailos. Štai prieš pat gegužės 1-ąją didžiuliu tiražu išleistas laikraštis *Приднестровье*, kuriame aprašyti teroristiniai išpuoliai prieš Padniestrės gyventojus, neva įvykę... per gegužinę, todėl raginama nedelsiant užsirašyti savanoriais ir vykti kariauti su „teroristais“ į Ukrainą. Laikraštis datuotas... gegužės 2 diena, nors išleistas dviem paromis anksčiau. Futuristiniai muilo burbulai pateikiami kaip įvykęs faktas... O kas gali teroristų planus žinoti geriau už pačius teroristus?

Na, bet čia užvis drastiškiausi melo ir propagandos pavyzdžiai. Putino režimas, apgaulę ir manipuliacijas pasitelkdamas valstybiniu mastu, be vargo nusmukdė Rusiją iki Šiaurės Korėjos lygmens...

Grįžtant prie vakarietišku realijų, akivaizdu, kad palankias sąlygas „švelnioms“ (*soft*) manipuliacijoms sudaro televizijai būdinga žanrinė įvairovė. Kai informacinės naujienų laidos įsilieja į serialų ir pramoginių laidų srautą, pamažu išsitrina riba tarp to, kas tikra, o kas pramanyta. Muilo operų ir pramoginių programų kontekste tikrovė suvokiama paviršutiniškai, nesigilinant, lyg tų serialų tęsinys. Nuo televizijos neatsilieka ir internetinė žiniasklaida, kuri politines, ekonomines, socialines naujienas nuskandina rėksmingų antraščių ir bulvarinio skai-

talo jūroje, pavyzdžiui, šalia pranešimų iš karo zonos informuoja apie jauną gražuolę, „*džiuginančią praeivius sultingomis krūtėmis*“, primena „*sekso naudą savivertei*“.

Masinio informavimo priemonių analitikai išvelgia ir kitą naują reiškinį – tai vadinamasis *empatijos nuovargis*. Hedonistiškai nusiteikusi vartotojų visuomenė socialinį jautrumą kitų sielvartui ir nelaimėms įstengia demonstruoti audringai, tačiau epizodiškai, informacijos apie karų aukas, pabėgėlių kančias ir pan. ilgainiui pradedama vengti, klausytojai ir žiūrovai jaučiasi persisotinę negatyviais pranešimais, nebeįsijaučia į juos emociškai reaguoti. Tai pavojinga tendencija, vedanti prie dar didesnio susvetimėjimo. Dalį atsakomybės už tokį abejingumą turėtų prisimti ir šiuolaikinė žiniasklaida, įdiegusi pramogų ir paviršutiniškumo kultą.

Vis dažniau vertinimo kriterijais tampa ne profesinis žurnalisto išsilavinimas, analitiniai gebėjimai, kultūringa elgsena, išpažįstamos vertybės, o mokėjimas manipuliuoti faktais, primesti savo nuomonę, net neurolingvistiniai atributai – energinga gestikuliacija ir artikuliacija, įžūli, agresyvi kalbėsena, pomėgis vartoti liepiamąją nuosaką. Tenka konstatuoti, kad tokia „ligos“ atmaina plinta ir Lietuvoje – net rimti informacijos kanalai, pavyzdžiui, *Žinių radijas*, laidų vedėjais kviečia vienadienes „žvaigždes“, neturinčias rimtesnio pasirengimo, sergančias narcisizmu. Dėl žaismingo jų tuščiažodžiavimo, primetamo pašnekovams, radijo pokalbiai tampa jau minėtomis „*istorijomis dėl juoko*“.

Manipuliacijų poveikis masių sąmonei vis dar nėra iki galo išsiaiškintas, nepaisant daugybės mokslinių studijų šia tema. Klasikinis amerikiečių mokslininko Noamo Chomsky'o veikalas „10 manipuliacijos strategijų“ (*10 strategies of manipulation*), dažniausiai taikomų žiniasklaidos, jau seniai tapo vakarykšte diena. Informacinėms technologijoms sparčiai tobulėjant, kaskart išradingesnė darosi ir manipuliacijos protais praktika, ypač tuo piktnaudžiauja audiovizualinės masinio informavimo priemonės.

Būties problema – kalbos problema

Nors kultūros esmei nusakyti taikoma daugybė (keli šimtai) apibrėžimų, visi pripažįsta, kad tai sudėtinga nelinijinė sistema, kurios evoliucinę kryptį galėtų numatyti nebent toks modernus mokslas kaip sinergetika. Bet jau seniai pastebėta, kad jos raidai būdingas laikrodžio švytuoklės principas, kitaip tariant, kultūra pakaitomis pasiekia dvi kraštutines būsenas – *introvertinę ir ekstravertinę*. Postmodernus pasaulis yra įžengęs į *ekstravertinę* fazę, kai giluminė būties koordinatė prarasta, karaliauja įvaizdžiai ir simuliakrai, į viską žvelgiama paviršutiniškai. „*Absoliučiai dirbtinis pasaulis atsirado tada, kai buvo suvokta, kad dabartis prarado gelmės matmenį*“, – knygoje „Kelionė hiperrealybės link“ rašė Umberto Eco.⁶ Vertindamas susiklosčiusią situaciją, Greimas atsigrėžė į senovės Afrikos tautas, kur *šneka* buvo vertinama tik pagal vieną – tiesos – kriterijų. Viskas skirstoma į „teisingus“ pasakojimus (mitus, legendas, ritualinius užkalbėjimus) ir „istorijas dėl juoko“,⁷ pasakojamas kasdieniniame gyvenime. Šių dienų realija ta, kad „teisingų“ dalykų nebeskiriame nuo „istorijų dėl juoko“. Ir tai visiškai nejuokinga, tampa net egzistencine problema, ypač kad šiandieniniam pasauliui daug svarbesnis už pačią tiesos sampratą tapo *efektyvumas*, kai naudos siekiama bet kokia kaina.

Umberto Eco minėtoje esė nurodo, kad būties problema – tai *teksto* problema, kitaip tariant, būties suvokimą apriboja kalba kaip pažinimo instrumentas ir tekstas kaip naratyvas. Taigi pasaulio suvokimas remiasi kultūros siūlomais modeliais ir svarbiausiu jos produktu – kalba.

Prisijaukiname pasaulį, taikydami realybei tuos ženklus ir naratyvus, kuriuos pasiskoliname iš meno, iš mitų, iš praeities, o ja ypač dažnai manipuliuojama, interpretuojant istoriją pagal reikalą. Paradoksalu, tačiau prilygindami gyvenimą literatūros kūriniumi, bet kokį prasimanymą laikome tikrove. Chrestomatinis to pavyzdys, kai Orsono Welleso radijo spektaklis „Pasaulių karai“ 1938 m. sukėlė

didžiulę paniką JAV. Tiesa, būna ir atvirksčiai – kai Niujorke teroristai 2001 m. rugsėjo 11-ąją lėktuvais taranavo Pasaulio prekybos centro bokštus-dvynius, daug kam atrodė, kad per televiziją rodomas eilinis trileris...

Mums reikia meno kaip tam tikros melo rūšies, nes jis duoda patogų ir aiškų pasaulio vaizdą, išsklaido tikrovės keliamas abejones, užtikrina saugų buvimą komforto zonoje, – tvirtina Umberto Eco. Saviapgaulė ir yra ta kaina, kurią tenka nuolatos mokėti už patogią būtį. Štai kodėl autoritariniai režimai taip stengiasi, kad menas tarnautų politiniams jų tikslams, o nepaklusnius menininkus laiko užsienio agentais, mirtiniais priešais, pavyzdžiui, Rusijoje garbintas humoristas Maksimas Galkinas „kenkėju“ paskelbtas iškart, kai tik pasisakė prieš karą Ukrainoje.

Pavojus įklimpti žodžių „pelkėse“

Pasak Greimo, „*komunikacija kaip manipuliavimas apima, viena vertus, adresanto įtikinimo veiksmą, antra vertus, adresato interpretacinį veiksmą*“.⁸ Taigi komunikacijos poveikį lemia ne tik pats pranešimas, bet ir tos informacijos vartotojo (adresato) reakcija – kaip jis suvokia pranešimo reikšmę ir prasmę. Kiekvienas visuomenės narys valdo tam tikrą mentalinę „enciklopediją“, perimtą iš savo kultūrinės aplinkos, nulemtą asmeninės patirties. Tai tam tikri intelektualiniai ir dvasiniai asmenybės rėmai, apimantys įsisavintą „istorinę tiesą“, pasaulėžiūrą, etikos ir estetikos normas, vertybių rinkinį. Kuo adresato „enciklopedija“ skurdesnė, tuo mažiau šansų, kad jis adekvačiai interpretuos gaunamus pranešimus. Šiuo atžvilgiu vienintelis produktyvus kelias – didinti medijinį raštingumą, plėsti pažinimo horizontus, ugdyti kritinį mąstymą. „Meškos paslaugą“ daro ir šiuolaikinės technologijos – socialiniai tinklai, pasitelkdami algoritmus, savo vartotojams teikia tik jų geidžiamą, jiems aktualią informaciją, tokias tikslines „interesų grupes“ uždarydami į socialinį ir informacinį „burbulą“. Tai apriboja individų galimybes plėsti pažinimo horizontą.

Šiaip ar taip, suvokimo procesas nėra lokalus, grynai imanentinis reiškinys, jam daro įtaką sociokultūrinės nuostatos, kurias angažuotai išreiškia žiniasklaida. Požiūris į pranešimus priklauso ne tik nuo individualių psichologinių savybių, bet ir nuo bendruomenės, kuriai priklausome, nuotaikų bei laikysenos. Denotacinis (tiesioginis-akivaizdus) teksto turinys yra tik interpretacijų kelrodis, semantinis laukas, per kurį eidami kartais surandame Tiesos šaltinį, bet kartais atsiduriame reikšmių „brūzgynuose“, įklimpstame žodžių „pelkėse“.

Laisvės interpretuoti nulemta nelaisvė

Umberto Eco, veikale „Atviras kūrinys“ ypač propagęs interpretavimo laisvę, vėliau, matydamas, kad net patyrusiam informacijos vartotojui vis sunkiau sekasi atskirti tiesą nuo melo, ėmė abejoti tokios laisvės pranašumais, net pavadino ją savivale. Interpretacinis neapibrėžtumas yra puiki terpė propagandai, ypač dabar, išsiplieskus globaliam informaciniam karui. Demokratija, – teigia Umberto Eco, – per nelyg sureikšmina teisę interpretuoti informaciją ir perdeda adekvataus suvokimo galimybes, ypač tokio sumaištingo jos pertekliaus sąlygomis.⁹ Prancūzų rašytojas Fredericas Beigbeder vertina situaciją dar griežčiau, pasak jo, žiniasklaida „laisvę pavertė savo įrankiu, ir tai genialus jos atradimas“.

Tekstus, apvilktus puošniais estetinių, juo labiau mitologinių vaizdinių apdarais, ypač sunku kritiškai pasverti. Net ikoniniais ženklais paremti vaizdiniai nebeturi tiesioginio ryšio su objektu, kurį simbolizuoja. Taigi matome ne tai, kas yra, o tai, ką leidžia išvelgti mūsų sąmonė, mentalitetas, kultūrinės konvencijos. Todėl žiniasklaida taip lengvai primeta vartotojams pasaulio suvokimo modelius.

Šiuolaikinių masinio informavimo priemonių galia ir poveikis vis labiau remiasi ne tiek lingvistinėmis, kiek vizualinėmis struktūromis. Šiandien žiniasklaida pretenduoja perimti tą reikšmingą vaidmenį, kuris anksčiau priklausė religijai, mokslui, menui, ypač literatūrai. Theodoro Adorno įvardytą

kultūros industrijos fenomeną dabar keičia *sąmonės industrija*. Efektyvia tokio manipuliavimo priemone tampa nežabota interpretavimo laisvė, kelianti, pasak Eco, rimtą psichologinės nelaisvės pavojų. Šio išvalgaus mąstytojo nuomone, visuomenė „bus (gal jau yra) sudaryta tik iš dviejų kategorijų žmonių: tų, kurie vartoja gatavus vaizdinius ir pasaulio apibrėžimus, nepajėgdami kritiškai įvertinti gaunamos informacijos, ir tų, kurie sugeba ją atsirinkti ir ja pasinaudoti“.¹⁰

Kovoti su tokiu nekritiškumu, tvirtino Umberto Eco, reikėtų, pasitelkiant tikrąją kultūrą, kuri visada yra kontrkultūra, aktyviai kritikuojanti ir keičianti esamą socialinę, mokslinę, estetinę paradigmą, plečianti kiekvieno iš mūsų individualią „enciklopediją“, pažinimo lauką. Paradoksalu, tačiau šiame *hiperteksto* amžiuje, informacijos pertekliaus laikais, vedlio vaidmenį pasisavinusi žiniasklaida vis labiau praranda visuomenės pasitikėjimą, kuris yra svarbiausias komunikacijos efektyvumo kriterijus. ■

- ¹ Umberto Eco. *Apocalypse postponed*. Indiana University Press. 2000, p. 133.
- ² Kathleen Hall Jamieson, Karlyn Kohrs Campbell. *The interplay of influence: News, advertising, politics, and the mass media*. Belmont, ca: Wadsworth, 1992.
- ³ Marshall McLuhan. *Kaip suprasti medijas*. Vilnius: *Baltos lankos*. 2003, p. 27.
- ⁴ <https://www.15min.lt/media-pasakojimai/15min-pokyciai-1590>
- ⁵ Maxwell E. McCombs, Donald L. Shaw. *The evolution of agenda-setting research: Twenty-five years in the marketplace of ideas* É. *Journal of Communication*. 1993. № 43.
- ⁶ Umberto Eco. *Travels in Hyperreality. A Harvet book*. San Diego–New York–London. 1986, p. 47–49.
- ⁷ Algirdas Julius Greimas. *Semiotika. Darbų rinktinė*. Vilnius: *Mintis*. 1989, 318 p.
- ⁸ Ten pat, p. 37.
- ⁹ Umberto Eco. „Introduction“, in *The limits of interpretation*. Indiana University Press. 1990, p. 6.
- ¹⁰ *From Internet to Gutenberg*. A lecture presented by Umberto Eco. November 12, 1996.

KUR YRA DIEVAS KARO METU?

Karas yra akibrokštas. Absurdas. Konfūzas. Karas sujaukia įprastinį gyvenimą, išbloškia iš kasdienybės, esame sutrikdyti, pikti, nelaimingi. Ką šiuo klausimu sako akvinietiškoji išmintingumo dorybė? Galėčiau tik spėti, kad ji ragina: neskubėk kaltinti kitų. Pirmiausia pažiūrėk į save. Šventasis Tomas Akvinietis teigė: „Dievas leidžia blogiui egzistuoti tik todėl, kad išgautų gėrį.“¹ Ši Akviniečio mintis kyla iš apaštalo Pauliaus įžvalgos: „kur buvo pilna nuodėmės, ten dar apstesnė tapo malonė, kad kaip nuodėmė viešpatavo mirtimi, taip malonė viešpatautų teisumu amžinajam gyvenimui per mūsų Viešpatį Jėzų Kristų“ (Rom 5, 20–21).

Clive'o Lewiso aprašytas Kipšas mažajam kipšiukui irgi sako, kad anas be reikalo džiūgauja dėl prasidėjusio karo: „Šiek tiek nusivyliau, tikėjęsis sulaukti smulkios darbo ataskaitos, o gavęs neaiškios pompastikos pilną rašinį, koks yra tavo paskutinis laiškas. Sakai esi „apsvaigęs iš džiaugsmo“, nes Europos žmonės pradėjo dar vieną iš savo karų. [...] karas turi tam tikrų įgimtų bruožų, kurie patys savaime veikia mūsų nenaudai. Mes galime tikėtis daug žiaurysčių ir purvo. Bet jeigu elgsimės nerūpestingai, netrukus pamatysime, kaip tūkstančiai jų pereina į Priešo pusę, o dešimtys tūkstančių, nors ir sustoję pusiaukelėje, jau pradeda pamiršti save ir ima linkti prie vertybių ir tikslų, stovinčių, ju manymu, aukščiau už pavienį žmogų.“²

Ar įmanoma tikėti Dievu, matant karo siaubą? Jeigu įmanoma, tai kur yra Dievas karo metu? Ar Dievas vis tiek yra geras ir teisingas? Jeigu taip, tai koks tada jo gerumas ir teisingumas?

Kažkas yra vaizdingai pasakęs, kad Dievas tuomet yra ant kryžiaus. Vadinasi, tapęs bejėgis. Jį nukryžiuo žmonių nedori darbai, nuodėmės, kaltė, abejingumas ir nenuovoka. Šiuo atžvilgiu jie patys yra atsakingi ir dėl karo. Be to, Jėzus ne šiaip sau kybo ten lyg religiniame paveikslėlyje. Jis kenčia. Ir ši kančia prasminga, apvalanti, atperkanti, keičianti. Triumfuojanti, tačiau tik Prisikėlimo metu. Taigi mūsų kančios irgi nėra beprasmiškos, jeigu kenčiame ne dėl savo padarytų nuodėmių, o dėl teismo – čia aliuzija į Biblijos žodžius „jei kenti kaip teisusis“. Kristus kentėjo būdamas teisus...

Fiodoro Dostojevskio romano „Broliai Karamazovai“ herojus Ivanas negali atleisti Dievui už nekaltų vaikų kančias. Jis nepriima tokio Dievo ir tokio teisingumo. Tačiau pasakojimas, turėjęs sumenkinti Dievą, baigiamas paradoksaliai – Kristaus išaukštinimu. Ivano brolis Alioša sušunka: „Tavo poema yra Jėzaus pagarbinimas, bet ne paniekinimas, kaip tu norėjai!“³ Kodėl rezultatas toks priešingas pirminiam siekiui? Ivanas konstatuoja, kad Kristaus atneštas mokymas buvęs per sunkus žmonėms, tuomet velnias (Didysis Inkvizitorius) supaprastino Dievo planą, kad žmonėms nereikėtų mąstyti ir apsispręsti (čia skamba ir

kritika Katalikų bažnyčios atžvilgiu): mirtingiesiems turėjo rūpėti tik duona, stebuklas, valdžia. Kristus atmeta velnio gundymus, pats tapdamas šios neteisingos ir absurdiškos, Ivano supratimu, Dievo tvarkos įkaitu. Taigi Kristaus asmenyje Dievas išteisina, reabilituoja save. O čia, panašu, ir atsiskleidžia Dievo užmojis pašlovinti visą kūriniją per Kristų – „per kurį yra visa ir mes esame per Jį“ (1Kor 8,6).

Pradžios knygoje rašoma, kad Dievas kūrė ir gėrėjosi savo kūrinija. Lietuviškas jaunimo katekizmas tvirtina: „Dievas yra absoliutus Gėris. Jis negali būti jokio blogio priežastis. Dievas sukūrė pasaulį gerą, darnų ir netobulą, bet keliaujantį į tobulumą ir turintį išgyventi įvairių negandų bei skausmingų įvykių, patirti procesus, kuriuos Bažnyčia vadina fiziniu blogiu, pavyzdžiui, įgimtas negalias ir gamtos katastrofas. O moralinis blogis atsirado, pasauliui piktnaudžiaujant laisve.“⁴

Dievas toleruoja blogį. Blogio tirštos apraiškos rodo, kad esame tik šios žemės keleiviai ir praeiviai. Mūsų tėvynė yra danguje ir galutinis visos kūrinijos atpirkimas įvyks anapus, kur bus nušluostyta kiekviena ašara, kur liūtas gulės šalia ėriuko. Kitaip tariant, nebus agresijos, nesantaikos ir karo.

Norėčiau priminti maldos „Tėve mūsų“ intencijas: „Teesie tavo valia kaip danguje, taip ir ant žemės.“ Šie žodžiai iš tiesų išreiškia mūsų troškimą prisiderinti prie dangiškos valios. Kitaip tariant, jie sutramdo puikybę, skatina užimti adekvačią poziciją Dievo ir vienas kito atžvilgiu – nuosaikią, santūrią. Tik būdami atviri ir dėmesingi įstengsime deramai garbinti Dievą. Nepuoselėdami perdėto pasitikėjimo savimi, prašome Jį saugoti mus nuo pikto. Negalime išvengti piktojo veikimo, tačiau turime saugoti savo širdį nuo kartėlio. Piktojo tikslas yra mums pakenkti, bet Dievas net piktojo veikimą panaudoja mūsų labui. Tipiškiausias to pavyzdys pateiktas Jobo knygoje – Dievas mįslingai jo klausia, kokią tu turi teisę man priekaištauti, abejoti mano teisingumu? Dievas leidžia suprasti, kad teisingas žvilgsnis yra santūrus. Tokį žmogų Dievas laimina. Kalno pamokslo žodžiais, „nuolankiesiems teikia malonę“.

Blogio kilmė yra sudėtingas klausimas, į kurį pakankamo atsakymo nėra, tačiau krikščionybė pra-

turtino mus kenčiančio Kristaus paveikslu. Taigi turime atspirties tašką: kenčiame ne vieni – Kristus yra toks kaip ir mes, išbandytas kančia. Jis yra tarpininkas tarp mūsų ir Tėvo. Jis geba suprasti ir atjausti, užtaria mus.

Metafora, kad mūsų nuodėmės ir šiandien kryžiuoja Dievą, yra labai įtaigi. Viena vertus, Dievas kenčia kartu su mumis, antra vertus, yra bejėgis. Bent jau nukryžiovimo akimirka. Tačiau Evangelijos teikia viltį. Trečią dieną Dievas prisikelia. Vadinasi, su Juo prisikelsime ir mes. Ši prisikėlimo jėga veikia mumyse jau dabar, jei išlaikome blaivumą, kantriai išsveriame sunkumus, nesiskundžiame ir neburnojame prieš Dievą. Šis santūrus santykis leidžia atsispindėti mumyse Kristaus atvaizdui.

Vis dėlto negalėdami gauti aiškaus atsakymo dėl blogio kilmės, neturėtume tenkintis paviršutiniškais paaiškinimais. Pasak ortodoksų šventiko Andrejaus Kurajevo, pateikdami banalius atsakymus apie blogio kilmę, jį pateisiname ir įtvirtiname. O to daryti neturėtume. Blogis visada turi likti akibrokštas, absurdas, nes tai nedoras ir neteisingas, todėl nepateisinamas veikimas. Tačiau Dievas geba blogį paversti gėriu. Pirmaisiais nuožmių persekiojimų metais krikščionybė paplito po visą pasaulį, kentėjimai subrandino krikščionių tikėjimą.

Apie Dievo gerumą ir teisingumą turėtume spręsti iš visuminio žvilgsnio, bet jį, kol esame šioje žemėje, temdo sunkumai ir kančios. Galutiniame taške laukia atpirkimas, mūsų žemiško kūno perkeitimas, taigi kančių ir vargo pabaiga. Toks ir yra Dievo planas: išteisinginti mus per Kristų ir pasigailėti visų, kurie šaukiasi Jo vardo. ■

¹ Youcat. Lietuviškas jaunimo katekizmas. Vertė Teresėlė Danguolė Šniurevičienė. *Katalikų pasaulio leidiniai*. 2013, p. 51.

² Clive Staples Lewis. Kipšo laišakai. Iš anglų kalbos vertė Zigmantas Ardickas. *Katalikų pasaulio leidiniai*. 2011, p. 31–33.

³ Федор М. Достоевский. Братья Карамазовы. Эксмо. 2008, p. 308.

⁴ Youcat, p. 40–41.

PRANAŠYSTĖ

Kokia bus paskutinių kolonizatorių lemtis

Gal prieš dvidešimt metų sapnavau keistą sapną, kurį lig šiol prisimenu. Judriausioje Maskvos sankryžoje policininkas su žalsva uniforma reguliuoja automobilių eismą. Kai pasisuka, pamatau ant jo nugaros užrašą „EU“. Supratau, kad čia Lietuvos policininkas, ir pabudau. Tada tik nusijuokiau, grįžęs į realybę. Bet dabar vis dažniau pagalvoju, nejaugi tam, kad tauta išmoktų elgtis demokratiškai, reikia trumpam okupuoti valstybę? Juk po Antrojo pasaulinio karo būtent taip ir atsitiko Vokietijai, Japonijai.

XVI a. Maskvos kunigaikštis Ivanas Rūstusis (prieš karą Lietuvos istorikai ne itin politikorektiškai vadino jį Žiauriuoju) pasiskelbė caru, o šalį vietoj Moskovijos pervadino Rusija, pasisavinęs Kijevo Rusios vardą. Tas maskvėnas pradėjo Pavolgio ir Sibiro užkariavimus. Mažai kam dabar žinoma, kad Volga, pasak rusų, *мать родная*, iš tikrųjų yra upė, kurios pakrantėse nuo seno gyvena totoriai, mordviai, čiuvašai, udmurtai, baškirai, kalmukai ir kitos tautos. Totorių sostinę Kazanę moskovitai užėmė tik iš kažkelinto karto, bet menkai apgyventame Sibire jiems ir jų palikuonims sekėsi gerokai lengviau. Čia tautos ir tautelės buvo apsiginklavusios tik lankais ir ietimis, o moskovitai išmoko iš Vakarų Europos naudotis šautuvais ir patrankomis. Laikui bėgant, imperija skelbėsi užimanti jau šeštadalį planetos.

Tais laikais, kai moskovitai įvesdinėjo savo tvarką taigoje ir tundroje, Europos šalys, esančios prie atviro vandens ir mokančios statyti laivus, plėtė savo įtaką

už jūrų-marių. Iš pradžių tą Vakarams nežinomą pasaulį dalijosi Ispanija su Portugalija, paskui į dalybas išitraukė Anglija, Prancūzija, Olandija, Belgija, kitos bent kiek didesnės Europos valstybės. Net Lietuva, tiksliau tariant, tuo metu jai priklausiusi Kuršo kunigaikštystė, turėjo porą kolonijų. Didžiulis techninis pranašumas prieš Afrikos, Amerikos, Azijos gentis leido europiečiams pavergti visą žemės rutulį.

Bet prasidėjo XX a., pasaulis pamažu keitėsi. Tie pokyčiai pirmiausia apėmė Europą. Imperijos, pralaimėjusios Pirmąjį pasaulinį karą, buvo padalytos. Austrija-Vengrija suskilo į keletą naujų valstybių. Vokietija buvo apkarpyta. Jų sąjungininkė Turkija – taip pat. Naujas valstybes įkūrė tautos, neturėjusios valstybingumo. Tiesa, ne visoms tas pavyko, pavyzdžiui, kurdai liko be valstybės, nes tautos didžiuma gyveno ne Turkijoje, bet Irake ir Sirijoje, kurias valdė karo nugalėtojai. Tas pavasarinis naujų valstybių radimosi vėjas, pūtęs iš JAV, palietė ir vieną iš Pirmojo pasaulinio karo laimėtojų – Rusiją, iš kurios gniaužtų išsprūdo Lenkija, Suomija, Baltijos valstybės. Dauguma iš jų, deja, laikinai. Žlugo ir naujos valstybės Kaukaze, nes jas kaip ir Ukrainą pavyko sunaikinti bolševikams, perėmusiems imperiją į savo rankas. O po Antrojo pasaulinio karo Moskovijai pavyko pasistūmėti net gilyn į Vakarų, įvedus savo tvarką Vidurio Europoje.

Sąjūdžio laikais daugelis laikraščių paskelbė „Petro Pirmojo testamentą“, kuriame nurodyta, kokias

teritorijas reikia užgrobti, kokias būtina išlaikyti. Dabar manau, kad tai turbūt nebuvo klastotė, o konkretūs nurodymai tiems, kurie tęs politinį imperijos kursą. Kitaip sunku paaiškinti moskovitų siautėjimą po Antrojo pasaulinio karo. Juk tai smarkiai kirtosi su naujomis pasaulio tendencijomis. Vakarų Europos šalys jau suprato – kadaise jų kolonizuotos tautos pasiekė brandos ir siekia tapti valstybėmis. Tada savo kolonijų atsisakė Anglija, Prancūzija, Olandija, Belgija... Buvo metas, kai Didžioji Britanija didžiavosi, kad jos imperijoje niekada nenusileidžia saulė. Dabar nusileidžia, o ir pati sala susiduria su reikalavimais, kuriuos kelia škotų nepriklausomybininkai.

Tačiau Vakarų Europos kolonijos buvo toli, už vandenynų, o moskovitai savo užgrobtų šalių net nelaiškė kolonijomis – susietos su metropolija sausumoje, jos ir sudarė tą šeštadalį pasaulio. O gal rusai tiesiog užmiršo, kad jų okupuotose žemėse gyvena milijonai kitataučių? Šiomis dienomis moskovitų pradėtas karas su ukrainiečiais, senosios Kijevo Rusios paveldėtojais, nutarusiais siekti realios nepriklausomybės, yra, be kita ko, ir bandymas priversti kitus, kad užmirštų turėtą laisvę, nors Ukrainos prijungimas prie Moskovijos įvyko ne kokioje nors gilioje senovėje.

Lietuvos SSR rašytojų sąjunga pasiuntė mane jaunystėje į Maskvos Literatūros institutą studijuoti vertimo. Per stojamuosius egzaminus susipažinau su buriatų poetu. Rodydamas, kaip susigniauzia pirštai į kumštį, sakė, kad ir mongolai, gyvenantys Mongolijoje, Tuvoje, Buriatijoje ir Kinijos Vidinėje Mongolijoje, kada nors taip susijungs. Jis baigė institutą, bet kiti buriatai pasakojo, kad neilgai rašė eiles, visai jaunas žuvo po sunkvežimio ratais. Ligšiol prisimenu jo vardą – Dondokas Ulzytujevas.

Daug žmonių nesijaučia gerai, gyvendami valstybėje, kurią valdo svetima tauta, bet valdančioji to nesupranta, nes pati jaučiasi puikiai. Tą savo nesupratimą ji laiko natūraliu ir viską sprendžia iš jėgos pozicijų. Pamenu, dar tik byrant Sovietų Sąjungai, tuometinis Rusijos Federacijos prezidentas Borisas Jelcinas pagrasino Ukrainai, jeigu ji sieks tikros ne-

priklausomybės, atplėšti Krymą ir Donbasą. Dabar tą ir matome.

Moskovitai nesikeičia. Matau nufilmuotus kareivius-marodierius, paštu siunčiančius namo turtą, prisiplėštą Ukrainoje, ir galvoju: skirtumas nuo plėšikavimo, aprašyto Henryko Sienkiewicziaus romane „Tvanas“, yra tik toks, kad grobio jau neberekia vežti gurguolėmis. Pasaulis per šimtmečius pasikeitė, bet viena imperija vis dar neužmiršo kariavimo pamokos, kadaise išmoktos iš totorių-mongolų. Įdomu, kad didžiuliai tada buvę civilizaciniai skirtumai tarp Rytų ir Vakarų jau pasislinko į Ukrainą, tapusią vakarietiška, o moskovitams susitaikyti su tuo nepaprastai sunku.

Moskovija ne viena margatautė, Azijoje yra ir daugiau tokių šalių. Nežinau, kokią planetos dalį užima Kinija, bet jos teritorijoje gyvena ne vien kinai. Visi žinome tibetiečius, kurių dešimtys tūkstančių su dvasiniu savo vadovu buvo priversti palikti šalį. O kur dar uigūrai, mongolai? Mandžiūrija Korėjos pasienyje ne itin seniai irgi buvo nepriklausoma valstybė.

Tačiau grįžkime prie moskovitų. Jų imperija, užėmusi šeštadalį pasaulio, neseniai susitraukė iki aštuntadalio, bet atsisakyti kolonijų neketina. Tas susitraukimas įvyko, kai planetos dekolonizacija, aišku, smarkiai vėluodama, palietė ir SSRS, kuri subyrėjo, atsiradus vos trupučiui demokratijos. Daug teorijų sukurta apie tą griūtį, tad pridėsiu dar vieną. Man atrodo, Moskovija subyrėjo ir todėl, kad kolonizatoriai kultūros atžvilgiu buvo žemesni už kolonizuojamuosius. Tai ypač krito į akis Baltijos valstybėse. Jos pirmosios ir ištrūko iš SSRS nagų. Anglai savo kolonizuotoms gentims atnešė mokslą, kultūrą, administraciją, o caro valdžia savo užgrobtose žemėse diegė vien biurokratiją ir korupciją. Kudirkos žodžiais tariant, į jas atėjo Vakchanalijus Vziatkovičius Krugloduovas. Caro valdžia XIX a. uždarė Vilniaus universitetą. Sibiro tremtys, beprasmis žiaurumas tęsėsi per visą Lietuvos okupaciją, beveik iki XX a. pabaigos.

Lietuva pirmoji paskelbė nepriklausomybę, pradėdama moskovitų imperijos byrėjimo procesą. Iš pradžių bandyta pakeisti vien iškabą – SSRS turėjo tapti NVS, kad galėtų toliau valdyti „respublikas“, tačiau

tautų noras susikurti atskiras valstybes buvo daug stipresnis. Imperija savo arsenale turėjo tik senas „skaldyk ir valdyk“ priemonės, kurias ypač žiauriai pritaikė pačios Rusijos teritorijoje, kai atsiskirti pabandė Čečėnija.

Dabar moskovitai jėga bando priversti ukrainiečius, kad perrašytų savo istoriją ir paklustų okupantams. Visus, kurie drįsta su tuo nesutikti, vadina Vakarų agentais – atseit lėmė užsienio intrigos, kad ukrainiečiai jaučiasi esantys savarankiška tauta ir trokšta gyventi atskirai nuo moskovitų.

Imperija paprastai nesusitaiko su teritoriniais praradimais. Antraip ji nebūtų imperija. Kol egzistuoja, visas kada nors turėtas teritorijas vis dar laiko savomis. Tik tuo galima paaiškinti, kodėl plėšo į gabalus Moldovą, Gruziją, Ukrainą... Visą buvusią Sovietų Sąjungą vadina priklausančia Rusijai! Liūdna, tačiau tokios nuomonės laikosi ir Vakarai. Antraip sunku paaiškinti, kodėl buvusiose SSRS respublikose beveik nėra didelių užsienio investicijų. Pavyzdžiui, į Ukrainą iki šiol neįžengė nė viena didelė automobilių kompanija, nors ta šalis turėjo šiokią tokią automobilių pramonę, garsėja metalurgija ir kvalifikuotais inžinieriais. Gal Maskva nedavė leidimo?

Kokią matau ateitį? Bandysiu pasvarstyti kaip koks ekstrasensas arba sapnų aiškintojas. O gal politologas? Jie irgi mėgsta skelbti visokias pranašystes. Išdėstysiu savo versiją, koks likimas ištiks paskutinius planetos kolonizatorius.

XXI a. pasaulis pagaliau lieka be imperijų. Paskutinė kolonizatorių valstybė grįš į savo tautines ribas. Prie Volgos matau virtualią nepriklausomų šalių, Sibire – rusų šalį tose žemėse, kurių gyventojus spėta per šimtmečius asimiliuoti. O nespėta, neįstengta daugelio pripratusių Arktyje gyventi tautų – pavyzdžiui, jakutų su jų auksu, deimantais ir dar aibe visokių gėrybių. Taigi moskovitams – paskutinį kartą vartojtą politikorektišką naujadarą, pakeitusį anksčiau Lietuvoje vartotą seną istorinį žodį „maskoliai“, – pagaliau teks išmokti dirbti, nes visą laiką jie gyveno iš gamtos išteklių, priklausančių kitoms kadaise užgrobtoms tautoms. ■

Šios nelygios kovos baigtis nulems ukrainiečių tautos likimą. Tačiau ji bus lemtinga ir demokratijos atečiai visoje Europoje. Beprecedentis kolektyvinio solidarumo aktas prie ES sienos, viliuosi, neišsikvėps ir įrodys pilietinės visuomenės atsparumą net karo akivaizdoje.

Šiomet vasarį planavau vykti į Ukrainą, kur ketinau atlikti tarpdisciplininį tyrimą, su kokiais iššūkiais liberalioji demokratija susiduria pasienio regionuose. Mano kelionės tikslas turėjo būti Charkivas, antras pagal dydį šalies miestas, esantis už keturiasdešimties kilometrų nuo sienos su Rusija. Ketinau daryti apklausą ir kituose pasienio miestuose. Nauja COVID-19 banga privertė atšaukti kelionę, tačiau tikėjausi, kad tai bus įmanoma ankstyvą pavasarį.

Deja, vietoj to sėdžiu prie kompiuterio, su siaubu stebėdama Putino Rusijos pradėtą plataus masto karą, sukėlusį ir keliantį didžiules kančias milijonams ukrainiečių. Mačiau, kaip daugiausia rusakalbis Charkivas, kuriame gimiau, keletu mano šeimos kartų namai, vis labiau darosi panašus į sugriautą Alepą. Prieš karą klestėjęs kultūros ir akademinio jaunimo centras dabar pusiau tuščias – kovo 8 d. vien traukiniais iš Charkivo pasitraukė 600 000 gyventojų.

Šiurpios nuotraukos, nuo kurių negaliu atplėšti akių, primena mano močiutės pasakojimus apie Charkivą Antrojo pasaulinio karo metais. Charkiviečiai, mano draugai ir kolegos, dabar bando susisiekti iš Lvivo, Krokuvos, Berlyno arba yra atsidūrę kur nors netoli

Tatjana ŽURŽENKO

UKRAINA: MŪŠIO LAUKAS DĖL EUROPOS ATEITIES

Ukrainos ir Vengrijos sienos. Vovchanską ir Kupianską – nedidelius Charkivo srities miestelius, kuriuos planavau aplankyti, – užėmusi Rusijos kariuomenė. Mačiau socialiniuose tinkluose pasklidusį vaizdo įrašą apie proukrainietišką protestą Kupianske. Atrodytų, tai beviltiška, tačiau teikia vilties... Taikūs masiniai protestai įvyko Chersone, Melitopolyje, Berdianske, kituose miestuose, kuriuos okupavo Rusija. Mariupolį, Ukrainos tvirtovę prie Azovo jūros ir pagrindinę reformų po Maidano revoliucijos laboratoriją, esančią ties sąlyčio su vadinamosiomis „liaudies respublikomis“ linija, apgulė ir sistemingai naikina rusų armija.

Ukrainiečiai iš visų jėgų kaunasi dėl savo tautos, kurią Putinas pasityčiodamas ne kartą vadino „neegzistuojančia“, laisvės, dėl Ukrainos nepriklausomybės. Tačiau tai kova ir už liberalias demokratines vertybes, dabar aiškiai pamatysime, kurios šalys jas iš tikrųjų gina, todėl turi ne vien formalią teisę priklausyti Europos Sąjungai.

Naujas iššūkis Vakarų liberaliajai tvarkai

Būtent dėl šių vertybių šimtai tūkstančių ukrainiečių sukilo prieš Kijevo valdžią, protestavo Maidane 2004 ir 2013–2014 m. Niekas neneigia, kad posovietinė Ukraina turėjo didžiulių problemų dėl korupci-

Ukrainietė keičia pinigus, prieš išvykdamą į Lenkiją

jos ir savanaudiško politinių grupuočių populizmo. Visuomenė buvo radikalčiai susiskaldžiusi kaip ir beveik visose Rytų Europos šalyse. Tačiau jokie vidaus iššūkiai nekeičia fakto, kad pagrindinė grėsmė – ne tik Ukrainai, bet ir visai Europai – dabar yra Putino Rusija, siekianti sugriauti po Šaltojo karo nusistovėjusią tvarką ir pačius principus, kuriais remiasi Europos demokratija.

Putino propagandistai skelbia, esą „rusų pasaulis“ kovoja su „vakarietiška liberalia tvarka“. Ukraina tikrai nėra tobulas jos modelis, tačiau ne vienerius metus priglausdavo opozicionierius, žurnalistus ir intelektualus, priverstus bėgti iš Rusijos. Net užpulta

ir plėšoma į gabalus šalis vis tiek yra daug laisvesnė ir demokratiškesnė, negu valstybė-agresorė, uždraudusi visą nepriklausomą žiniasklaidą. Nekeista, kad mąstančių, išsilavinusių rusų emigracijos banga jau prilygsta emigracijai, kilusiai po bolševikinio Spalio perversmo.

Pasikartosiu: Ukraina nėra vienintelis, o gal net ir ne pagrindinis Putino taikiny. Šis Rusijos pradėtas karas yra keistas senamadiškų karinių veiksmų ir naujo tipo mūšių derinys. Pamačiusi, koks didelis sociopolitinis sukrėtimas Vakarų Europai buvo pabėgėlių krizė 2015 m., kokį nemenką poveikį padarė net ir Lukašenkos gudrus manevras migraciją panaudoti kaip ginklą Baltarusijos ir Lenkijos pasienyje, Maskva dabar bando destabilizuoti padėtį ES, paversdama pabėgėliais milijonus ukrainiečių.

Tačiau bombarduodama Ukrainą, trypdama jos europietiškus siekius, agresorė siekia ir moralinių tikslų – nubausti, pažeminti Europos Sąjungą, parodant jos silpnumą, strateginio mąstymo spragas, politinės valios, ryžto pasipriešinti net kruvinai agresijai stoką. Jeigu Vakarai nesugebės sustabdyti Rusijos invazijos į Ukrainą, jie praras patikimumą ir moralinį autoritetą, ypač Rytų Europos akyse. Kolektyvinę Vakarų poziciją ši krizė gerokai susilpnins. O jeigu Rusija už karo nusikaltimus Ukrainoje liks nenubausta, sugrius viskas, ką ištisos europiečių kartos laikė moraline konstanta nuo tada, kai pralaimėjusiai nacistinei Vokietijai buvo surengtas Niurnbergo teismas. Jei šįkart pasaulis tylės, tai iš tikrųjų reikš demokratijos pralaimėjimą ir istorijos pabaigą.

Tiesa miršta pirmutinė

Beveik kasdien kalbuosi su artima drauge, kuri pasiliko Charkive. Viena iš priežasčių, kodėl neišvyko iš rusų nuolat bombarduojamo miesto, yra tai, kad norėjo būti šalia savo artimųjų, gyvenančių Luhansko srityje. Tačiau vienas iš Maskvos reikalavimų yra vadinamųjų „liaudies respublikų“ sienas nubrėžti pagal administracines Donecko ir Luhansko sričių ribas, todėl mano draugės viltys, kad greitai pasimatys su

šeima, visai menkos. Pamenu, kovo 14 d. ji man paskambino, apimta visiškos depresijos – jos artimieji tvirtino, esą miestus apšaudė... Ukrainos kariuomenė! Žmonėms smegenis taip išplovė Rusijos televizija, kad jie nenori girdėti nieko kito, netiki net ir tuo, ką mato savo akimis. Draugė verkdamą pripažino, kad dabar vienintelis dalykas, ką jie gali pasakyti vienas kitam, yra „Džiaugiuosi, kad tu dar gyvas“.

Rusijos forsuojamas propagandinis žiniasklaidos instrumentalizavimas nėra naujiena. Propagandistų skleidžiami prasimanymai 2014 m. labai padėjo vykdyti prorusišką mobilizaciją Rytų Ukrainoje, įteisino Krymo aneksiją, separatizmą Donbase, sukurstė karinį konfliktą, apnuodijo žmonių tarpusavio santykius, sugriovė šeimas... Šiandien Rusija tą patį daro daug didesniu mastu. Maskvos melas, kad pastaruosius aštuonerius metus Kijevo „nacių chunta“ vykdė rusakalbių genocidą Donbase arba kad Ukraina, bendradarbiaudama su JAV, kūrė biologinius ginklus, randa specifinę auditoriją tiek šalyje, tiek užsienyje, nepaisant jo absurdiškumo. Siekiama ne tik skleisti pramanus, bet ir užtikrinti, kad tiesa taptų nebeatskiriama nuo melo.

Šiuo atžvilgiu turėtų būti visiškai aišku, iš kur kyla grėsmė. Ukraina net karo sąlygomis neįvedė cenzūros – vietiniai ir užsienio žurnalistai gali laisvai dirbti savo darbą, ir jie tą daro, net rizikuodami gyvybe. Žinoma, Ukraina irgi kariauja informacinį karą, tačiau Kijevui nereikia skelbti melagingų naujienų, nes informacija apie karą gaunama iš įvairių šaltinių, o tiesa pati kalba už save.

Rusijoje legali tik viena – Kremliaus – „tiesa“. Žinoma, puolimas prieš nepriklausomą žiniasklaidą prasižėję ne vakar, bet karas atvertė naują cenzūros puslapį. Visos opozicinės ar tiesiog kritiškesnės masinio informavimo priemonės uždarytos. Rusijos valdžia suvaržė prieigą ir prie Vakarų žiniasklaidos – buvo uždrausti interneto kanalai *Facebook* ir *Twitter*. Kai kurie kiti, pavyzdžiui, *YouTube* patys atsisakė teikti paslaugas. Tapo labai sunku pasiekti alternatyvius informacijos šaltinius.

Rezultatas toks, kad daugelis užsienyje gyvenančių rusų, kaip ir mano draugės šeima Charkive, nebegali

bendrauti su savo giminaičiais Rusijoje, vieni ir kiti gyvena visiškai skirtingose realybėse. Komunikacijai nutrūkus, atsiranda idealios sąlygos skleisti dezinformaciją. Tai dar vienas didžiulis iššūkis liberaliajai demokratijai, kuri laiko tiesą gyvybiškai svarbia, tačiau jos užtikrinti be laisvo keitimosi informacija ir įvairiomis nuomonėmis yra neįmanoma.

Ukrainos sienos

Kaip šis karas atsilieps Ukrainos teritoriniam vientisumui, kokios bus šalies sienos, manasis tyrimo objektas ir vieta? Čia irgi būtina susidaryti kuo teisingesnę vaizdą. Ukrainos nepriklausomybę ir esamas sienas mainais už branduolinių ginklo atsisakymą užtikrino 1994 m. Budapešto memorandumas, kurį pasirašė ir branduolinė Rusijos Federacija, bet šį susitarimą sulaužė, 2014 m. aneksavusi Krymą, pradėjusi hibridinį karą Donbase, o dabar įsiveržusi į visą šalį. Ukraina tapo plataus masto karo, keliančio grėsmę milijonų žmonių gyvybėms, sveikatai ir pagrindinėms teisėms, auka.

Išstumdama civilius iš bombarduojamų miestų ir kaimų, reikalaujama „evakuotis“ į Rusijos teritoriją ir vadindama tokią prievartą „humanitarine pagalba“, Maskva vykdo masinį vietos gyventojų perkėlimą. Tikslas yra aiškus – parengti dirvą radikaliai Ukrainos sienų perbraižymui rytuose ir pietuose. Baltarusija šiaurėje yra nuolanki Rusijos sąjungininkė, nors vis dar vengia tiesiogiai veltis į karą. Moldova pietvakariuose tapo svarbia tranzito šalimi Ukrainos pabėgėliams. Sieną su *faktine* Padniestrės liaudies respublika Rusija gali nesunkiai paversti dar vienu karo frontu prieš Ukrainą.

Šiuo metu vienintelė atkarpa, neginčijama nei geopolitiškai, nei kariniu atžvilgiu, yra Ukrainos siena su ES. Tačiau po Rusijos invazijos atsivėrus sienai, abi pusės susidūrė su pabėgėlių krize, kuriai valdžia nebuvo pasirengusi. Pranešimai žiniasklaidoje ir socialiniuose tinkluose byloja apie chaosą, trūkstant aiškių

Skautai Pšemyslio stotyje, Lenkijos pasienyje. Zuza (oranžiniai plaukai) ir jos draugas yra savanoriai. © Floriano Rainerio nuotraukos

taisyklių. Daugėja kyšininkavimo ir diskriminacijos atvejų. Dėl karo padėties, draudžiančios suaugusiems vyrams išvykti, teko išsiskirti daugybei šeimų. Mano šalyje gyvenantys ne Ukrainos piliečiai pateko į teisinę aklavietę. Tokio pobūdžio diskriminacija irgi yra neįmanoma iššūkis liberaliajai tvarkai.

Tačiau man, Ukrainos mokslininkei, svarbu matyti visą vaizdą. Iš esmės tai, kas šiandien vyksta prie ES sienos su Ukraina, rodo liberalios demokratijos atsparumą ir Europos pilietinės visuomenės gyvybingumą. Ukrainos ir ES siena tapo vieta, kur pasireiškė precedento neturintis kolektyvinis solidarumas kaip reakcija į kruviną Putino invaziją.

Ukrainiečiai svajoja, kad vieną dieną jų šalis įstos į ES ir ši siena taps nematoma. Tačiau kol kas jie tiesiog džiaugiasi, kad gali ją kirsti ir pasiekti saugų prieglobstį, teritoriją, kur nevažinėja rusų tankai, nesproginėja bombos... ■

© Tatiana Zhurzhenko

© SCRIPTS Blog

© Blätter für deutsche und internationale Politik

© Eurozine

LOTYNŲ AMERIKOS CIVILIZACINĖ BENDRYSTĖ PAGAL ENRIQUE DUSSELĮ

Civilizacijų sąveika Ukrainos šventos kovos akivaizdoje

Svarstyti civilizacijų santykius keblu dėl daugelio priežasčių. Dar visai neseniai civilizacijų tyrinėtojai buvo savaip ezoterinė, mažai kam žinoma grupė, retokai patraukianti plačiosios publikos dėmesį. Tačiau pastaruoju metu civilizaciniai aspektai daro vis didesnę įtaką didžiųjų pasaulio galių geopolitikai, net žmonijos kasdienybei. XX a. pabaigoje subyrėjus Sovietų Sąjungai, Samuelis Huntingtonas knygoje „Civilizacijų susidūrimas ir nauja pasaulio tvarka“ kaip galimą didelio konflikto židinių įvardijo įtampą Rusijos ir Ukrainos pasienyje (Huntington 1996), politikams derėjo tą gerai įsidėmėti. Juo labiau kad jau tada ėmė aiškėti Rusijos imperinės ambicijos (Rubavičius 2021), dabar agresyviai realizuojamos, pasitelkiant karinę galią, šantažą dėl energetinių išteklių, net grasinimus panaudoti branduolinį ginklą... Ankstesni geopolitiniai civilizacijų konfliktai liepsnojo tolokai nuo Lietuvos, tačiau Rusijos grėsmė buvo nuolatos jaučiama ir vis labiau artėjo – 2014-aisiais pasireiškė Krymo aneksija, užgrobimu dalies Donbaso žemių, nors vaidinta, kad Kremlius čia niekuo dėtas. Dabar Rusija jau atvirai visa karine galia užpuolė Ukrainą – bombarduoja miestus ir kaimus, nesirinkdama taikinių, žudo civilius gyventojus arba išveja juos iš gimtųjų vietų, nes milijoninius pabėgėlių srautus irgi laiko „geopolitiniu ginklu“ prieš Vakarų.

Putinas demonstruoja pasauliui neprilygstamą karinį valstybės žiaurumą ir smurtą, išsisknijusį menta-

litete, iškreiptame istorinių, kultūrinių, o ypač politinių veiksnių. Esminiai imperinės praktikos bruožai, susiklostę Aukso ordos laikais, perimti Ivano Rūsčiojo, puikiai tiko bolševikinės, vėliau stalininės imperijos kūrimui, siekiant užvaldyti ne tik Europą, bet ir pasaulį. Ekspansionistinius kėslus palaikė ideologija, tariamai kovojanti su kapitalistiniu išnaudojimu už išnaudojamųjų „išlaisvinimą“. Tuo patikėjusių pasaulyje netrūko, ypač žavėjosi Lotynų Amerikos šalys, neįžvelgusios, kokia grobuoniška pačios Sovietų Sąjungos imperinė kolonijinė prigimtis.

Rusijos pradėtas ir jau išibėgęs karas Ukrainoje iš esmės keičia civilizacijų tarpusavio santykius. Pirmiausia todėl, kad niekuo nepagrįstą, visas tarptautinės teisės nuostatas laužančią invaziją Kremliaus režimas pateikia tarsi „normą“, žudikiškus savo veiksmus grindžia neva teisėtais geopolitiniais ideologiniais interesais. Aštuonerius metus Putino eska luotas „lokalus“ karas Donbase netapo pakankamu pretekstu, kad pasaulis atsiribotų nuo agresoriaus. Praėjus daugiau kaip 2 mėnesiams nuo šurpauzės masto atakų prieš Ukrainą pradžios, pagaliau atsipekėta, Vakarų valstybės visose – politikos, ekonomikos, kultūros, socialinių santykių – srityse nutraukė ryšius su Maskva. Išryškėjusi civilizacinė skirtis tarp Rusijos Federacijos ir Vakarų didės, o tai darys poveikį ir santykiams tarp kitų civilizacijų. Įvairiuose pasaulio regionuose įsitvirtinusį „dvasingosios“ Rusijos pavelslį smarkiai pakeis išryškėję žiaurūs grobuoniški jos bruožai. O Vakarų, susitelkusių padėti Ukrainai,

vaizdinys praturtės civilizacinio vertybiškumo apraiškomis, slopinančiomis kolonizacinės praeities šešėlius. Ukrainiečių didvyriška kova už savo valstybę ir laisvę sužadina „prismūdusius“ vakariečių jausmus dėl jų pačių nepriklausomybės ir valstybingumo, sustiprina suvokimą, koks gyvybiškai svarbus yra gynybinis nacionalizmas civilizacinių konfliktų akivaizdoje. Karas pavertė ukrainiečius nacija, susitelkusia apginti savo egzistenciją, suvokiančia Tėvynės, gimtosios žemės ir jų gynimui sudedamų aukų pirmąją šventumą.

Šiame straipsnyje, remdamasis vieno žymiausių pasaulio mąstytojų Enrique's Dusselio veikalais, aptarsiu esminius Lotynų Amerikos civilizacijos bruožus. Ji lyg ir tolokai nuo mūsų, tačiau jau seniai daro įtaką europiečių pasaulėvaizdžiui. Visame pasaulyje plačiai pasklido vadinamasis „magiškas realizmas“ ir kitioms modernistinėms srovėms priskiriami romanai, šiuolaikinė muzika, talentingų režisierių filmai, pasakojimai apie senąsias inkų, majų, actekų civilizacijas, Naskos plynaukštės piešinių ir linijų magija... Tačiau skaitydami kūrinius, klausydamiesi muzikos, vargu ar įsivaizduojame civilizacinį bendrumą, lėmusį tų kūrinių atsiradimą. Aptarsiu keletą civilizacinių fenomenų, kurie vienaip ar kitaip daro poveikį visiems šio regiono žmonėms, jų kultūrai ir valstybių politikai. Išskirsiu bruožus, paryškinančius sociokultūrinę ir politinę terpę, kurioje kaip kunigas intelektualas subrendo mūsų šventasis Tėvas – popiežius Pranciškus.

Toji terpė su vyravusiomis bei vyraujančiomis kultūrinėmis, politinėmis, ideologinėmis ir teologinėmis nuostatomis labai skyrėsi nuo šv. Jono Pauliaus II aplinkos, sukaustytos komunistinės ideologijos dogmų. Kunigas Karolis Wojtyła vadavosi iš sovietų okupacijos ir sovietinio marksizmo pančių, kviesdamas išsilaisvinti ne tik Lenkijos, bet ir kitų pavergtų Europos šalių žmones. Jo žodžiai ir veiksmai buvo labai paveikūs, ne veltui sovietų valdžia laikė popiežių pavojingiausiu savo priešū. Tačiau Maskvai kilo nemenkų keblumų – su Jonu Pauliumi II reikėjo kovoti atsargiai, kad neatstumtų Europos ir nepapiktintų kitų šalių tikinčiųjų.

Lotynų Amerikos aplinkoje sklido filosofinės ir teologinės idėjos, raginančios išsivaduoti iš kolonijinės ir

neokolonijinės priespaudos, kuri pasireiškė ir neoliberalių reformų diegimu. Tos idėjos, telkusios intelektualus kovai su „imperializmu“, ypač amerikietiškoju, buvo „užtrauktos“ vakarietiško marksizmo mielėmis. Pavergtų Europos valstybių žmonėms, kuriuos ilgai dusino sovietinis marksizmas, atrodė atgrasi ir vakarietiškoji jo versija, nors tokios nė nebuvo ragavę. Todėl Maskvos skleista ideologija apie „kolonijinių kraštų išsivadavimą“ sovietų okupuotoms šalims reiškė visai ką kita, negu lotynų amerikiečiams, kurie jau nuo XIX a. pradžios ėjo laisvinimosi iš ispanų valdžios keliu. Vėliau kilo įvairiausi revoliuciniai judėjimai prieš šiuolaikinį kolonializmą ir vergovinius neoliberalių reformų pančius, o šiuo metu esminis pasipriešinimas vyraujančiai ekonominei sistemai siejamas su gyvybiniais išteklių ir gamtos sauga.

Sovietų Sąjungai įgauti patrauklesnių bruožų labai padėjo Kubos revoliucija (1959) – juk Fidelis Castro tapo Kremliaus sąjungininku, o „draugas Che Guevara“ iki šiol yra prekės ženklas, simbolizuojantis revoliucinę aistrą pasauliniu mastu. Kubiečių lyderio žavesį sovietų ideologai sumaniai panaudojo ne tik vietinei indoktrinacijai, svaichiodami apie „revoliucinę pažangą“, „kovos su kapitalizmu ir imperializmu sėkmę“, „tobulos visuomenės“ kūrimą, bet ir tarptautinei agitacijai, telkdami revoliucinius buvusių kolonijų elitus priešintis Jungtinėms Valstijoms. Pagalba Kubai ir draugystė su Fideliumi ideologiškai buvo vaizduojama kaip kova už tautų išlaisvinimą, už pažangą ir būsimą visuomenę be klasinio išnaudojimo. Šį sovietinės propagandos aspektą verta paryškinti dar ir todėl, kad Maskva dabartinius grobuoniškus savo veiksmus, siaubingas žudynes Ukrainoje vaizduoja kaip lemiamą kovą su JAV ir NATO, pasitelkdama senąją mitą, ypač paplitusį Lotynų Amerikos regione, apie neva „išlaisvinantį“ anuomet sovietinės sistemos, o šiais laikais *русский миф* doktrinos tikslumą.

Rusijos kaimynams, jaučiantiems nepaliaujamą grėsmę, istorinė patirtis įtvirtino visai kitokį buvusios Sovietų Sąjungos ir jos paveldėtojos Rusijos veidą – agresyvi kolonizatorė, represinė valstybė, pavergtoms šalims ir tautoms atnešanti ne „šviesų rytojų“, o vergo-

vę, lagerius, žudynes ir tremtį, ekonomikos, kultūros, socialinės raidos nuosmukį. Ji nevertina nei žmogaus laisvės, nei gyvybės. Žudyta ir žudoma, negailint net saviškių, svarbiausia pasiekti valdovo iškeltų, pačių nežmoniškiausių tikslų. Tai vienas iš esminių šios civilizacijos bruožų. O Lotynų Amerikoje iš(si)laisvinimas suvokiamas kaip būtinybė įtvirtinti pirminį krikščioniškąjį orumą, pamatinį teisingumą, atpirkti struktūrinę išnaudojimo nuodėmę, kad nebūtų nusavinamas „beteisių“, „varguolių“, „mažutėlių“ darbas. Dėmesį sutelksiu į du dalykus, laikomus civilizacinio tapatumo šerdimi (žinoma, jų yra daugiau), – tai iš(si)laisvinimo filosofija ir teologija. Abi paremtos ir marksizmo idėjomis, kurias Enrique Dusselis atskleidė, gilindamasis į autentišką rankraštinių Karlo Marso palikimą.

Kas „aš, lotynų amerikietis,“ ir kaip „mums, lotynų amerikiečiams, išsilaisvinti“?

Viename straipsnyje neįmanoma apžvelgti, juo labiau išgvildinti filosofo, kultūrologo, teologo, istoriko, iškilaus mąstytojo ir aktyvaus visuomenės veikėjo Enrique's Dusselio (g. 1934 m.) veikalų, nusakyti įvairialypės jo veiklos, kuria siekiama įtvirtinti ir plėtoti Lotynų Amerikos civilizacinę vaizduotę, stiprinti įvairių šio regiono šalių tarpusavio ryšius, bendros istorijos bei likimo pajautą, kultūrinę raišką. Svarbus bruožas – egzistencinė savižina, praregėjimo akimirkos, pastangos puoselėti asmeninį ir kultūrinį tapatumą, civilizacinės bendrystės suvokimas. Asmeninė patirtis, skatinanti dvasinę hermeneutiką, buvo svarbi ir kitiems mąstytojams. Šiuo požiūriu išskirtinis dominikonų dvasininko, vėliau vyskupo Bartolomé de las Casaso (1484–1566) praregėjimas, pakeitęs jo gyvenimą ir prasmės suvokimą, – pavergtus vietinius jis laikė Dievo kūrinių, jų veiduose matė atsispindint visus nekrikščioniškos kolonizatorių konkistadorų veiklos baisumus. Todėl iš(si)laisvinimo filosofijos ir teologijos šaknis Dusselis sieja su to praregėjimo 1514 m. aplinkybėmis.

Lotynų Amerikos kultūrinis elitas buvo auklėjamas Europos intelektualinėje terpėje, tad laikė save Vakarų

civilizacijos dalimi. Vietinė kolonijinė patirtis atsidūrė tarsi „už suvokimo ribų“, nesisiejo nei su asmeniniu, nei su kultūrinio tapatumu. Dusselis pirmą kartą labai aiškiai suvokė esąs kitoks, kai 1957 m. atvyko studijuoti į Europą. Argentinoje laikė save europiečiu, bet Europoje pasijuto nesąs „europietis“. Netikėtai kilo klausimas, kas yra lotynų amerikietis kultūros požiūriu, koks istorinis lotynų amerikiečių tapatumas. Tai tapo esmine filosofinių jo studijų ir apmąstymų plotme, į kurią gilinosi, skaitydamas Šventąjį Raštą, darbuodamasis Izraelio kibucuose (1957–1961), keldamas egzistencinį klausimą, ką reiškia būti lotynų amerikiečiu (Dussel 2012: 29). Beje, sekdamas šv. Juozapo, šventųjų apaštalo Petro ir Andriejaus pėdomis, dirbo staliumi, mėtė tinklus Tiberiados ežere. Grįžęs į Europą, tęsė studijas, bendravo su Pauliu Ricoeuru, kurio hermeneutiniai veikalai, grindžiami psichoanalize ir teologija, darė jam didelį poveikį. 1964 m. Paryžiuje jiedu kartu surengė Lotynų Amerikos savaitę, sukvietė daug jaunų žmonių, studijuojančių įvairiuose Europos universitetuose, menininkų, kultūrininkų. Svarstė, ar egzistuoja Lotynų Amerikos kultūra, jeigu taip, tai kokie bruožai išskiria ją iš europinės kultūros, kuo pasireiškia jos savitumas, kaip ji skleidžiasi? Dusseliui rūpėjo išsiaiškinti, kokia Lotynų Amerikos kilmė, tapatumas ir sąveika su Europos modernybe, koks istorinis vaidmuo pasaulio istorijoje? Žinojo, kad lotynų amerikiečiams ypač svarbi krikščionybė, tačiau ją atnešė kolonizatoriai. Bažnyčios misiją ir poveikį apmąstė knygoje „Lotynų Amerikos bažnyčios istorijos hipotezės“ (*Hipótesis para uno istorio de la iglesia en América Latina*. 1967), padariusioje didelę įtaką Lotynų Amerikos intelektualams ir kultūros bendruomenei. Plačiai pasklido tais pačiais metais surengtoje konferencijoje jo skaitytas pranešimas „Kultūra, Lotynų Amerikos kultūra ir nacionalinė kultūra“, tapęs intelektualiniu manifestu, kviečiančiu suvokti savąjį kultūrinį tapatumą ir jį puoselėti, stiprinant civilizacinę savimone. O tai neišvengiamai vertė ieškoti būdų, kaip išsilaisvinti iš eurocentrinio pasaulėvaizdžio, įtvirtinant ontologinius savo civilizacijos pagrindus.

Kolonizacinės patirties, modernybės raidos apmąstymai paskatino imtis kapitalizmo analizės, išryš-

kinant aktualius centro ir periferijos santykius. Tik išsiaiškinus jų tarpusavio sąveiką, įmanoma sukurti programą, kuri padėtų visuomenei išsilaisvinti iš kolonijinės sprespaudos ir kapitalistinio išnaudojimo. Ėmė aiškėti, kad tam trukdo eurocentrinė pasaulio raidos perspektyva – vakarietiškos akademinės institucijos siūlė visoms išsilaisvinusioms šalims taikyti vienintelį, suprantama, vakarietišką pažangos modelį. Tai jau savaime reiškė, kad būtina įveikti atsilikimą, modernizuotis, o tos modernizacijos gaires ir jų įgyvendinimo politiką nurodys buvusios metropolijos. Tas modelis įgyvendinamas, pasitelkiant kultūros mechanizmus, nes nacionalinė kultūra privalomai perėmė hegemoninę „pažangos“ ideologiją. Taigi iš globalaus kapitalizmo gniaužtų išsilaisvinti nepavyks, jei neišlaisvinsime nacionalinės kultūros, kad ji jautriai atsižvelgtų į pavergtuosius ir atstumtuosius. Toks išsilaisvinimas neįmanomas vien vietiniu ar nacionaliniu mastu – tam būtina plati tarptautinė santalka. 1974 m. imta burti tarpkontinentinę „Pietų–Pietų dialogo“ platformą, kur susitelkė Lotynų Amerikos, Afrikos, dalies Vakarų šalių intelektualai. Pirmasis tarptautinis forumas įvyko 1976 m. Dar-es-Salame, o globali Pietų–Pietų sąveika bei visokeriopas bendradarbiavimas darėsi patrauklus ne tik kultūros, bet ir politikos sluoksniams.

Išsilaisvinti iš šiuolaikinio neoliberalaus neokolonijinio kapitalizmo įmanoma, tik suvokiant jo iškilimo priežastis ir eurocentrinę ekspansionistinę pobūdį, – kolonizuotuose kraštuose įtvirtinama kolonizatorių kultūra. Dusselis ėmėsi visapusiškai gvildinti europinės modernybės kilmę, jos raidą, atskleisdamas nuslėptą kolonizuoto Naujojo pasaulio reikšmę, kapitalizmui tampant globalia sistema. Išsamiai aptarė vakarietišką eurocentrinės modernybės supratimą, pasitelkdamas postmoderniosios filosofijos, hermeneutikos įžvalgas ir dekonstrukciją (Dussel 1993a). Kaltino Vakarų, kad jų filosofinės ideologijos, akcentuojančios civilizacijos pažangą, padėjo nuslėpti kolonijinės prievartos turinį, jis liko neapmąstytas.

Remdamasis išsamia modernybės ir šiuolaikinio kapitalizmo analize, iškėlė naują ideologinę *transmodernybės* konceptą, o sykiu kultūrologinę ateities viziją. Tai

tokia pasaulio sankloda, kai esminis dalykas yra civilizacijų ir kultūrų sąveika, atsikratant eurocentrinės hegemonijos. Transmodernybės konceptas išlaiko sąsajas su modernybe, savaip apima ir postmodernybę, tačiau peržengia jų ribas, orientuojasi į ateities perspektyvą. Pasak Dusselio, transmodernybė iškelia ir aprėpia visus tuos kultūrinius, politinius, ekonominius pasaulio raidos aspektus, kurie yra „už“ ir „prieš“ Vakarų įtvirtintas struktūras. „Už“ ir „prieš“ dialektika siūlo tokią kultūrų sąveiką, kuri kolonizatorių nustelbtoms, „nutrauktoms“ vietinėms kultūroms sugrąžina jų istoriją ir stiprina kultūrinį tapatumą. Iškeliami didžiosioms nevakarietiškomis kultūroms būdingi aspektai kaip tik ir leidžia peržengti vakarietiškąjį universumo supratimą, įgyvendinant *pluriversumo* utopiją. Postkolonijinėms šalims pirmiausia būtina atkurti savo istorinės raidos vaizdinį, atgauti kultūros savivertę (Dussel 2012: 43–44).

Iš(si)laisvinimo filosofijos ištakos ir sklaida

Pirmiausia aptarsiu iš(si)laisvinimo filosofijos bruožus ir sąsajas su teologija. Lotynų amerikiečių civilizacijai tapatumui nepaprastai svarbi Bažnyčia ir ta bendrystė, kuri, nepaisant įvairių kalbų bei rasių, paverčia Lotynų Ameriką krikščioniškąja tauta (*Latin American Christian people*, Dussel 2003: 122). Gvildendamas vakarietiškosios modernybės ypatumus, mąstytojas atskleidė, kad vakarietiškoji klasikinė filosofija padėjo sistemiskai įtvirtinti eurocentrizmą, kuris nustelbia kolonizuotąjį *Kitą*. Aptardamas dekartiškojo *ego cogito* (aš mąstau) poveikį Vakarų metafizikai, išvelgė jame glūdintį *ego conquiro* (aš nukariauju), o politinė *ego cogito* išraiška yra *homo homini lupus est* (žmogus žmogui vilkas) (Dussel 1985: 3–9). Šiuo atžvilgiu aiški sąsaja su Martino Heideggerio svarstymais apie techniką, atskleidusiais grobuonišką moderniojo gamtamokslinio pažinimo esmę, kai pasaulis ir net žmonės laikomi tiesiog ištekliais. Abu filosofai padarė išvadą, kad ontologiniu Vakarų civilizacijos pagrindu tapo būtent šitoks *ego cogito* supratimas. Tai pažinimas, padedantis užgrobti ir pavergti pasaulį, atmetant vie-

tines kitų regionų ontologijas ir epistemologijas. Kolonizuotiems kraštams, patekusiems į modernybės vergovę, pirmiausia reikia atmesti eurocentrinę civilizacijos pasaulėvaizdį, kad atgautų savo istoriją ir įpintų ją į pasaulio istorijos analus, nes Lotynų Amerika ten visiškai nutylėta. Net dabartiniai modernųjų laikų ir kapitalizmo raidos tyrinėtojai apeina kolonializmo kilmės šalį – Ispaniją ir iš jos pasklidusį užkariavimo impulsą. O kaip tik Iberijoje subrendo pirmoji moderni nacija (1492–1630) ir atsiskleidė modernusis metafizinis Francisco Suárezo (1548–1617) mąstymas.

Iš(si)laisvinimo filosofijos tikslas – atstovauti pavergtųjų ir vargingųjų interesams, padėti Lotynų Amerikai išsivaduoti iš neokolonijinės, imperialistinės priespaudos ir neoliberaliojo kapitalizmo vergovės. Iš(si)laisvinimo filosofija, apimanti modernybės kritiką, filosofiją, etiką, teologiją, sociologiją, istorijos ir kultūros tyrimus, yra skirta politinio tų šalių elito savimonei ir tapatumui įtvirtinti. Ji padeda geriau suvokti savus civilizacinius, kultūrinius ir ekonominius interesus naujomis globalizacijos ir neoliberaliojo finansinio kapitalizmo sąlygomis. Taigi Lotynų Amerika plėtoja savąją filosofinio mąstymo tradiciją, kurios „*subjektas – jau ne kolonijinis eurocentrinis ego cogito*“ su visomis atmainomis, o „*išlaisvinantis protas*“ (*razón liberadora*) – pažemintųjų ir pavergtųjų, vargdienių ir atstumtųjų savivoka, žvilgsnis iš periferijos, išstumtos į pasaulio istorijos užribį. Kolonizuotų kraštų kultūros ir švietimo sistema tarnauja kolonizatoriams. Dusselio teigimu, *Kitas* buvo ir tebėra už ekonominio-politinio-hegemoninio pasaulio horizontų, eurocentrinė bendruomenė jį ignoruoja, taigi valdantiejiems niekas netrukdo ekocidiniu būdu siurbti naudą iš gamtos, laikomos tiesiog ištekliais (Dussel 1996: 21). Išlaisvinimo filosofija kritiškai apmąsto ir dekonstruoja vakarietišką mąstymo būdą, pagrindžiantį bei pateisinantį kolonijinę sistemą, ieško būdų, kaip atsikratyti kolonializmo ir eurocentrizmo (Dussel 1985: 8).

Esmines išvalgas filosofas pateikė plačiame europinės bei islamiškosios minties kontekste, atskleiddamas kelias istorines išsilaisvinimo stadijas. „Praregėjęs“ Bartolomé de las Casasas traktatuose aprašė Naujojo pasaulio užkariautojų europiečių žiaurumą, nesiderinantį

su krikščioniškomis dorybėmis. Kolonizatoriai, vykdydami evangelizaciją, buvusius laisvus, savo kultūros aplinkoje gyvenusius žmones pavertė beteisiais vergais. Negailestingai naikino vietinę kultūrą, o savam elitui lavinti netrukus įkūrė Meksiko ir Limos universitetus (1552), turėjusius visame regione įtvirtinti eurocentrinę kultūrinę pasaulėjautą, pasaulėvaizdį, pagrindžiantį Europos civilizacijos viršenybę, pateisinantį kolonizacijos „gėrį“. Šio iškilaus mąstytojo liudijimus, kaip europiečiai naikina užkariautas tautas, pirmiausia vyrus, galinčius siekti laisvės, o moteris paima savo malonumams, vaikus verčia vergauti, Dusselis cituoja ne viename savo veikale. Las Casasas jau anais laikais atmetė vėliau įsigalėjusius „argumentus“ apie kultūrinį autochtonų nebrandumą, atsilikimą, laukiniškumą. Jo kritinis metodas grindžiamas krikščioniška tiesa, kad Dievo apvaizda visiems nustatė tinkamą religijos mokymą, kai įtikinėjama aiškinimais, argumentais, kvietimu ir švelniu valios nukreipimu. Dusselis tai priskyrė išlaisvinimo racionalumui. Niekam nevalia primesti tikėjimo smurtu ir prievarta, nes tai neteisinga, juk vietiniai nieko nenuskriaudė, niekuo nenusikalto (Dussel 1995: 70–72). Antroji iš(si)laisvinimo ir savimonės raidos stadija siejama su nacionalinių valstybių kūrimusi XIX a. Tačiau Lotynų Amerikos šalių nacionalumo pobūdis nėra tautinis: „*Kolonijinio viešpatavimo sąlygomis iš Amerikos juoduųjų, indėnų ir metisų kilusios visuomenės negali būti laikomos nacijomis, juolab demokratinėmis*“, jos buvo ir tebėra „*nepriklausomos kolonijinių visuomenių valstybės*“ (Quijano 2000: 565). Trečias iš(si)laisvinimo etapas siejamas su Antrojo pasaulinio karo pabaiga, o ketvirtas – su laisvinimusi iš neokolonijinės ir imperialistinės priespaudos (daugelio šio regiono šalių išsivadujamusius judėjimus tada paskatino Kubos revoliucija). Šiuo metu ryškėja būtinumas priešintis globalaus hegemoninio neoliberaliojo kapitalizmo kėslams, nes buvusios kolonijos ir periferiniai regionai laikomi vien žaliavų ir pigios darbo jėgos šaltiniais, be gailėsčio naikinant vietines ekosistemas.

Autochtonų filosofijos pradmenis Dusselis aptinka senųjų civilizacijų rašytiniame ir žodiniame palikime, mitologinio pobūdžio pasakojimuose apie pasaulio atsi-

radimą, raidą, tvarkos palaikymo būdus, žmogaus vietą dieviškų ir dvasinių sąveikų tinkle. Jau pirmieji konkistadorai stengėsi suprasti, kokie yra užkariauti žmonės, kokia socialinė jų valstybės „sandara“. Dusselis svarsto, kaip „1492 metų prasmė“ skleidžiasi, žvelgiant vietinių akimis, kaip jie vertino Meksikos žemėn iš Rytų atplaukusį Hernaną Cortesą ir jo karius. Actekų valdovas Moktesuma 1519 m. pasitiko Cortesą kaip dievą Ketsalkoatlį ir siūlė užimti sostą. Tokį elgesį daugelis šiuolaikinių istorikų laiko nelogišku, neva nulemtu mitologinių ir kitokių „prietarų“. Dusselis iškelia racionalias tokio sutikimo priežastis, atsižvelgdamas į anuomet vyravusią actekų pasaulėvaizdį, jų istorinės raidos supratimą, numatantį būsimus įvykius. Buvo pranašaujama, kad iš bekraščių vandenų Rytuose atvyks Dievas ir prasidės didžiulės permainos. Tik vėliau actekų valdovas, apgailėstaudamas dėl ištikusių negandų, pripažino, kad atvykėliai irgi žmonės, vadinasi, jiems būtina priešintis, bet buvo jau per vėlu. Actekų valdovo racionalumas vakariečiams nesuvokiamas todėl, kad jie nesigilina į ontologinę tautos pasaulėvoką. Actekai gyveno labai sudėtingame pasaulyje, daugybės jų dievų ryšiai su žmonėmis buvo, mūsų akimis, nepaprastai painūs, kaip ir kalendorinė sistema – metai skaičiuojami, derinant Saulės, Mėnulio ir Veneros ciklus, kurie išpranašauja lemtingus pasaulio įvykius. Aiškindamasis actekų ontologijos principus, Dusselis nustatė svarbų dalyką – jau pirmosios ispanų kronikos minėjo, kad actekų valdovams tarnavo išminčių sluoksniš, vadinamas *tlamatinime* – žinantieji. Jų tikslas buvo išlaikyti actekų papročius, puoselėti žinią, aiškinti pasaulio sandarą ir dermę. Veikė *tlamatinime* mokyklų tinklas, lavinęs gabius vaikus. Valdovai visada tardavosi ne tik su kulto tarnais, bet ir su žinančiais. Dusselis iškelia esminį ontologinį actekų dualumo principą, paremtą mitologiniais vaizdiniais. Juo ir grindžiamas racionalumas, vertęs actekus manyti, kad užkariautojų atvykimas – tai dievų sugrįžimas išpranašautoje pasaulio pabaigoje. Inkų imperija irgi turėjo išrinktųjų sluoksnį, kuris aiškino dievų darbus, Visatos sandarą, garbino ne tik Saulę, bet ir dievą Pačakamaką, užtikrinantį Visatos gyvybingumą. Jis laikomas pirminiu principu, yra nesuvokiamas, todėl pripažįstamas nesančiu

ir garbinamas vien dvasiškai. To principo ir jo sklaidos aiškinimas irgi yra filosofškai racionalus.

Jėzus Kristus ir Bažnyčia iš(si)laisvinimo teologijoje

Vakarų krikščionys, ypač kunigai, į iš(si)laisvinimo teologiją žvelgė su nepasitikėjimu, net atvirai priešiška dėl politinio jos revoliucingumo ir marksistinio „padažo“. Tokias nuostatas palaikantiems Lotynų Amerikos kunigams Vatikanas nepritarė, nemažai jų suspendavo. Tačiau sąjūdis, grindžiamas iš(si)laisvinimo teologija, kilo permąstant būtent Vatikano II susirinkimo dokumentus, akcentavusius žmogaus orumą, raginusius keisti vyravjančius socialinius santykius, mažinti įvairiuose pasaulio regionuose kylančias klasines priešpriešas, atsižvelgiant į varguolių interesus. Lotynų Amerikos vyskupai Kolumbijos Medelino mieste 1968 m. svarstė Susirinkimo gaires kasdieninės tikrovės akivaizdoje – tai neišbrendamas skurdas, partizaninių grupuočių ir mirties eskadronų siautėjimas, nuožmūs kariniai perversmai, represijos, vargingųjų sluoksnių išnaudojimas, didžiulė socialinė atskirtis, kultūrinis rasizmas, užsienio korporacijų šeiminkavimas, paminant vietinių gyventojų teises. Priimta nuostata – „*pirmenybė vargšams*“, – kiti pareiškimai paskatino rasti iš(si)laisvinimo teologiją, greitai pasklidusią visame regione. Pagrindinis tikslas – išlaisvinti iš ekonominę diktatūrą įtvirtinančio „*tarptautinio pinigų imperializmo*“, kurį jau buvo pasmerkę popiežiai Pijus XI ir Paulius VI, evangeline pastoracine veikla gauti vietines bendruomenes, stiprinti bendruomeninius ryšius, atsižvelgiant į sukrikščionėjusius liaudies tikėjimus ir jų galią telkti žmones bendriems socialiniams veiksams. Skatinta atsigręžti į pirminę krikščionybės Žinią ir Tiesą. Krikščionybė suvokiama kaip praktinė evangelinė veikla, paženklinta Dievo malonės, nušviesta švč. Trejybės šviesos, išpažįstanti meilę vargšams, solidarumą su jais, kovojanti su skurdu ir išnaudojimu. Tai turėjo tapti ir tapo praktiniu politiniu veiksmu – išlaisvinti vargšus iš sisteminės priklausomybės. Šitaip tą sąjūdį suvokė ir valdantieji, todėl kunigams, vienuoliams, jiems padedantiems socialiniams darbuotojams teko susidurti su represijomis, pasitaikė net žudynių.

Iš(si)laisvinimo sąjūdžio teologinius, filosofinius ir ideologinius pagrindus praeito amžiaus 8-ojo dešimtmečio pradžioje padėjo žymūs mąstytojai Leonardas ir Clodovisas Boffai, Hugas Assmanas, Gustavas Gutierrezas, Jose Miranda, Juanas Louisas Segundas ir Enrique Dusselis. Iškalbingi yra daugybės tą dešimtmetį ir vėliau pasirodžiusių veikalų pavadinimai: „Jėzus Kristus Išvaduotojas: kritinė kristologija mūsų laikui“ (L. Boff), „Teologija klajoklių Bažnyčiai“ (H. Assman), „Marxas ir Biblija: engimo filosofijos kritika“ (J. Miranda), „Teologijos išlaisvinimas“ (J. L. Segundo), „Iš(si)laisvinimo teologija: istorija, politika ir išganymas“ (G. Gutierrez), „Lotynų Amerikos Bažnyčios istorija: nuo kolonializmo iki laisvėjimo (1949–1979)“ (E. Dussel). Daugelis minėtų mąstytojų parašė po keliasdešimt veikalų, atsiliepdami į svarbiausius iššūkius, kylančius vis labiau globalizuojamam ir neoliberalizuojamam pasauliui, sykiu ir krikščionybei. Šie veikalai priskirtini politinei teologijai, dariusiai poveikį ir Europos teologams, ypač 8-ojo dešimtmečio viduryje, kai Lotynų Amerikoje išsiskynęs jėzuitų ordinas savo tikslu iškėlė ir teisingumo įtvirtinimą (Schnoor 2021).

Svarstyta, kaip vietiniams gyventojams, indėnų tautoms ir gentims įveikti baisų skurdą, atsikratyti tiek vietinio, tiek tarptautinio išnaudojimo, kultūrinio bei rasinio žeminimo – į akiratį pateko varguoliai, atstumtieji, marginalai... Aiškintasi teologinė ir praktinė Dievo „apsireiškimo mažutėliams“ reikšmė. „Kristus, Bažnyčia, pranašas privalo sistemiskai įsijausti į engiamųjų padėtį“, nors visi esame sistemos kalėjime, nedarykime nuodėmės, paklusdami jo taisyklėms ir nustatytai tvarkai (Dussel 2003: 28). Iš(si)laisvinimo teologija skleidžia „ne šio pasaulio“ išmintį, kad išva duotų pavergtuosius ir engiamuosius.

Bažnyčios veikla, krikščionybės sąsajos su nūdiena buvo aptariamose įvairiuose filosofiniuose pasauliečių ir teologiniuose Bažnyčios hierarchų forumuose, gilintasi ir į socialinę nuodėmingumo raišką. Atsirado bendresnis sutarimas, kad nuodėmė kyla ne tik iš sąmoningų ar nesąmoningų asmens veiksmų, bet ir iš pačios sistemos, kuri sukelia daugybę kančių, įstumia į skurdą, išvaro

iš gimtųjų vietų, naikina vietiniams įprastą gyvenimo būdą. Skurdas yra struktūrinė sistemos nuodėmė, dėl kurios kalti turtingiausiųjų sluoksniai, garbinantys pinigų kultą, politinėmis priemonėmis, represijomis įtvirtinantys jį visame pasaulyje. Daugiausia kančių patiria vargšai. Viešpatavimu, išnaudojimu, besąlygišku pavaldumu grindžiama sistema iškreipia socialinius santykius ir daro nuodėmę, tokiai pasaulio tvarkai pateisinti pasitelkdamą ne tik ekonomiką, politiką, ideologiją, bet ir kultūrą, net Bažnyčią. Kitaip tariant, Bažnyčios autoritetu legitimizuojamas išnaudojimas, vargingųjų išlaisvinimą nukeliant į tolimą perspektyvą. Tačiau Jėzus Kristus veikia konkrečiu istoriniu laiku, o sykiu amžinybėje, todėl esame Jo įpareigoti nesitaikstyti su viešpatavimo galia ir pavergimo sistema. Būtina gerinti politinę pasaulio būseną, pasitelkiant mąstytojų ir teologų idėjas, atmetant pinigų kultą. Gerąją Naujieną skleidžianti ir ginanti Bažnyčia yra pašaukta skatinti išsivadavimą iš sistemos, įteisinančios skurdą.

Ką nuveikė ir šiuo metu veikia Bažnyčia, skleisdamą Gerąją Naujieną lotynų amerikiečiams? Dusselis į Bažnyčios istoriją, apimančią šio regiono ne tik pastoracinę, bet ir kultūrinę, socialinę, politinę plotmes, žvelgia Šventojo Rašto ištarų požiūriu, išskiria ir susieja tris esminius žmonių tarpusavio santykių lygmenis: broliškasis (vyrai, pavergtieji, silpnieji) įvardijamas *politiniu*, vyro ir moters (namai, žmona, našlė) – *erotiniu*, tėvų su vaikais – *pedagoginiu* (Dussel 1981: 3). Analizuoja, kaip Bažnyčios veikla skleidžiasi šiais lygmenimis, koks yra evangelizacijos pobūdis įvairiais istorinės raidos etapais, pagerbia žymiausius kunigus ir teologus, nukentėjusius ar nužudytus už tai, kad priešinosi diktatūrai ir vergovei.

Labai paveikus Jėzaus Kristaus, politinio maištininko, sukilėlio, kartu su vargšais ir pažemintaisiais einančio kankinystės keliu ir teigiančio tikėjimą, meilę, teisingumą, vaizdinys, įaugęs į vietinių krikščionių sąmonę. Geroji Naujiena „skelbia išvadavimą“ iš skurdo, pažeminimų, priespaudos, smurto. Jėzus Kristus sako: „Palaiminti jūs, beturčiai, nes jūsų yra Dievo Karalystė“ (Lk. 6: 20). Sykiu skelbia: „Vargas jums, turtuoliai“ (Lk. 6: 24). Labai aiškiai pasakoma, kas yra kas, koks

socialinis sluoksnius yra blogio ir nuodėmės įsikūnijimas. Evangelija nepateisina tokio žmonių bendrabūvio, tokios socialinės sistemos, kuri grindžiama turtingųjų ir vargšų atskirtimi. Tad socialinė ekonominė sistema, užtikrinanti žemišką rojų, kurio matas yra turtai ir viešpatavimo galia, Evangelijos požiūriu yra pragaro apraiška, kurią būtina įveikti (*exodus*), išsilaisvinant iš jos pančių. Dusselio įsitikinimu, būtent žmonės (*people*), o ne šalis ar nacija yra pagrindinis krikščioniškosios istorijos veikėjas, ypač šiais laikais, bet jie siekia ne tiek „laisvės“, kiek „teisingumo“, nes svarbiau už galėjimą valgyti laisvam, yra apskritai turėti ką valgyti ir apsirūpinti (Dussel 1981: 113). Kaip tik Bažnyčios užduotis yra stengtis panaikinti esminę socialinei santvarkai būdingą, Dangaus keršto besišaukiančią nuodėmę, kuri yra neteisybės šaltinis, kai „*neteisingai atlyginama už darbą*“. Dusselio įsitikinimu, visa sistemine filosofija bei teologija iki šiol palaiko kapitalizmo sistemą kaip vienintelę teisingą, nes „*apeina esminę politinės ekonomijos ir liturgijos, darbo ir religijos sąveiką*“ (ten pat, 100). Ši sąveika skleidžiasi įvairiomis teologijos, bažnytinės veiklos ir filosofijos, taip pat revoliucinių judėjimų plotmėmis. Politinė ekonomija darbą laiko esmine kategorija, tačiau teologija menkai įsisažmoninusi sakramentinę liturginę darbo vaisiaus – duonos – reikšmę, nors kasdien bažnyčioje matome „laužiant duoną“. Vergovės ir išnaudojimo sistema leidžia, kad darbo vaisius nusavintų kitas – turtingasis. Iš varguolio atimama jam išgyventi reikalinga, jo išauginta *duona*. Kuo virsta liturgija, jeigu joje dalyvauja tie socialiniai sluoksniai, kurie kaip tik ir atima *duoną*? Nesvarbu, kad kai kurie iš jų dalį atimtios *duonos* vėliau išdalija vargšams šelpti.

Kas yra išnaudojimas? Tai tokie santykiai, kai mažuma gali nebaudžiamai nusavinti daugumos darbo vaisius arba priversti kitus, kad neatlygintinai atliktų privalomą darbą. Varguolis, beturtis yra tas, kurio darbo vaisiai nusavinami taip, kad jam pačiam nebepavyksta pramisti bei išlaikyti savo šeimos. Buržuazinė modernioji krikščionybė tapo sisteminė. Jos ydingumą savaip pridengia socialinė rūpyba ir pagalba vargšams, tačiau toji veikla nėra nukreipta į sistemine pertvarką, į vargingųjų išsilaisvinimą, į išnaudojimo santykių keitimą oriu lygiaverčiu bendradarbiavimu.

Teologinėms įžvalgoms paremti, revoliucinei išsilaisvinimo praktikai suteikti aiškesnes politines bei ekonomines gaires Dusselis pasitelkė Karlo Marxo išskleistą kapitalizmo sistemos analizę. Berlyne, Amsterdame ir kitur jis gilinosi į vokiečių mąstytojo rankraščius, ypač į pirminius „Kapitalo“ variantus, nors autoriaus rašyena, kaip visi pripažįsta, buvusi siaubinga. Marxo iškelta politinės ekonomijos kategorija „gyvasis darbas“ (*lebendige Arbeit*) atskleidžia esminius pridedamosios vertės pasireiškimo būdus. Dusseliui svarbi Marxo mintis, kad gyvasis darbas vertę sukuria iš nieko, šitaip kreipdamas į pirminį Kūrėjo impulsą, o vertės cirkuliavimas esąs kraujo cirkuliavimas, nes kapitalas čiulpia pavergtųjų gyvastį, minta jų krauju. Gyvąjį darbą kapitalas „perdirba“, išspausdamas pridedamąją vertę, o sykiu paversdamas jį „negyvu darbu“. Tik gyvasis darbas yra visokio turto, ne tik kapitalo, kūrėjas ir šaltinis (Dussel 2002: 9). Vergovė ir išnaudojimas vieniems sudaro sąlygas nusavinti kitų gyvąjį darbą, priverčia to darbo vaisius parduoti savo nustatyta kaina arba net atiduoti veltui. Todėl proletaras nebegali tinkamai patenkinti esminių – valgis, apdaras, namai (*Nahrung, Kleidung, Wohnung*) – poreikių, nes jų tenkinimas (gyvasis darbas ir darbo vaisiai) jau yra ne jo valioje. Tai glaudžiai siejasi su evangeline ištarme apie žmonių įvertinimo „matą“ Paskutiniajame Teisme: „*Nes aš buvau išalkęs, ir jūs manęs nepavalgydinote, buvau ištroškęs, ir manęs nepagirdėte, buvau keleivis, ir manęs nepriglaudėte, nuogas – neaprengėte, ligonis ir kalinys – ir jūs manęs neaplankėte*“ (Mt. 25, 42–43). Krikščionybė savaip sprogdina santvarką, grindžiamą išnaudojimo santykiais, ir juos įtvirtinančią politinę sistemą. Socialiniams santykiams, kurie laikomi sugedusiais, priešpriešinami siektini tikrieji, autentiškieji, bendruomeniniai. Tų santykių keitimas numato sisteminius pokyčius, vadintinus revoliuciniais. Šiuo atžvilgiu Bažnyčiai turi būti svarbu skleisti ir įtvirtinti teisę įvairiais būdais protestuoti, sakyti ne, nes protestas vidujai būdingas krikščionybei ir jos skelbiamai Tiesai (Rugani 2021).

Dusselis iškelia Marxo politinės ekonomijos tekstuose gausias teologines metaforas, jo paverčiamas sąvokomis, aliuzijas į Bibliją, kurią buvo labai gerai iš-

studijavęs, nes užaugo rabino šeimoje (Dussel 1993b). Modernybei esmiškai būdingas kolonizuoto *Kito* veidas, o ateisto Marxo revoliucinės idėjos turi krikščionišką atspalvį, kuris leidžia politinę ekonomiką taikyti šiuolaikinio neoliberaliojo kapitalizmo kritikai.

Vietoj išvadų

Iš(si)vadavimo filosofija ir teologija tapo svarbiais Lotynų Amerikos civilizacinio bendrumo ir savimonės bruožais. Šis idėjų laukas yra ne tik nepaprastai gyvybingas, reaguojantis į kasdienes pasaulio realijas, bet ir politiškai aktyvus: skatinami visuomeniniai judėjimai, nukreipti prieš vietinį ir tarptautinį išnaudojimą, ginamos pirminių genčių ir vietinių gyventojų teisės į gimtąją žemę, vandenį, augmeniją, kuriama civilizacinis bendrumas įtvirtinanti Lotynų Amerikos pedagogiką, švietimo sistema. Lotynų amerikiečių šiuolaikinė filosofinė ir teologinė mintis yra esmiškai susijusi su išsilaisvinimo kova, kurioje gausu didvyrių ir kankinių. Pastarieji įgauna ir pasaulinį pripažinimą. Popiežius Pranciškus kai kuriuos iš jų jau kanonizavo. Salvadoro kankinys, 1980 m. per mišias nužudytas vyskupas Oskaras Romero paskelbtas šventuoju. Romero patyrė didžiulį dvasinį sukrėtimą, kai jėzuitų kunigas Rutilio Grandesas, visas jėgas skyręs vargšų išlaisvinimui iš priespaudos, 1977 m. buvo nužudytas kartu su dviem palydovais pasauliečiais. Popiežius Pranciškus visus tris paskelbė palaimintaisiais. Tad lotynų amerikiečių darbai bei nuopelnai vienaip ar kitaip daro poveikį ir Europos tikrovei, todėl europiečiams pravartu geriau žinoti, kokios idėjos grindė tų kankinių kelią, už kokią ateitį jie kovojo. Gilinantis į Lotynų Amerikos teologų idėjas, derėtų turėti omenyje ypatingas istorines jų veiklos aplinkybes, veikaluose glūdinčias politines potekstes. Pasak Dusselio, svarbu ne tik tai, kas teologų sakoma, bet ir prieš ką sakoma, tad tik lotynų amerikietis gali adekvačiai suvokti ištaros prasmę. Kaip tik dėl tos „prieš“ prasmės „*Lotynų Amerikos teologai yra persekiojami policijos, saugumo tarnybų, net bažnytinių vadovų*“ (Dussel 1981: 331). Tokia patirtis būdinga ir lietuvių kunigams, dirbusiems okupacijos sąlygomis. Tiesa, turinys, „prieš“ ką jie pasisakė, buvo kitoks. ■

Literatūra

- Dussel, Enrique. 2012. Transmodernity and Interculturality: An Interpretation from the Perspective of Philosophy of Liberation. *Transmodernity: Journal of Peripheral Cultural Production of the Luso-Hispanic World* 1(3): 28–59.
- Dussel, Enrique. 2003. *Beyond Philosophy: Ethics, History, and Liberation Theology*. Ed. by Eduardo Mendieta. Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman & Littlefield Publishers.
- Dussel, Enrique. 2002. *Towards an Unknown Marx: A Commentary on the Manuscripts of 1861–63*. Transl. from the Spanish by Yolanda Angulo. Ed. with an introduction by Fred Moseley. London and New York: Routledge.
- Dussel, Enrique. 1996. *The Underside of Modernity: Apel, Ricoeur, Rorty, Taylor, and the Philosophy of Liberation*. Transl. and ed. by Eduardo Mendieta. New Jersey: Humanity Press.
- Dussel, Enrique. 1995. *The Invention of the Americas: Eclipse of the Other and the Myth of Modernity*. Transl. by Michael D. Barber. New York: Continuum.
- Dussel, Enrique. 1993a. Eurocentrism and Modernity (Introduction to the Frankfurt Lectures). *boundary 2*, 20(3): 65–76.
- Dussel, Enrique. 1993b. *Las metáforas teológicas de Marx*. Estella: El Verbo Divino.
- Dussel, Enrique. 1985. *Philosophy of Liberation*. Transl. from the Spanish by Aquilina Martinez and Christine Morkovsky. New York: Maryknoll / Orbis Books.
- Dussel, Enrique. 1981. *A History of Church in Latin America: Colonialism to Liberation (1492–1979)*. Grand Rapids, MI: Wm. B. Eerdmans Publishing Company.
- Huntington, Samuel. 1996. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.
- Quijano, Anibal. 2000. Coloniality of Power, Eurocentrism, and Latin America. *Nepantla: Views from South* 1(3): 533–580.
- Rubavičius, Vytautas. 2021. *Civilizacinė vaizduotė Rusijos ir Turkijos geopolitikoje*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Rugani, Marc V. 2021. Clamo Ergo Sum: Establishing a Fundamental Right to Protest from Christian Theologies of Liberation. *Humanities* 10: 102, pp. 1–13.
<https://doi.org/103390/h10030102>
- Schnoor, Antje. 2021. Theologians as Cultural Brokers: Transatlantic Translation of Ideas during The Emergence of Liberation Theology. *Religions* 12: 406, pp. 1–13.
<https://doi.org/10.3390/rel12060406>

Arvydas KAŽDAILIS

LIETUVOS DAILĖS GLOBALIZACIJA

*Šiandien valdžia neatsiejama nuo
žinojimo, ką ignoruoti.
Yuval Noah Harari*

Tikrovę matome skirtingai, bet, kai išvystame įvykusių procesų rezultatus, suprantame, kokie matymai buvo teisingesni. Pokyčiai, kurių mes, dailininkai, atgimimo laikais tikėjomės ir laukėme, prasidėjo, buvusius Dailės parodų rūmus pavertus Šiuolaikinio meno centru. Tačiau permainų radikalumas nuvylė, nes imta ignoruoti pačią dailę ir tūkstantmetes jos tradicijas. Dailė visada siekė atsinaujinimo, keisdavosi, atgimdavo, bet niekada niekam tai nebūdavo primetama. Šįkart akibrokštai sekė vienas po kito, lyg būtų dėl kažko kaunamasi. Besibaigiant lietuviškojo modernizmo epochai, jo vietą skubiai užėmė net ne dailė, o „šiuolaikinis menas“. Gražus lietuviškas žodis „dailininkas“ buvo pakeistas bendrinio „menininkas“. To nepakako. Šiuolaikiškumo adeptai laipsniškai periminėjo strateginius dailę globojančius centrus, jų vadovais parinkdami sau palankius asmenis. Neneigiu „reformatorių“ atradimų ir išpūdingų kūrinių. Juos matau ir vertinu. Kalbu apie veiklos metodus, primenančius kultūrinę revoliuciją, atskyrusią dailininkus nuo menininkų. Šiandien menininkų, užėmusių „pažymėtas teritorijas“, požiūris į dailininką toks: jei tavo kūryba

yra gryniausia saviraiška, tada pirmyn, bet jei rūpiniesi profesionaliąja Lietuvos daile ir jos ateitimi, žinok, yra už tave daug geriau viską išmanančių.

Čia kalbėsiu apie man artimą sritį – dailę kaip sudėtinę ir svarbią Lietuvos kultūros dalį. Apleistą augalą greitai užpuola ligos. Dailė smarkiai pasiligojusi, o tai rodo, kokia ji apleista. Esu dailininkas (ne *menininkas*), daugiausia dirbantis grafikos, simbolikos ir heraldikos srityse. Seniai nebe jaunas. Visą gyvenimą stengiuosi stiprinti savo Tėvynę. Man rūpi, todėl rašau. Deja, darosi vis sunkiau prasimušti į viešumą. Panašu, kad ir cenzūrą turime, tuo teko įsitikinti, kai bandžiau paskelbti šį straipsnį.

Dailė nemirė, nors kai kas taip teigia. Kad ir mažai remiama, ji vis dar gyvuoja. Turime talentingų kuriančių dailininkų, gausu parodų šalies didžiuosiuose miestuose ir periferijoje, jos rengiamos ir užsienyje. Dailės kūriniai pristatomi įvairiuose labdaros aukcionuose. Džiaugiuosi naująja Lietuvos architektūra, jos bandymais praturtinti savąją raišką kreivėmis ir paradoksaliais sprendimais, ypač vertinu pastangas humanizuoti aplinką. Gėriuosi sėkminga Valdovų rūmų

rekonstrukcija, taikliu *Mo* muziejaus pastato įterpimu į jam skirtą erdvę. Tai gal ir neprilygsta Sidnėjaus operos rūmams ar Guggenheimo muziejui Bilbao, bet eina panašia kryptimi. Vis dėlto matydamas Lietuvą pasiturinčią, tvarkingesnę, gražesnę, negaliu susitaikyti su giluminių nacionalinės dailės šaknų prievartine erozija.

Lietuvos atgimimo idėjas per tris dešimtmečius palaipsniui išstūmė pragmatizmas ir servilizmas – valstybės aparatas visada jautrus politiniams vėjams. Matydamas radikalias, per jėgą brukamas globalizmo normas, tam pritarti negaliu, nes jaučiu, kaip skaudžiai jos paveikė valstybės kultūrą, ypač dailę. Todėl darau, ką galiu, pasitelkdamas kūrybą, heraldiką, publicistiką ir parodinę veiklą. Dailės erozija kelia nerimą daugumai kultūros žmonių. Norėčiau matyti Lietuvą atvirą ir savitą, bet ne globaliai unifikuotą. Esu įsitikinęs, kad kūrybai svarbi vietos dvasia – gimtoji žemė, nesvarbu, kokią stilistiką kūrėjas renkasi. Čia įvardysiu pagrindines esmingai pažeistas dailės ir kultūros paveldo sritis bei tų pažeidimų priežastis. Pasistengsiu atskleisti ryškiausius Lietuvos dailės negalavimo pastaraisiais dešimtmečiais požymius.

Kultūros ministerija fundamentaliais nacionalinės kultūros klausimais neturi aiškios pozicijos. Žinau, kad ministrus skiria rinkimus laimėjęsios partijos, bet norėčiau, kad Švietimo ir Kultūros ministerijoms vadovautų Prezidento paskirti asmenys. Tos sritys yra strateginės ir lems likimą tautos, kuri tolydžio mažėja. Tokie ministrai neturėtų būti atsitiktiniai, besikeičiančios krypties, sąrašiniai partijų nariai. Juk Kultūros ministerija ne vien skirsto lėšas kultūros darbuotojams, ji privalo spręsti ir strateginius visų meno sričių klausimus, šiuo atveju – užtikrinti natūralią Lietuvos dailės raidą ir jos paveldo išsaugojimą.

Nors Vilniaus dailės akademija pavaldi Švietimo ministerijai, ji yra autonomiška, pati formuoja savo ugdymo turinį, tačiau drįstu teigti, kad būtent todėl ir neatitinka akademijos titulo. Buvusios pagrindinės – Tapybos, Skulptūros, Grafikos – katedros jau nebėra prestižinės. Piešimo katedra apskritai panaikinta. Uždara, niekam neatskaitinga akademija panašesnė į siauro pro-

filio privačią taikomųjų menų kolegiją, neteikiančią platesnio profesinio ir kultūrinio išsilavinimo. Tiesiai sakant, tai „šiltadaržis“. Viskas vyksta pagal menotyrininkų Rūtos Goštautienės, Lolitos Jablonskienės ir Virginijaus Kinčinaičio apokaliptinę teoriją, išdėstyta leidinyje „Pažymėtos teritorijos“ (2005). Šiuo metu jau „pažymėtos“ beveik visos strateginės Lietuvos dailės sritys. Pagrindinius ugdymo prioritetus pakeitė mados vėjai. Ir tai duoda vaisius: pasitraukė dalis profesionalių dėstytojų, išryškėjo akivaizdi akademiją baigusių absolventų profesinio pasirengimo stoka. Dailininko profesionalo statusą nuosekliai keičia požiūris, esą „*kiekvienas yra menininkas, tik ne visi tą žino*“. Priimdama šią postmodernizmo tezę, Dailės akademija pati paneigė savo akademiškumą. Pokyčių rezultatus liudija gausios kūrėjų, išugdytų Akademijos, remiamų Kultūros tarybos, įmantriai pavadintos parodos, primenančios asmeninių „kaprizų“ srautą.

Europoje dailės mados nuolat keičiasi, bet, kiek man žinoma, niekas niekada jų nereguliuoja prievartiniu būdu, kaip tą darė kinai per kultūrinę revoliuciją. Mada praturtina pačią dailę, paryškina esminius jos bruožus, leidžia praplėsti auditoriją... Tačiau visai daili pasirinkus tik vienintelę madingą kryptį, atmetama pagrindinė, laiko patikrinta dailės raiška, prarandami įgūdžiai. Bet didžiausia prarastis ištinka, jei madai pasiduoda pati Dailės akademija. Akademiją čia miniu teigdamas, kad ji, kaip mokslo įstaiga, privalo suteikti ne tik įgūdžius, plastikos pažinimą, bet ir tvirtą bendrą humanitarinį pagrindą. Ar didžiulė Vilniaus dailės akademija teikia universalų išsilavinimą? Matau, kad ne. Postmodernizmo padarytą žalą dailei liudija dailininkų ir architektų neįgalumas kurti stambesnius kūrinius, vaisingai dalyvauti nacionalinio lygio konkursuose. Diskusijos dailės klausimais nevyksta, nes visos teritorijos jau „pažymėtos“, o bandymai publikuoti straipsnius tomis temomis dažniausiai atsimuša į ignoravimo sieną, – jeigu autorius nepriklauso „šiuolaikiniam“ saviškių „burbului“, vadinasi, mąsto „netinkamai“. Viską vainikuoja visiškas Dailės akademijos abejingumas vykstantiems nacionalinio lygmens dailės ir architektūros konkursams. Tai akivaizdu.

Užtenka pažvelgti į Lukiškių aikštę, kurią paversti pagrindine, reprezentacine valstybės aikšte nesėkmingai (*sic!*) bandoma jau tris dešimtmečius. Kad taptų aiškesnės problemų ištakos, pateikiu citatą iš Dailės akademijos Skulptūros katedros mokymo programos branduolio:

Studijos skulptūros katedroje

Pasirinkęs studijas skulptūros katedroje, studentas jau turi tam tikrą įsivaizdavimą, kas ta skulptūra yra. Šiuolaikinio meno kontekste ši samprata yra labai plati. Dažnai studijos jau nebėra skulptūros padarymo, amato žinios ir patirtys. Tiksliau, tokios studijos atsiranda po to, kai tampa aiškesni individo kūrybos ketinimai. Vieniems tinka tradiciškesnės priemonės, kitiems reikia ieškoti sau labiausiai tinkamų. Suprantama, visų galimų raiškos priemonių, technikų ir technologijų mokyti neįmanoma (dėl jų begalinės įvairovės). Studentai skatinami ieškoti, tyrinėti, bandyti sau tinkamas raiškos priemones ir vėliau (kai tokią priemonę suranda) tame lauke tapti ekspertais, profesionalais, žinovais. Žymiai svarbiau yra suvokti ką ir kodėl daryti, arba kodėl jau tai darai. Informacijos apie šiuolaikinio meno procesus fone dalis studentų gana greitai patiria vertybių ir sampratos apie meną transformaciją. Nepatogūs klausimai greitai atskleidžia kultūros inercijos rudimentus, „nebeaktualaus grožio“ (H. G. Gadamer) šampus ir klišes. Individui perkeliama atsakomybė pasirinkti santykį su sociumu, meno institucijomis, užsakymais arba to santykio ieškoti, viliantis, kad „kita pusė“ irgi pajudės iš sąstingio ir bus galima rasti susitarimą. Autonominio meno šalininkams tokio santykio paieškos lyg ir neaktualios, bet tokie menininkai turėtų būti įdomūs ir aktualūs sociumui ir brandžiai valstybei.

Kūrėjams neišvengiamai tenka abejoti ir svarstyti, kad suprastų, ką ir kodėl daro, nusistatytų santykį su pasauliu. Kita vertus, migloti programos teiginiai apeliuoja tik į konceptualųjį aspektą. Jei Dailės akademija laiko save vientisa mokymo įstaiga, tai kodėl programoje įvardyta tik konceptualioji kūrybos dalis? Ugdymo dalykai apskritai nutylimi, paliekant viską

jauno žmogaus saviveiklai ir pasmerkiant jį ilgalaikėms paieškoms to, kas jau seniai žinoma. Skulptūros katedros programa, panašu, daro įtaką ir kitų katedrų programoms, nes jose sutartinai a) raginama vadotis iš sąstingio, bet pamirštama pareiga ugdyti dailės profesionalą; b) paneigiama grožio, o kartu katarsio sąvoka; c) neminima, kad dailės kūrinio paskirtis yra humanizuoti ir ugdyti žmogaus dvasią, užuot ją dehumanizavus ir drumstus; d) neskatinama gilintis į pasaulio ir Lietuvos meno tradicijas; e) neužsimenama, kad žmogaus dvasios indas yra jo kūnas, todėl būtina jį pažinti; f) nekalbama apie pagrindinius profesinio pasirengimo dalykus – formų raišką, simboliką, technologijas; g) ignoruojama, kad skulptūra, būdama viešasis objektas, daro poveikį visuomenei, neaptariami kūriniių funkcionavimo viešojoje erdvėje klausimai.

Nenorėjau ir neturėjau galimybės atidžiau patyrinti konkrečius ugdymo procesus, tačiau matant tokią Skulptūros katedros programą, žinant, kad vyksta kryptingas dailės kaip reiškinių naikinimas, kyla klausimas, ar Dailės akademija tikrai yra aukštoji mokslo ir mokymo mokykla, ar tikrai ji yra Akademija? Kas jai svarbiau – ar laikinai madingos idėjos, ar studentų profesinis parengimas? Ar Skulptūros katedra skirta tik konceptualiems apmąstymams, ar suteikia pagrindą būsimai profesinei plataus spektro veiklai?

Šiuolaikinio meno centras, vienos krypties „meno“ propaguotojas, finansuojamas pagal atskirą biudžeto „eilutę“, jau seniai yra tapęs dailės globalizavimo centru. Tą liudija jo kartu su Kultūros ministerija organizuotas eilinis Lukiškių aikštės pertvarkos konkursas – patys surengė, patys įvertino, bet laureatas (ir jo projektas), gavęs „bunkerio“ pravardę, susikompromitavo, antrą vietą laimėjęs raitelis išjojo į Kauną... Tuščioje Lukiškių aikštėje Vilniaus meras Remigijus Šimašius įrengė „pliažą“.

LR Seimas 2020 m. birželio 26 d. priėmė Vilniaus Lukiškių aikštės memorialinio statuso įstatymą Nr. XIII-3202. Klausiu savęs: ar įstatymus privalo vykdyti tik paprasti piliečiai, o valstybės vyrams tai neprivaloma? Ką reiškia toji jau tris dešimtis metų trunkanti, dosniai iš biudžeto finansuojama ne tik chroniškai

komiška, bet galimai net nusikalstama veikla Lukiškių aikštėje? Nelikus ryškesnių dailės autoritetų, vykdomi atskirų partijų ar valdininkų nurodymai. Kad ir kaip būtų, visur kyšo ŠMC ausys. Štai Sapiegų rūmų restauracija dar nebaigta, bet savininkas jau yra. Kas jis? Ogi tas pats ŠMC, vis dar besibylinėjantis su Lietuvos dailininkų sąjunga dėl jai tariamai nepriklausančių patalpų. Apie Lukiškių aikštės pertvarką nuolatos diskutuojama, aš irgi esu daug rašęs. Svarbesni dokumentai paskelbti mano svetainėje www.herbai.eu.

Dėmesio vertas, tačiau mažai viešintas Radvilų rūmų ir aikštės rekonstrukcijos tarptautinis konkursas. Juo buvo paneigtas ankstesnysis, visuomenei pristatytas projektas, kurį dabar pakeitė kičinis stiklainio hibridas. Ankstesnio konkurso laimėtojas – projektas, atkuriantis vienus gražiausių Vilniaus rūmų, – keičiamas nauju, hibridiniu „sukergtu stūmtraukiū“. Šliaužianti globalizacija jau kėsina ir į paveldą. Įdomu, kad šie ir kiti nauji vėjai ėmė pūsti, Lietuvos dailės muziejaus direktoriumi tapus p. Arūnui Gelūnui. Norisi tikėti, kad tas apgailėtinas projektas liks tik popieriuje, kad sureaguos Kultūros paveldo centras, netylės kūrybinė inteligentija. Gal dar ne visi nuleidę rankas?

Klausiu savęs, kodėl tokie dalykai vyksta? Esame sena valstybė, turėtume gerbti savo paveldą, rūpintis kultūra. Akivaizdu, kad taip nėra. Kam naudinga naikinti dailininko profesiją? Kodėl vis dažniau valstybiniams užsakymams atlikti kviečiami užsienio dailininkai? Ar nematome, ar nenorime matyti, kas sukelia šiuos prieštarumus, skaldančius visuomenę reiškinius, kas tie galios centrai, lemiantys kreivus nepabaigiamus konkursus, kuriuos laimi atsitiktiniai, visuomenei nepriimtini projektai, todėl karuselė sukasi toliau... Kas viso to variklis? Neišmanymas ar politinis užsakymas? Klausiu, ar ši slinktis neveda išvalstybinimo ir nutautinimo link?

...Šventojoje aplankiau Švenčiausiosios Mergelės Marijos Jūrų žvaigždės bažnyčią, norėdamas pasigrožėti jos architektūra ir ten esančiais lietuvių modernizmo sakralinės dailės kūriniais, – manau, jie yra vieni brandžiausių Lietuvoje. Susimąščiau, ar mes, dailininkai, esame gerai pasirengę naujiems iššūkiams, kad

galėtume rinktis vieną ar kitą stilistiką, neniekindami tradicijų? Kad drąsiai ir profesionaliai dalyvautume konkursuose pagal tikrai gerai parengtas tų konkursų sąlygas? Bet gal valstybei to nereikia? Gal pakanka, kad klesti popkultūra ir sportas?

Pernai spalio 1 d. Lietuvos Respublikos Seime atidarydamas personalinę parodą, trumpai aptariau spęstinas heraldikos problemas. Toliau pateikiu parodos pristatymo tekstą.

Esu Lietuvos heraldikos komisijos narys. Konsultuodamasis su ja, bendradarbiaudamas su kolegomis, padėjusiais pastabomis ir patarimais, atkūriau arba sukūriau svarbiausius Lietuvos valstybės, savivaldos heraldinius ženklus. Heraldikos parodas rengiu privačia iniciatyva, savo lėšomis, kur tik esu kviečiamas, nes jaučiu pilietinę pareigą skleisti žinių apie šią svarbią dailės šaką.

Pradėjau kurti heraldiką apie 1989 m. Tada viskas buvo piešiama ranka. Simbolių, jų variantų paieškos ir koregavimas užimdavo daug laiko, labai vargino akis. Atsiradus kompiuteriams, tapo lengviau derinti simbolius, išgauti vaizdo visumą, plėtėsi ir pačios heraldikos praktinis panaudojimas. Šiai parodai parinkau valstybės, savivaldos heraldikos objektus ir personalinius kilmingų asmenų, jų šeimų herbus. Dalis eksponatų skaitmeniniai, bet esama ir originalų, atliktų tušu, akvarele, guašu, tempera. Rodau ir kai kuriuos variantus, netapusius etalonais.

Heraldika yra krikščioniškosios Europos kūrinys, atsiradęs Lietuvai lemtingais riterių kryžiuočių ir kryžiaus karų laikais. Herbas – sakralus ženklas. Europos valstybių herbai pavadinimų neturi. Figūros statiškos – tai vadinamoji heraldiška poza. Čia sena europietiška heraldikos tradicija. Heraldika – ne saviraiškos erdvė, o herbai nėra paprasti laisvos kūrybos paveikslėliai. Heraldika kaip ir veksilologija (mokslas apie vėliavas) apima istoriją ir dailę. Lietuvoje heraldika pradėta domėtis tarpukariu. Atkuriant nepriklausomą valstybę 9-ojo dešimtmečio pabaigo-

je, herbai tapo gyvybiškai reikalingi. Rimta disciplina heraldiką pavertė humanitarinių mokslų daktaras Edmundas Rimša. Šiandien Lietuvos heraldika, nors yra kukli, bet gyva ir savita kitų Europos herbu kontekste.

Lietuvos herbas – vienas seniausių valstybės herbu Europoje. Jo doktrina – „BRANDUS VALDOVAS, GEBANTIS APGINTI SAVO ŠALĮ“ – susiklostė Viduramžiais. Tokia Lietuvos valstybės herbo, brangaus paveldo, prasmė yra ir šiandien. Dabartinis etaloninis valstybės herbas atkurtas, remiantis pavyzdžiais, atsiradusiais dar iki unijos su Lenkija. Deja, mūsų visuomenė apie heraldiką žino mažai. Laikomasi požiūrio, kad Lietuvos valstybė gyvuoja tik nuo 1920 m. Steigiamojo Seimo, kad už laisvę kovojo tik partizanai ir rezistentai, pamirštant ištikus amžius trukusias kovas dėl Lietuvos VALSTYBĖS. XIX a. pabaigoje atsiradęs ir prigijęs herbo vardas VYTIS iš lenkiško žodžio *pogonj* tarsi sako, kad kažką reikia vytis. Toks valstybės herbo suvokimas yra klaidingas. Europos valstybių, o ir kitų šalių herbai vardų neturi, jų figūros niekur neskrieja, nieko nesivaiko, toks yra tik Mongolijos herbas. Europoje, heraldikos gimtinėje, herbu figūros pateikiamos stabilia heraldiška poza. Apie tai gal ir nereikėtų kalbėti, jei ne daugybė klaidų, padarytų kuriant pagrindinį valstybės simbolį Lukiškių aikštėje ir tapusių nesėkmės priežastimi.

Valstybei būtina turėti ir didįjį herbo variantą. Tokį turi visos senosios Europos valstybės. Net du variantus susikūrė ir mūsų kaimynai latviai.

Kilo nemažai sunkumų, įteisinant atkurtą Lietuvos valstybės herbinę vėliavą. Šiandien demokratinės valstybės, turinčios seną valstybingumo tradiciją, pagrindinė laiko NACIONALINĘ vėliavą, o senoji – herbinė – atstovauja VALSTYBEI. Lietuvos heraldikos komisija šiuo klausimu kreipėsi į konstitucijos rengėjus, bet atsakymo negavo, herbinė vėliava į konstituciją nebuvo įtraukta. Jos vietą užėmė mūsų nacionalinė Trispalvė, dažniausiai minima ir kaip valstybės vėliava.

Iki 2004 m. siekiau, kad atkurta valstybė susigrąžintų primirštą LDK vėliavą ir taip ją apsaugotų nuo

kitų galimų pretendentų į šį brangų paveldą. Siekdamas šį svarbų faktą priminti visuomenei, 1994 m. surengiau herbinės vėliavos atkūrimui skirtą parodą Panevėžio kraštotyros muziejuje. Vėliau vežiojau po įvairius Lietuvos miestus, kol 2004 m. liepos 8 d. parlamentarų Česlovo Juršeno ir Vytenio Andriukaičio pastangomis vėliava buvo įteisinta poįstatyminiais aktais, bet ne jai derančiu *Valstybės vėliavos* statusu, o kaip *Istorinė valstybės vėliava*, nors toks naujadaras tradicinei heraldikai ir veksilologijai visiškai negirdėtas.

Pažvelkime į nesibaigiančią Lukiškių aikštės pertvarką, ypač liūdnei pagarsėjusį naujausią jos etapą. Nors jau galioja įstatymas, nusakantis aikštės pavadinimą ir simboliką, įpareigojantis, kad Pagrindinės reprezentacinės valstybės aikštės simbolis būtų valstybės herbas, bet sostinės meras Šimašius ir valdančioji Laisvės partija atvirai jį ignoruoja. Greitai sukaks 30 metų, kai vis bandoma Lukiškių aikštei suteikti reprezentacinį statusą. Iš pradžių puoselėta architektų Nasvyčių idėja, kad pagrindinė Valstybės aikštė apimtų ansamblį nuo Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios iki Tauro kalno. Tai įtvirtinta 1990 metų Seimo nutarimu su prof. Vytauto Landsbergio parašu. Po to pasipylė diskusijos, o prastai parengti konkursai pareikalavo nemenkų išlaidų projektams, atsidūrusiems šiukšlių dėžėje.

Nežinota arba ignoruota, kad pagrindinis valstybei atstovaujantis simbolis yra jos herbas. Su Lietuvos heraldikos komisija nesikonsultuota. Nežinota, kad herbo, kaip sakralaus ženklo, negalima paversti realistiniu raiteliu, nes raitelis neatsiejamas nuo personalijos – Marko Aurelijaus, kokio nors kito valdovo ar karvedžio. Man neteko matyti, kad valstybių herbus simbolizuotų realistiniai paminklai, pavyzdžiui, ereliui, liūtui ar leopardui...

Brangiai kainuojanti painiava patvirtina seną tiesą – kalbėti ir veikti, nieko neišmanant nei apie heraldiką, nei apie istoriją, mažų mažiausiai nedora, net žalinga. Tą rodo ir sudarkyta Lukiškių aikštė. Ar atsiras gebančių atitaisyti trijų dešimtmečių klaidas? ■

Viktorija SINICYNA

ŽAIDŽIANT ABSURDĄ: KAŽKAS VYKSTA, KAŽKAS ATEINA, KAŽKAS IŠEINA... BAISU?

Gintaro Varno spektaklis „Belaukiant Godo“

Estragonas: Eime?
Vladimiras: Eime.
Abu nejudą iš vietos.

Europai dabar tenka gyventi laukimu. Aktyviai arba pasyviai laukiame visi. Todėl klasikinė Samuelio Becketto absurdo pjesė „Belaukiant Godo“ šiandien scenoje suskamba taip atpažįstamai, lyg parašyta vakar, nors ji sukurta XX a. viduryje, kai Antrojo pasaulinio karo tvaikas dar buvo neišsivadėjęs, o nusiaubtos šalys bandė atkurti namus, paverstus griuvėsiais. Tačiau nežmoniškas karo brutalumas vėl mūsų kaimynystėje.

Valstybiniame jaunimo teatre įvykusi Gintaro Varno premjera „Belaukiant Godo“ – tai bemaž trys valandos, nuobodulį apžaidžiant laukimu su nuorodomis į šiandienos realybę. Pastatymo braižas, tiesa, ne visai *beketiškas*. Spektaklio, pradėto statyti dar prieš Rusijos invaziją į Ukrainą, galutinis variantas ne tiek interpretuoja absur-

do dramą, kiek bando susivokti, kas šiuo metu vyksta.

Lietuvoje Becketto pjesė interpretuota tris kartus, iš kurių geriausiai žinoma daug metų Vilniaus mažajame dramos teatre rodyta Rimo Tumino versija. Varno spektaklis „Belaukiant Godo“ nuo pirmtakų ypač smarkiai skiriasi vaidybos atžvilgiu. Tai natūralu, nes vaidina jauni, plačiai publikai kol kas mažai žinomi aktoriai, Lietuvos muzikos ir teatro akademijos diplomantai. Akivaizdžiausias skirtumas tarp Tumino ir Varno spektaklių – tai vyresniosios kartos (Andrius Žebrauskas, Arvydas Dapšys) patirtis ir jaunosios (Matas Sigliukas, Robertas Petraitis) ieškojimai. Gyvybinis impulsas labiau jaunųjų pusėje, bet jis kaip tik priešingas beketiškausiai nevirties, ėjimo į niekur išraiškai.

Tumino aktoriams pasisekė atskleisti absurdo atmosferą, tačiau spektaklis, kurio premjera įvyko 2006 m., jau užklotas laiko dulkių. Todėl džiugu, kad pateikta nauja pjesės interpretacija, nors ir ne itin beketiška, stokojanti absurdo metafizikos. Sutrikimas, baimė, nevirtis čia pasireiškia kaip nuorodos į nežinią, dabar kamuojančią visus laukiančiuosius.

Varnui pasirinkus jaunus aktorius, dar tik pradedančius savo scenines biografijas, savaime kyla nemažai klausimų. Kaip jų sceninis ryšys perteiks absurdiško laukimo logiką? Bet svarbiausia, kad laukiant kažko, kas niekada neįvyks, jaučiama ir viltis. Jaunystė viliasi, kad viskas dar prieš akis, tolimoje ateityje. Nors Beckettas atsisakė dramaturgijai būdingų elementų,

Samuel Beckett. „Belaukiant Godo“. Režisierius – Gintaras VARNAS.
Estragonas – Matas SIGLIUKAS, Vladimiras – Robertas PETRAITIS

tarkime, nuoseklios konflikto plėtros, aktoriai ieško dramos užuomazgų, rengia trumpas akistatas. Spektaklio vientisumas trūkčioja, šokinėjama nuo vieno etiu-do prie kito, nėra tąsos, užtikrinančios tą bemačę erdvę, kurioje galėtų atsiskleisti absurdiškumo esmė – santykis tarp beprasmybės ir prasmės.

Mato Sigliuko kalbėsena, kūno pozos, veido išraiška pabrėžia, kad jo Estragonas-Gogo yra savimi pasitikintis, net įžūlokas. Bet aktorius tomis savybėmis manipuliuoja, žaidžia, todėl įdomu jį stebėti, atsiranda visokių netikėtumų. Keblesnis atvejis – Roberto Petraičio vaidinamas Vladimiras-Didi. Šis tipažas atrodo infantilus, gero būdo, daug pozityvesnis už Gogo. Bet netrukus paaiškėja, kad Didi įjungęs kvailelio pavarą, kurios nekeičia per visą spektaklį. Aišku, galima ir taip, tačiau Gogo, būdamas kandesnis, neatsibosta, o Didi kartais nublanksta, bet ne tiek prieš scenos partnerį, kiek paskęsdamas savo paties drungnume.

Nors pagrindiniai veiksmo varikliai yra Gogo ir Didi, susidaro įspūdis, kad tikrąjį absurdą išreiškia Lakis (Martynas Berulis) ir Berniukas (Rokas Pijus Misiūnas), scenoje praleidžiantys visai nedaug laiko. Lakis, pavaldus Poco, įkūnijamam Povilo Barzdžiaus, ima galvoti nebent tada, kai jam įsakoma tą daryti, šoka, kai liepiama šokti. Tačiau jo judesiai visiškai nepanašūs į šokį, tai fizinis paliegiusios dvasios atspindys.

Scenografinę ašį – skelbimų stulpą su spektaklio „Be laukiant Godo“ reklama – Berniukas apklijuoja „Karo ir taikos“, vėliau „Vasarvidžio nakties sapno“ afišomis. Pasiuntinukas ne tik informuoja, kad Godo šįvakar, t. y. niekada, neateis, bet ir pakabina plakatą „Vakarų fronte nieko naujo“. Taigi Berniuko vaidmuo dvejobas – ne tik personažams pranešti, kad teks ilgai ir kantriai laukti, bet ir mus visus nuteikti kankinančiam laukimui už teatro sienų.

Įsimintinas spektaklio kūrėjų gestas – užuomina į kapituliantišką delsimą padėti agresorių užpultai šaliai. Plakato „Vakarų fronte nieko naujo“ kampe matome mažą kvadratėlį su Europos Sąjungos emblema, kurią Gogo, pasiėmęs flakoną, užpurškia juodais dažais. Tik tiek. Jokio komentaro, bet poveikis labai stiprus. Gaila,

Berniukas – Rokas Pijus MISIŪNAS Eimanto Paulausko nuotraukos

kad po pertraukos, antroje spektaklio dalyje Gogo ir Didi scenoje pasirodo su milžiniškais mėšainio ir *iPhono* kostimais. Kam skirta toji vizualiai prasta, perteklinė nūdienos citata? Bandoma juokinti publiką, pasitelkiant siaurą, buitiniam žodynui įprastą absurdo reikšmę? Čia nei aliuzija į šiuolaikiškumą, nei subtiliai blykstelėjęs sąmojis – tiesiog neskani butaforija, niekaip neįsiliejanti į visumą. Teatre šimtąsyk stipriau suskamba neprimygtini, bet iškalbingi įvaizdžiai, kaip antai plakatas su Remarque'o knygos pavadinimu, kuris šiandien tapo šurpiai aktualus, arba dažų flakonai Gogo rankose.

Skaitydami Samuelio Becketto pjesę pasineriame į be-laikę erdvę, pasiklystame laiko tėkmėje. Yra tik amžinasis *dabar*, nes *vakar* jau nebėra, o *rytoj* nežinia, ar bus. Laukiant kažko, kas niekada nepasirodys, laikas tempiamas tarsi guma, nors pagal režisieriaus Gintaro Varno versiją jis įgauna keistoką pavidalą. Laiko pojūtį diktuoja ne reali spektaklio trukmė, bet pats Gogo ir Didi laukimo perteikimas. Taip, jiedu laukia, jiems nuobodu, laikas susimaišęs, to, kas yra, neatskirsi nuo to, kas buvo ir kas dar bus. Deja, grynasis absurdas, egzistenciškai taip gerai visiems pažįstamas, čia neatsiskleidžia, tiesiog stengiamasi parodyti, kaip siaubingai tiems personažams nuobodu, koks sizifiškas yra jų stovėjimas vietoje. Estragono žodžius „*niekas neįvyksta, niekas neateina, niekas neišeina, baisu*“, spektaklis perrašo į „*kažkas vyksta, kažkas ateina, kažkas išeina... baisu?*“

VAKARYKŠČIO PASAULIO ILGESYS

Staso Žyrkovo spektaklis „Saša, išnešk šiukšles“

Bet tas palaimingas ir patiklus tikėjimas protu – kad jis paskutinę akimirką užkirs kelią beprotybei – buvo vienintelė mūsų kaltė.

Stefan Zweig

Iki tol nežinotą Europos pražūties metraščių gerokai jaunesni mano kolegos gana netikėtai ėmė skaityti ir aptarinėti prieš keletą metų. Vertinau tą susidomėjimą kaip Zweigo knygos „Vakarykštis pasaulis“ atradimą, o jų komentarus „*viskas kartojasi*“ ar „*dabar viskas vėl taip, kaip kadaise*“ laikiau bendresnio pobūdžio savijautos atpažinimu. Tikrai nemaniau, kad artėja reali grėsmė. Klydau. Šiomis dienomis ypač stipriai nutvilko praeities aptartis, tapusi dabarties pranašyste. Net Maskvos šantažas branduoliniu ginklu nebeatrodo nerealus, anot kai kurių politologų, gali būti, kad agresorius perspėja – arba laimėsiu aš, arba pralaimės visi.

Vakarykščio taikaus pasaulio beviltiškas ilgesys persmelkė visas gyvenimo sritis, tarp jų ir teatrą. Kokius kūrinius ir temas rinktis, kaip vaidinti dabar, karo akivaizdoje? Scenos meno kūrėjų rengiami protesto performansai, akcijos, manifestacijos, ko gero, liudija ne tik pilietinį ir meninį aktyvizmą, poreikį išlieti smaigiančias emocijas, bet ir norą kuo greičiau, čia ir dabar, tuojau pat reaguoti į žudynes Ukrainoje, o tą padaryti scenoje, sukuriant naują spektaklį, vargu ar pavyks, nes trūksta „distancijos“.

Vilniaus mažasis dramos teatras, dar prieš lemtingąją vasario 24-ąją pakvietęs ukrainiečių reži-

sierių Stasą Žyrkovą statyti ukrainiečių dramaturgės Nataljos Vorožbit pjesę „Saša, išnešk šiukšles“, tapo pirmuoju Lietuvos teatru, kuris ryžosi įtraukti į repertuarą svarstymus apie tragiškai pasikeitusią Ukrainos tikrovę.

Dramaturgė, scenaristė, kino režisierė Natalja Vorožbit išgarsėjo Europoje, kai jos pjesę „Blogi keliai“ 2015 m. Londone pastatė *Royal Court Theatre*. Vėliau menininkė sukūrė pilnametražį filmą tuo pačiu pavadinimu. Debiutas buvo sėkmingas – 2020 m. Venecijos kino festivalyje ji pelnė kritikų apdovanojimą, beje, filmą matėme ir mes – jis buvo įtrauktas į *Kino pavasario'21* programą. Viename iš gausybės interviu, duotų po premjeros Londone, Vorožbit prisiminė pjesės „Blogi keliai“ repeticijas, pokalbius su britų aktoriais, kuriems turėjo aiškinti, kas yra ukrainiečiai, kur tas Donbasas, kas įvyko 2014-aisiais. O po debiuto Venecijos festivalyje, kai *Current time* žurnalistė pasiteiravo, kaip jai atrodo, ar vakariečiai supranta, kas dedasi Ukrainoje, menininkė atsakė: „*Visi pabrėžė, kad filmas jiems patiko, nes apie karą kalbu apskritai. Tarsi ir mūsų karas, tačiau pristatomas universaliai. Jei būtų buvę daugiau politikos, filmo nebūtų atrinkę į festivalio*

programą. Jame pasakoju apie žmones, patekusius į ekstremalias situacijas. Aš daviau keletą interviu, tiesiai įvardydama Rusijos agresiją. Bet Vakaruose, manau, bijoma net prisiliesti prie šios temos. Tai nekomfortiška, kam to reikia?“

Taip atrodė vakarykščiame pasaulyje. Ramiai praslinko ir pjesės „Saša, išnešk šiuokšles“ pirmasis pastatymas Lietuvoje. Juozo Miltinio teatre 2016 m. spektaklį režisavo Stanislavas Moisejevas, Ivano Franko nacionalinio dramos teatro vadovas, į premjerą atvyko pjesės autorė. Vakarykštis pasaulis panevėžiečių iniciuotą projektą, skirtą Maidano revoliucijai, laikė neabejotinai svarbiu, tačiau jo naratyvas, vietos ir laiko aplinkybės, nekėlė publikai stiprių emocijų, asociacijų su dabartimi, veikiau reflektavo nesenas ukrainiečių kovas. O ir mūsiškė teatro bendruomenė nei Ukrainos teatro, nei dramaturgijos nelaikė itin patrauklia šiuolaikinio scenos meno teritorija.

Po vasario 24-osios viskas pasikeitė. Pjesė ne itin lakiu pavadinimu buvo išgirsta. Vilniaus mažasis teatras plačiai anonsavo, kad režisierius, prasidėjus karui, ilgą laiką repetavo nuotoliniu būdu, į Vilnių užbaigti spektaklio atvyko, tik gavęs specialų leidimą. Paskelbta daug interviu su spektaklio kūrėjais. Teatro viešųjų ryšių akcija, artėjant premjerai, buvo iš tikrųjų produktyvi.

Žinoma, spektaklio žiūrovams negali nedaryti poveikio tai, kas dabar vyksta anapus teatro sienų. Šiurpi karo tikrovė savaime tampa spektaklio dalimi, praplečia scenos veiksmą, įdėmiu žvilgsniu kritiškai tyrinėdama meninį savo atspindį. Senokai nejutau tokio dvilypio ir prieštaringo realybės dvelksmo, kaip žiūrėdama šį spektaklį.

Vienaveiksmės pjesės pradžioje našlė Katia ir neščia jos dukra Oksana triūsia virtuvėje, minko tešlą pyragams – rengiasi paminėti vyro ir patėvio mirties metines. Dramaturgė remarkose aptaria keпамų svogūnų kvapus, išvardija maisto produktus, kuriais nukrautas

Natalija Vorozbit. „Saša, išnešk šiuokšles“. Režisierius – Stas ŽYRKOV. Saša – Tomas STIRNA, Oksana – Miglė POLIKEVIČIŪTĖ, Katia – Neringa BŪTYTĖ

Mikos Savičiūtės nuotrauka

stalas. Visa buitnis ir itin natūrali pašnekėsio tėkmė liudija, kad pjesė stilistiškai artima kasdienybės teatrui. Net ir tai, kad moterys šnekasi su mirusiuoju, atrodo organiška. Siurrealistinis naratyvas netikėtai įsiveržia, kai tas numirėlis staiga pasirodo virtuvėje – įsitraukia į pokalbį, atsakinėja į klausimus. Našlės prašomas grįžti namo, atšauna, kad ne į komandiruotę išvykęs, todėl neverta jo laukti. Išgirdusi tokį argumentą, žmona griebiasi paskutinio šiaudo – šiuose namuose tai, matyt, ritualinis, net velionį galintis prikelti užkeikimas: „Saša, išnešk šiuokšles!“

Dramaturgė iš tikrųjų lengva ranka supina realistinį ir siurrealistinį, dramatišką ir komišką pjesės audinį. Antrasis pjesės epizodas vyksta kapinėse, o trečiasis, praėjus metams, vėl grąžina į tą pačią virtuvę. Sužinome, kad Rusija veržiasi į Donbasą ir Luhanską, taigi Ukrainos žemėje vyksta karas. Katia kaupia maisto atsargas – bulves, svogūnus, miltus, cukrų, makaronus, grikius. Kanistruose turi benzino, jei tektų bėgti į Varšuvą. Vėl pasirodo Saša, kuris dabar jau pats nori grįžti, nes paskelbta „šeštoji mobilizacija“, prikelti net mirusiuosius, tačiau tam reikia gyvųjų sutikimo. Abi moterys sukyla:

ne, sutikimo neduos, neturi pinigų dar kartą jį laidoti, o svarbiausia – nebeįstvers kančių, kurias sukels pakartotinė jo mirtis. Gerai papasakotą istoriją Vorožbit baigia tuo pačiu įsakmiu ritualiniu raginimu, tačiau dabar jis suskamba kaip užkeikimas iš gimtųjų namų išnešti karą kaip visų didžiausią šiukšlę.

Režisierius Stasas Žyrkovas pasirinko efektingą pjesės interpretaciją, scenoje derindamas du vizualinius ir vaidybinius lygmenis – aktyvų fantasmagorišną su prislopintu realistiniu. Scenovaizdis tarsi atpažįstamas – aukšti virtuvės baldai sustatyti atskiromis nesujungtomis sekcijomis, tačiau ant lentynų vietoj virtuvės rakandų išdėliotos popierinės gervės – tie origamiai smarkiai priešinasi realistiniam vaizdai (dailininkas Artūras Šimonis). Virtuvės baldai funkcionalūs, bet vėliau, kai atsukami priešinga puse, jie virsta fragmentuotu antkapių peizažu, pabrėžia gyvybės ir mirties jungtį. Kur link bus judama, rodo pirmosios spektaklio minutės – į šalta nežemiška šviesa užlieta sceną iš žiūrovų salės ateina aktorius Tomas Stirna, vaidinantis Sašą. Vilki juodu kostiumu, baltais marškiniais, ryši juodą kaklaraištį, lyg atkeliavęs tiesiai iš laidojimo namų, o gal iš komandiruotės, nes tempia prie tokios aprangos nederantį juodą sportinį krepšį. Vėliau, prieš grįždamas ten, iš kur atėjo, į jį susikraus saldinius, pabertus ant stalo. Pradinė užuomina, kad viskas kryps tragikomiškumo link, atrodo motyvuota, tačiau netrukus užvaldo visą vaidybinių spektaklio turinį, užgoždama dramaturginio pasakojimo natūralumą. Saša, toks, kokį jį vadina Stirna, čia tarsi konferansjė, beveik nepaleidžiantis iš rankų mikrofono, vikrus, viską akylai stebintis, aktyviai komentuojantis mimika ir žodžiais, įgarsinantis pjesės remarkas. Režisūrinė personažo traktuotė įdomi, bet ir trikdanti, ypač spektakliui artėjant į pabaigą, kai Saša akimirkai surimtėja ir prašo leidimo prisikelti, tačiau negavęs artimųjų sutikimo, vėl ima maivytis lyg prastas estrados artistas. Režisierius remiasi pjesėje esančiu, tačiau šiomis dienomis skambančiu kažkaip dviprasmiškai paaiškinimu: buvęs karininkas mirė vonioje nuo širdies smūgio, tai kažkaip nedidvyriška, todėl dabar veržiasi ištaisyti lemtingą klaidą.

Utriruotas vaidybos stilius su išdidintomis emocijomis, perspaustomis intonacijomis būdingas ir Neringai Būtytei (Katia), ir Miglei Polikevičiūtei (Oksana). Našlė pristatoma kaip valdinga, rėksminga, namus ant pečių tempianti moteris, tik jaunystės prisiminimų epizoduose matome iš laimės švytinčią Kateriną. Nėščia dukra vaikiška, nesubrendusi, tik retomis akimirkomis prisipažįstanti, kad ilgisi mirusio patėvio. Katerina užgožia visus ne tik pjesėje, bet ir spektaklyje. Prisiminiau dramaturgės komentarą, kad po pjesės „Saša, išnešk šiukšles“ premjeros Jungtinėje Karalystėje ją apsupo būrys bričių ir užpylė klausimais, nes negalėjo patikėti, argi įmanomi tokie drastiški vyro ir moters santykiai. Regis, režisierius bus aną komentarą skaitęs, todėl tai, kaip gali būti ir iš tikrųjų būna, atskleidė lyg fantasmagorišką nenormalumą. Priimu tokią spektaklio kūrėjų interpretaciją – ji sukuria hiperbolizuotą atsiribojimo efektą, apsaugantį nuo realistinio sentimentalumo, galbūt iš tikrųjų nederančio dabar, vykstant šiurpiam karui.

Pjesei, inspiruotai pirmojo agresijos proveržio, kai Rusija 2014 m. atplėšė Krymą, užpuolė Donbasą, režisierius Stasas Žyrkovas, natūralu, stengiasi suteikti sąskambių su dabartimi. Spektakliui artėjant į pabaigą, pasigirsta žinių, transliuojamų ukrainiečių kalba, fragmentai. Putinas, kreipdamasis į rusų tautą, tvirtina, atseit ukrainiečių tautos apskritai nėra, o Ukrainos valstybę sukūrusi bolševikinė Rusija. Tokia spektaklio kūrėjų manifestacija labiau išplaukia iš poreikio reaguoti į kraupią realybę, negu iš vidinės spektaklio tėkmės. Nepalyginamai tvirčiau praeitį su dabartimi susieja ir savo atsiradimą spektaklio erdvėje pateisina popierinės gervės, kurių kalną ant virtuvinio stalo sukrauna našlė su dukra. Pasigirdus rūsčiam paliepiamui „Saša, išnešk“, Tomas Stirna ima origamius į glėbį, eina į salę ir dalija gerves žiūrovams. Nuoroda į japonų mergaitę Sadako Sasaki iš Hirosimos akivaizdi – mirtinos ligos iškamuota, ji lankstė popierines vilties gerves, nes tikėjo sena legenda, kad kiekvienam, išlankstiusiam tūkstantį origamių, būtinai išsipildys vienas noras, kokį tik sugalvos. Tą norą žinome visi. ■

POEZIJOS SKAITYMAI UKRAINOJE TAIKOS METAIS

Nors esu labai toli, kitoje Žemės rutulio pusėje, kaskart suspaudžia širdį, kai matau šitaip žiauriai maskolių teriojamą Ukrainą, nuostabią šalį, kurioje viešėjau prieš 20 metų, – tada mačiau ją linksmą, spalvingą, laimingą, nebuvo įmanoma net įsivaizduoti, kad atskris šitokia neganda juoda.

Po mano dvikalbės knygos „Baltas šešėlis“ (*Weisse Schatten / White Shadows*) publikacijos Vienoje 2000 m. austrų poetas ir vertėjas Christianas Loidlas atvyko į Vilnių pristatyti jos A. Mickevičiaus bibliotekoje. Vėliau važiovome į Poezijos festivalį Rygoje, ten Christianas norėjo susitikti su pažįstamais poetais iš Ukrainos. Mums bendraujant, Nazaras Hončaras iš Lvivo pasiūlė surengti trijų poetų – iš Austrijos, Lietuvos / Australijos ir Ukrainos – skaitymus įvairiuose jo šalies miestuose. Juokaudamas paminėjo istorinius įvykius, siejančius Ukrainą su Lietuva ir Austrija. Mano nuostabai šis netikėtas kvietimas 2001 m. ėmė ir išsipildė.

Rugpjūčio–rugsėjo mėnesiais apkeliavome didelę Ukrainos dalį. Poezijos skaitymai vyko Lvivo, Ternopilio, Ivano-Frankivsko, Černivicių, Charkivo, Odeso ir Kyjivo universitetuose, literatūros muziejuose, meno / literatūrų kavinėse ir galerijose.

Kelionė į Lvivą iš Vienos (po poezijos skaitymo *Ameringhaus*) per Slovakiją užtruko 20 valandų. Teko ilgai laukti. Keitė traukinio ratus. Tokius nutikimus

esu patyrusi anksčiau, iš Lietuvos keliaudama po Sovietų Sąjungos kraštus ar atgal.

Vos įvažiovome į Ukrainą, buvome išprašyti iš vagono. Traukinio palydovas nuvedė į sovietinio stiliaus patalpas. Pranešė, kad atvyks „medicinos policija“. Po kokių 20 minučių prisistatė moteris, kalbanti angliškai. Paklaususi, kas mus iškvietė, liepė susimokėti po 25 dolerius atseit už sveikatos draudimą. Be didesnių trikdžių pasiekėme kelionės tikslą.

Ukrainos vėliava (šviesiai mėlyna ir geltona) reprezentuoja dangaus mėlynę, tą nuolatinį laisvės troškimą, ir kviečius, duoną kasdieninę, bei nacionalinę gėlę – saulėgrąžą. Saulėgrąžų, rugių ir kviečių laukai puošia visą kraštą. Vasaromis visur pardavinėjamos saulėgrąžų sėklos, pasaldinti žemės riešutai.

Lvivo turguje buvo gausu prekių. Daugybė siuvinėtų moteriškų palaidinių, vyriškų marškinių, staltiesių, audinių. Kiekvienas regionas turi savitą specifiką, o raštų ir spalvų įvairovė tiesiog stulbinanti. Akys dar labiau apraibo, kai apsilankiau etnografijos muziejuose. Tarp daugybės ukrainiečiams būdingų specializacijų yra ir dirbiniai iš karoliukų, reikalaujantys ypatingo kruopštumo. Moterys, net sėdėdamos turguje prie savo prekių, nenuilstamai darbavosi – siuvinėjo, tarsi išreikšdamos slapčiausius troškimus.

Turguose mačiau gausybę senų ir naujų ikonų, medžio ir metalo dirbinių, keramikos, nestigo akį rė-

žiančių paveikslų, nutapytų specialiai turistams.

Netoli italų kavinės (Karaliaus Jono Kazimiero istorinio muziejaus aikštelėje) ir senos armėnų bažnyčios išvydau unikalią senovinę Lvivo vaistinę. Užsukau. Įžengusieji į ją pasijunta sugrįžę į tolimą praeitį. Ant sienų kabo Paracelso, Hipokrato, Asklepijaus portretai. Lentynose tam tikra tvarka sudėlioti buteliukai su opiumo, kokaino, heroino, kanapių ir kitokiais ekstraktais. Puiki alchemijos laboratorija su židiniu, distiliacijos instrumentais, didžiuliais karščio nebijančiais stiklainiais. Kitame kambaryje ant sienų iškabinti simboliniai alchemijos piešiniai – tarp medžio šaknų įkliuvusi žuvis, dvi šokančios laukinės kiaulės ir t. t.

Ukrainiečiai mėgsta šventes ir moka jas švęsti. Galtvėse nuolat vyksta įvairiausi renginiai. Vienas iš tokių – bažnytinė Atsimainymo šventė. Pasipuošę miestiečiai vaikštinėja su vaikais, nešini obuolių krepšeliais. Prie bažnyčių ir kitur moterys pardavinėja obuolius, aguonų ir kitokių džiovintų gėlių puokštes. Prie bažnyčios pamačiusi labai liūdną senutę, užkalbinau, o ji išliejo man visą savo širdgėlą. Neteko trijų sūnų! Vienas žuvo partizanų kovose, kitas Sibiro tremtyje, o paskutinis – jai dvasiškai žuvęs, nes nuėjo blogais keliais, tapo aršus komunistas, tėvynės išdavikas. (Tada neišvengiamai kilo minčių apie lietuvių motinų patirtą skausmą, o dabar prieš akis stovi nauji masiniai kapai Bučoje, Mariupolyje ir kitur...)

Pamenu, ieškodama paguodos žodžių, pasakiau tai senutei, kad norėčiau su ja nusifotografuoti. Mano nuostabai ji paprašė palaukti, kol pasitaisys skarelę. Atrišusi mazgą iš priekio, užsirišo ant pakaušio. Matyt, ši detalė jos šventiškam prisistatymui ir savijautai buvo ypač svarbi.

Ukrainos miestai saviti, įdomūs, akivaizdžiai skiriasi ne tik dydžiu, bet ir atmosfera. Tą sužinojau, kai po skaitymų šiltai bendraudavome su vietiniais žmonėmis.

Per visą savo daugiau kaip 2000 metų istoriją Ukraina buvo prekybos, nuolatinės migracijos ir karų kryžkelėje. Šio krašto plotai ir derlinga žemė nuolat priviliodavo okupantus, kurie nusiaubdavo kraštą, bet šie tragiški įvykiai vis tiek nepalaužė ukrainiečių

dvasios – jie kovėsi, gyveno, kūrė ir gali didžiuotis turintys labai turtingą, autentišką kultūrą.

XXI a. marodieriai dabar irgi plėšia šalies muziejus, grūdų sandėlius, privačius namus... Viliamės, ukrainiečiai, užgrūdinti sudėtingos savo istorijos, vis tiek atsilaikys.

Bene garsiausias Ukrainos poetas ir tapytojas yra Tarasas Ševčenka (1814–1861). Miestų aikštėse gausu jo paminklų. Prie jų nuolat padedama gėlių, ypač įvairių švenčių progomis. Ševčenka visą gyvenimą kovojo prieš rusų politinę, ekonominę bei dvasinę priespaudą, įsigalėjusių XVII a. antroje pusėje, kai Rusijos imperija sunaikino Ukrainos nepriklausomybę. Aišku, sovietinė propaganda pasitelkė poeto įvaizdį savo tikslams, bet ukrainiečiai puikiai skiria grūdus nuo pelų, neapsakomai vertina milžinišką kultūrinį Ševčenkos paveldą, o ypač indėlį į tėvynės laisvę.

Verta paminėti keletą kitų svarbių Ukrainos praeities poetų ir rašytojų – tai Ivanas Franko, Bohdanas Antonyčius, Lesia Ukrainka, Vasylis Stusas, Pavlo Tyčyna... Pastarojo kūrybą smarkiai paveikė reikalavimas prisitaikyti prie sovietų ideologijos, nukentėjo jautri poetinė jo klausa. Beje, Tyčynos muziejuje Kyjive mačiau ir lietuviškų knygų. Šiuolaikiniai geri poetai / rašytojai yra Ihoris Kalynećis, Jurijus Andruchovyčius, Natałka Bilocerķivec, Viktoras Naborakas, Serhijus Źadanas...

Lvive pabuvome ilgėliau. Šis įspūdingas vakarietiškas miestas vietomis primena Vilnių. Žmonės nusi-teikę labai patriotiškai. Prieš rusų okupaciją Lvivas, tiksliau Galicija, priklausė lenkams, austrams. Pastarųjų valdymas ukrainiečiams kelia netgi tam tikrą nostalgiją. Kavinėse kabo imperatoriaus Pranciškaus Juozapo I portretai.

Neapsakomą įspūdį padarė Karpatai. Keletą dienų praleidome šių nuostabių kalnų viršūnėje, senoje rąstų troboje, apsistoję kaimelyje pas huculų šeimą. Ši glaudi pietų ukrainiečių bendruomenė, išlaikiusi savo tradicijas per įvairias okupacijas, labai prisirišusi prie savo žemės, daug laiko praleidžia gamtoje. Tai atsispindi net jų akyse. Švenčių progomis, eidami į bažnyčią ar keldami vestuves, visi dėvi spalvingus tautinius drabužius.

Keletą dienų praleidusi Karpatuose, jaučiausi taip, tarsi laikas būtų palaimingai išsiliejęs tose begalinėse laukų platybėse, apsuptose kalnų, siekiančių tyrą dangaus mėlynę.

Lvivo menininkų susitikimų vieta – *Café Dzyga*, priklausanti didesniai menų kompleksui, apimančiam meno galeriją ir požeminę kavinę *Lialka*, kurioje nuolat vyksta poezijos skaitymai, muzikos vakarai, kiti kultūros renginiai. Autorinis mano poezijos vakaras irgi vyko ten, jaukioje aplinkoje skaičiau savo eiles lietuvių ir anglų kalbomis. Vertimus į ukrainiečių kalbą skaitė poetas Nazaras Hončaras ir už ukrainiečio ištekėjusi lietuvė Beatričė Beliačiv, dirbanti atsakingąja sekretore Lietuvos garbės konsulate Lvive. Vėliau teko skaityti, tiksliau tariant, vaidinti, poetiniame spektaklyje *Les Kurbos* teatre.

Ostapas Slavinskis po abiejų skaitymų rašė: „*Išgyvenus DP stovyklas ir deportacijas, šį fatališką geografijos mišinį pradėdi vertinti kaip sunkią naštą, į supančius daiktus sudėdi švininius tylėjimo įžadus. Poetinės miniatiūros sklidinios tylos, kitaip tariant, atviros tylai, paženklintos baimės per-komunikuoti, už-kalbėti praeitį. Jos tarsi pakrančių ugnys, kurias kas vakarą uždega, kad tokie kaip ir mes paklydę ar vėluojantys jūreiviai neužplauktų ant seklumos. Lakoniški šviečiantys taškai... Lidija Šimkutė – viena iš tų, kuriuos likimas pasmerkė egzistuoti tarp dviejų kultūrų vienu metu, gir-dint jų tarpusavio aidą [...] Skaitymai lietuvių kalba atveria paslėptą, labai galingą duslų pulsavimą, tarsi požemio šaltinių aritmiją ar bangų mūšą, aidą, sklindantį amžinybės link. Šis atsiribojimas ir skausmingas atvirumas – du jos poezijos bruožai, paradoksaliai papildantys vienas kitą.*

Savo lietuviškas eiles ji pati verčia į anglų kalbą, tai greičiau teksto perkūrimas kitos kultūros grunte, o rezultatas – du skirtingi savarankiški tekstai. Tarp jų tvyro nostalgiska įtampa, tas karstelėjęs antifono prieskonis, ištuštėjęsio, savyje ištirpusio pasaulio akustika...

Ir pagaliau Dievo apraiška, nors nepamenu nė vieno krikščioniško simbolio, jokio vaizdinio, kuris išreikštų priklausomybę religijai. Gal tai vidinis švytėjimas, erdvė, neleidžianti tekstui užsisklęsti, suteikianti jam

perspektyvą, o gal pirmiausia etika...“

Anastasja Kanarska savo rašinį pavadino „Kėdė poezijai“:

„...*Įsivaizduokite L. Kurbos teatro salę. Vieniša kėdė. Atokiau stovi du vyrai – nugara prie nugaros. Flegmatiškas Nazaras Hončaras ir ekspresyvus Christianas Loidlas. Lėtai skamba melodingas tekstas. Ukrainietiškas tekstas keičia vokišką, vokiškas – ukrainietišką. Nežiūrėdami vienas į kitą, abu poetai stengiasi atskleisti poezijos esmę... Akies mirksniu pakinta kalba (skaitomi eilėraščių vertimai vokiečių ir ukrainiečių kalbomis), bet nepakartojamas gaivumas išlieka... Balkone pasirodo moteris su baltais drabužiais. Jos poezija, skambanti lietuviškai ir angliškai, primena pavasarinio vėjo dvelksmą. Lidija Šimkutė – mažiausiai aktyvi, tačiau conceptualiausia šio poetinio spektaklio veikėja.“*

Lvive mačiau keletą *Les Kurbos* teatro spektaklių. Tai unikalus teatras, plačiai pagarsėjęs, bet iš valdžios negaunantis jokios paramos. Aktoriai buvo paskelbę net bado streiką su šūkiu „*Menas prilygsta duonai*“.

Vėliau buvau pakviesta į Lietuvos konsulatą – su Beatričė Beliačiv skaitėme eiles Lvivo lietuviams. Maloniai pabendračiau su saviškiais, šiek tiek sužinojau apie šios bendruomenės kasdienybę, man irgi uždavė daug klausimų – apie gyvenimą Australijoje, keliones, kūrybą. Danutė Čornij, pristačiusi mane ir mano poeziją, yra aktyvi lietuvių bendruomenės veikėja, PLB valdybos vicepirmininkė, labdaros fondo ryšiams tarp Lietuvos ir Ukrainos stiprinti LIUK prezidentė, veda vaikų chorą „Saulutė“.

Vieną vakarą užsukome į kavinę netoli Lvivo rotušės, čia vakarais renkasi intelektualai, rašytojai, dailininkai. Diskusijos užtrunka iki paryčių.

Ten, kur driekiasi Laisvės alėja (su puošniu operos teatru) kadaise tekėjo upė, dabar ją užklojęs asfaltas. Ši Lvivo alėja panaši į kauniškę – apšodinta medžiais, ant suoliukų šnekučiuodamiesi mėgsta sėdėti žmonės.

Ternopilio traukinių stotyje mus pasitiko poetas Hordijus Bezkorovajnis. Rengti poezijos skaitymus padėjo meno istorikas Romanas Zilinko. Miesto apylinkes apžiūrėjome neįprastu būdu – laiveliu plaukio-

dami po ežerą. Užkopę į kalną, nuėjome į seniausią miesto bažnyčią, pastatytą 1540 m. Sovietmečiu ji buvo uždaryta, turtingas interjeras sunaikintas, dalis išgabenta į Rusiją. Nieko naujo po saule?

Ternopilyje vaišinomės virtiniais (*vareniki*). Tai Ukrainos nacionalinis patiekalas, panašus į koldūnus, patiekiamas kartu su barščių sriuba. Ukrainiečiai pabrėžia, kad rusai pasisavino šį jų receptą. Nekeista, juk dabar bando pasisavinti pačią Ukrainą.

Gatvėje susipažinau su piligrimu. Aukštas, liesas žmogus, buvęs ortodoksų teologas, ant krūtinės turėjo pasikabinęs didelį juodą kryžių. Prisistatė, puikiai kalbėdamas angliškai. Pasirodo, anglų kalbą išmoko klausydamas BBC ir *Amerikos balso* radijo stočių. Vakare atėjo į mūsų poezijos skaitymus, toks jo dėmesys gerokai sujaudino.

Taupydami brangų laiką, į kitus miestus keliavome naktiniais traukiniais, kad galėtume dienomis pamatyti kiek įmanoma daugiau. Įdomu, kad važiuojant traukiniu reikėdavo parodyti pasą, o autobusu – ne.

Černiviciuose skaitėme poeziją senajame Universitete – buvusioje pamokslų repetitijų salėje. Šis architektūrinis kompleksas anksčiau buvo Bukovinos metropolito rezidencija ir Teologijos institutas. Pastato architektūra – pseudobizantinio, maurų ir teutonų stilių mišinys. Architektūra puikiai atspindi įvairialypę miesto istoriją.

Vienoje gatvėje užtikome poeto Paulio Celano paminklą, pastatytą 1992 m. Jį finansavo giminings Klagenfurto (Austrija) miestas. Įspūdingas ir Lesios Ukrainkos paminklas. Jos kūrinius „Viltis prieš viltį“, „Miško dainą“ dažnai stato teatrai.

Po skaitymų buvome pakviesti į vietinio žurnalo redakciją. Aleksandras (Saško) Boičenko padarė interviu, kurį pavadino „Nestereotipinė poezija“. Žurnalo redaktorius kartu su keliais rašytojais (vienas iš jų, prof. Petro Rychlo dėsto ukrainiečių literatūrą Vienos universitete) nusivedė mus į huculų restoraną, ten visi padavėjai pasipuošę tautiniais drabužiais, o vaišinama išimtinai nacionaliniais patiekalais.

Odesa – didžiausias Ukrainos uostas prie Juodosios jūros. Tai palyginti jaunas šalies didmiestis. Pavadintas pagal toje vietoje graikų įkurtą Odesos koloniją, o pradėtas statyti 1794 m. buvusios totorių Chadži Bej

tvirtovės vietoje. Pasirodo, šią tvirtovę 1396 m. buvo užėmęs Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas, totoriai vėl ją atsiėmė tik XVI a.

Čia, prie Juodosios jūros, suvažiuoja daugybė poilsiautojų. Mus globojo rašytojas Olesis Jančukas. Ap-sigyvenome Šampano alėjoje, kur stovėjo šampano darykla, sanatorijoje – tai tipinis sovietmečio statinys.

Poeziją skaitėme didelėje Universiteto auditorijoje. Prorektorė sakė simpatizuojanti Lietuvai, ten turinti draugų. Man įstrigo studentų, ypač merginų, puošnumas. Dauguma dėvėjo madingas sukneles (ne džinsus, kaip įprasta Vakaruose). Kitą dieną skaitėme poeziją Literatūros muziejuje, renginį filmavo televizija.

Kiekvienas Odesos kampelis kuo nors įžymus. Užkopiau Potiomkino laiptais, išgarsintais Sergejaus Eizenšteino filme „Šarvuotis Potiomkinas“. Bet įdomiausia, kad šis miestas, tikras pajūrio perlas, visada švytėte švytėjo sąmoju, subtiliu humoru. Dėl jo išskirtinės auros, matyt, dabar ir yra su tokiu įsiūčiu bombarduojamas Rusijos aviacijos, pagal mačistinių, šiuo atveju rašistinių principą „būsi mano arba niekieno“...

Charkivas – buvusi Ukrainos sostinė – po Antrojo pasaulinio karo buvo smarkiai apgriautas, bet senos ir dabartinės nuotraukos liudija, kad naujieji okupantai per kelias savaites nuniokojo jį dar labiau. Šis miestas patyrė ir carinės Rusijos represijas prieš bundantį ukrainiečių nacionalizmą.

Charkivas erdvus, gatvės plačios, daug istorinių pastatų: cerkvės, teatrai, kavinės ir pan. Turtingas kultūrinis gyvenimas. Mums miestą pristatė jaunas poetas Serhijus Žadanas, pasirūpinęs ir poezijos skaitymais Literatūros muziejuje.

Legendinis Kyjivas – Ukrainos sostinė – ant Dniepro krantų stovi jau daugiau kaip 1500 metų. Tarp daugybės įžymybių minėtinas Pečiorų lauros vienuolynas su katakombomis – šventųjų kapais. Viename iš vienuolyno pastatų vyko miniatiūrinio meno paroda. Į tuos neįtikėtino meistriškumo kūrinius reikėjo žiūrėti per padidinamąjį stiklą – mačiau rožę, įrėžtą plauko sruogoje, blusą su auksiniais batukais.

Įspūdinga, neapsakomo grožio Šventosios Sofijos katedra, kurios auksu tviskantys kupolai tarsi laimina

visą miestą. Čia daug nuostabių freskų, mozaikų, kitų šedevrų, čia buvo mokslo ir kultūros centras – įsikūrė pirmoji mokykla, knygynas.

Užsukę į Etnografijos muziejų, išgirdome grojant bandūrą. Pasirodo, čia puoselėjamos kobzarių tradicijos. Kobza – grojimas, siejamas su dvasine praktika ir filosofiniu požiūriu į gyvenimą, – sovietmečiu buvo uždrausta. Ši tradicija prasidėjo nuo aklų muzikantų, kurie keliavo po kraštą, primindami žmonėms kazokų iškovotą laisvę. Ilgainiui šią misiją perėmė inteligentija, kūrėsi Kobza bendrijos su elitinėmis mokyklomis.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kontrolėn Kyjivas pateko 1320 m., bet buvo prijungtas tik 1362 m., kai Ldk Algirdas sumušė totorius. Sako, LDK laikus ukrainiečiai vertina palankiai.

Kyjive apsistojome Austrijos ambasados Svečių namuose priešais Operos teatrą, pačiame miesto centre. Skaičiau poeziją kavinėje „Prarasta barikada“. Jos savininkas – studentų grupės, kadaise protestavusios prieš sovietų valdžią, vadovas. Ant kavinės sienų daugybė to laikotarpio nuotraukų. Tarp ukrainiečių klausytojų buvo ir grupelė lietuvių. Susitikau pažįstamą kalbininkę Aušrą Radzevičiūtę-Tavarenko su dukrele, puikiai kalbančia lietuviškai.

Mano poeziją į ukrainiečių kalbą išvertė poetas Dmitro Čeredničenko ir paskelbė žurnale *Zyva voda*. Pamilęs Lietuvą, jis išmoko lietuvių kalbą.

Operos ir baleto teatro rūmai Odesoje. 1887

Fellner & Helmer. © Shutterstock

Kyjivo, Charkivo, Odesos didmiesčiai labai skiriasi tiek savita architektūra, tiek gyvenmena ir atmosfera, tačiau matėme, kaip atkakliai visi vaduojasi iš sovietmečiu įsigalėjusio biurokratizmo ir totalinės kontrolės. Kas galėjo pamanyti, kad laisvėjimo kelias vos po 20 metų bus vėl taip drastiškai užkirstas?

Ivano-Frankivskas Galicijoje su gražia Ševčenkos alėja buvo paskutinė mūsų stotelė. Žymus rašytojas Jurijus Andruchovyčius surengė poezijos skaitymą Universitete, kuriame dėsto. Džiaugiausi, galėdama pasidalyti savo kūryba su studentais, šalies ateitimi, buvo įdomu išgirsti, kaip klausytojai vertina lietuvių kalbos skambesį.

Sugrižę į Lvivą, dar spėjome į Knygų mugę. Gaušybė žmonių suplaukė iš visos Ukrainos. Atrodė, vyksta literatūrinis tautos referendumas...

Senovinių dainų festivalis Lvive pristatė nuostabių liaudies dainų repertuarą. Suvažiavo atlikėjai iš Bulgarijos, Serbijos, Armėnijos, Lietuvos (Veronika Povilionienė, Rytis Ambrazevičius), Rusijos ir Ukrainos. Dabar tie, kurie vos prieš 20 metų kartu šoko ir dainavo, atsidūrė apkasuose, skirtingose barikadų pusėse. Ukrainos kaimynė, niekaip nepažabojanti imperinių savo ambicijų, pradėjo kruviną karą, pati nežinodama, dėl ko, pamiršusi seną tiesą, kad tas, kuris kardu užsimoja, nuo kardo ir žus... ■

„Barikada“ priešais Odesos Operos teatrą 2022 m. kovo 14 d.

LAURENCE GEAI / MYOP POUR « LE MONDE »

DVI ŠIUOLAIKINIO MENO IKONOS KAUNE

Kaunas – Europos kultūros sostinė'2022 meno mylėtojų traukos centru tapo dar ir dėl to, kad suteikė galimybę susipažinti su dviejų garsių šiuolaikinio meno avangardisčių – Yoko Ono ir Marinos Abramović – kūryba.

Yoko Ono (g. 1934 m.) daugiau kaip šešiasdešimt metų daro didelę įtaką avangardiniam ir eksperimentiniam menui. Ypač svarbus jos įnašas į *Fluxus*, hepeningų, konceptualiojo meno raidą, interdisciplinškumo užtikrinimą. Ono laikoma ir viena iš feministinio meno pradininkių, suteikusių performansams taikaus antikarinio protesto formą.

Kaunas, tapęs Europos kultūros sostine, pakvietė Ono eksponuoti ir dėl dar vienos svarios priežasties – menininkė artimai bendravo su Jurgiu Mačiūnu. 7-ojo dešimtmečio pradžioje Yoko tiek Japonijoje, tiek JAV aktyviai domėjosi avangardo muzika ir daile, jos loftas Niujorke buvo meno eksperimentatorių mėgstama nuolatinė susitikimų, pasirodymų vieta. Kai 1960 m. ten apsilankė Mačiūnas, pažintis lėmė abiejų menininkų bendradarbiavimą ir draugystę.

Mačiūno galerijoje A6 Ono eksponuodavo tekstus ant popieriaus lapų su pavieniais žodžiais arba frazėmis. Tokius kūrinius menininkė vadino „įvykių partitūromis“. Kasdieniniams veiksams ir objektams ji performanso forma suteikdavo naują kontekstą. Publiką įtraukdavo, griaudama tradicinius meno tabu. Parodijuodama kalbą, garsus, paveikslus siūlė žiūrovams kurti patiems. Nurodymais, instrukcijomis ragino tapyti su plaktuku ir vinimis. Taip ji tęsė Johno Cage'o sužadintą domėjimąsi efemeriskomis, procesualiomis meno formo-

mis. Kai Mačiūnui dėl skolų 1961 m. liepos 30 d. teko uždaryti galeriją A6, paskutinį hepeningą surengė Ono, kirviais sukopodama galerijos baldus.

1966 m. Yoko Ono susipažino su Johnu Lennonu, 1969 m. jiedu įkūrė grupę *Plastic Ono band*. 1970 m. Niujorke, Eversono muziejuje Sirakūzuose, rengdama parodą „Tai ne čia“ (*This is Not Here*), menininkė už dosnų honorarą užsakė Mačiūnui plakatą, katalogą, pasiūlė realizuoti keletą kūrinių iš medžiagos. Mačiūnas Ono kūrybą įtraukė į *Fluxus* antologiją.¹

Po didelės parodos 1971 m. menininkė ilgai nerodė savo kūrinių nei muziejuose, nei galerijose. Parodinę veiklą vėl atnaujino 1990 m., savo konceptualiosios kūrybos pagrindu konstruodama dideles skulptūrines instaliacijas.

Pasak Ono, „*menas padeda geriau suprasti būties kompleksumą*“.² Kūno patirtį, sukauptą atliekant hepeningus ir performansus, formuojantis fizinei ir biografinei tapatybei, menininkė taiko ir skulptūrinėms instaliacijoms. Visos jos sukurtos būties temos ir apima reikšmingas gyvenimo sferas – kultūrą, religiją, papročius, santykių su gamta.

Kaune dabar eksponuojama viena iš išpūdingiausių Ono skulptūrinių instaliacijų „Ex It“, 1997 m. rodyta Valensijoje. Kūriniui parinkta vieta viename prabangiausių ir reprezentatyviausių tarpukario pastatų – Lietuvos banke. Savita architektūra, jos dekoras ir daugiasluoksnė istorija čia atlieka itin svarbų vaidmenį. Sąveika su Ono kūriniu grindžiama kontrasto ir disonanso principu. Banko – „pinigų šventovės“ – operacijų salėje užmezgamas pokalbis su žiūrovais apie

Marina ABRAMOVIĆ. „Būties atmintis“. Parodos fragmentas. Pristato galerija „Meno parkas“. © Martyno Plepio nuotraukos. Kaunas. 2022. KEKS archyvas

Marina ABRAMOVIĆ. „Būties atmintis“. Parodos fragmentas. Pristato galerija „Meno parkas“. © Martyno Plepio nuotraukos. Kaunas. 2022. KEKS archyvas

gyvenimo laikinumą. Architektūrai su klasikiniais elementais (kolonomis, kesoninėmis lubomis), puošniu dekoru ir brangiomis medžiagomis (natūralus ir dirbtinis marmuras, parketas, krištolo sietynas) priešpriešinami vienodi mediniai karstai iš nedažytų lentų, taisyklingai išdėstyti eilėmis ant holo grindų, o juose pasodinti jauni lapuočių medeliai.

Savo instaliaciją *Fluxus* dvasia Ono grindžia paprastumu ir pasikartojimu. Svarbi čia ir japonų meno tradicija, su kuria susijęs kūrinių estetinis minimalizmas ir kontempliacinis pobūdis. Poetinė įtampa sukuriamą, pasitelkiant vos du pasikartojančius objektus.

Kaip ir daugeliui Ono kūrinių, esminis vaidmuo tenka bipoliariškumui. Mirčiai priešpriešinama gyvybė. Pasikartojimas turi simbolinę prasmę – tai laiko ratas, kuriam sukantis viskas visada sugrįžta. Pagal *Zen* sodo koncepciją galima įžengti į instaliacijos erdvę, patiriant ją tiek fiziškai, tiek ir intuityviai.

Vienas iš KEKS'22 uždavinių – sužadinti domėjimąsi Laikinosios sostinės modernistinės architektūros paveldu. Jis tapo ir kūrybinių dirbtuvių tema, ir keleto ekspozicijų vieta. Ono instaliacija „Ex It“ Lietuvos banko erdvėje primena patetiškos operos inscenizaciją, tačiau išlieka avangardistiškai asketiška. Žiūrovai, nepaliaujamai varstantys banko duris, paklūsta magiškam šio scenovaizdžio poveikiui.

Susitikti su Marina Abramović Kauno Žalgirio sporto arenoje susirinko 6000 žiūrovų. Jau vien toks stulbinantis skaičius rodo, kad mūsų šalyje šios menininkės labai laukta. Lūkesčių nenuvilia ir Kauno paveikslų galerijoje eksponuojama didžiulė Abramović retrospektyva „Būties atmintis“.

Tiesa, parodos kuratoriai Arvydas Žalpyš, Dorota ir Wacławas Kuczmos neįtraukė skulptūrinių objektų ir instaliacijų, apsiribojo pagrindine menininkės kūrybos dalimi – performansais. Gausi videodokumentacija pristato visus Abramović kūrybos periodus, atrinktas ir pasiskolintas didelis kūrinių skaičius, rastas būdas įtaigiai juos išeksponuoti (architektas Saulius Valius).

Paveikslų galerijos pagrindinės salės sienos ir suolai padengti juodu audiniu. Vienintelis šviesos šaltinis – erdvėje tankiai sukabinti videoekranai. Visi filmai, išskyrus vieną, nespaltoti. Tai dar labiau sustiprina monochromijos ir asketizmo įspūdį. Sukuriamos idealios sąlygos nesiblaškant stebėti menininkės performansus. Žiūrovai, vaikščiodami po salę, iš kai kurių pozicijų mato net keleto filmų fragmentus tuo pat metu, todėl sutelktos įtampos įspūdis dar labiau sustiprėja. Kelionę po „Būties atmintį“ palengvina kruopščiai parengti eksponuojamų kūrinių aprašymai, šia proga į lietuvių kalbą išversta, gausiai iliustruota knyga, pristatanti Abramović kūrybą, išleista bendradarbiaujant su Modernaus meno muziejumi Stokholme.

Abramović gimė (1946) ir užaugo Jugoslavijoje, privilegijuotoje buvusių partizanų, įtakingų komunistų partijos narių, užėmusių svarbius postus, šeimoje. Jos studijų Belgrado dailės akademijoje metais nestigo paradoksų, būdingų vėlyvajam komunizmui. Šalį slėgė Josipo Broz Tito diktatūra, vienpartinė sistema, centralizuota ekonomika, bet Jugoslavija vis tiek buvo liberaliausia visame Varšuvos bloke, džiaugėsi kelių laisve ir abstrakčiuoju menu. Vidinių problemų kamuojama valstybė 8-ajame dešimtmetyje stengėsi pasirodyti internacionali ir kultūriškai atvira. Belgrado Šiuolaikinio meno muziejuje ir Studentų kultūros centre buvo rodoma Vakarų avangardo (Josephas Beusys, Johnas Baldessari's, Michelangelo Pistoletto, Christo, Yves'as Kleinas, Danielis Burenas) kūryba.

Abramović kartu su studijų draugais – Raša Todosijevićium, Gera Urkomu, Era Milivojević ir Neša Paripović – aistringai diskutuodavo apie *Fluxus*, *Arte povera*, konceptualųjį meną, žavėjosi slovėnų grupės *OHO* veikla. Baigę studijas, jie nesusibūrė į grupę, tačiau kartu rengdavo parodas, kūrė socialiai angažuotą konceptualųjį meną. Nors turėjo tapytojų išsilavinimą, prioritetą teikė performansams, kūno menui, videofilms, fotografijai, *ready-made* objektams. Kalbėjo apie „naują požiūrį“, „kitą liniją“, „paralelinį meną“, užmezgė kontaktus su Vakarų eksperimentinio meno centrais. Ypač organiškai ir aktyviai į tarptautinę sceną įsitraukė Abramović. Jau ankstyvuojų periodu per-

formansus rodė ne tik Belgrade, bet ir Edinburgo festivalyje, parodoje *Contemparonea* Romoje (1973), Milano galerijoje *Diagramma*, *Studio Morra* Neapolyje (1974), *Krizinger* galerijoje Insbruke, *de Appel* galerijoje Amsterdamo (1975), į kurią po metų persikėlė gyventi.

Pirmieji Abramovič kūrybos etapai man labai įdomūs dar ir dėl to, kad nemažai asmenų, su kuriais ji bendradarbiavo, esu sutikusi ir aš 9-ajame dešimtmetyje. Richardas Demarco, Deividas Eliottas, Klausas Biesenbachas, Achille Bonito Oliva, Dunja Blažević – spalvingos asmenybės, trykšte tryškusios energija, entuziazmu.

Abramovič kūriniai, nuo pat pirmojo performanso „Ritmas 10“, atlikto 1973 m., susiję su kūnu ir simboliška. Ankstyvuosiuose (1973–1975) performansuose „Ritmas 10“, „Ritmas 5“, „Ritmas 2“, „Ritmas 4“, „Tomo lūpos“, „Menas privalo būti gražus. Menininkas privalo būti gražus“ ji pačiai sau lėtai sukeldavo skausmą, net prarasdavo sąmonę, balansuodavo tarp gyvybės ir mirties, kūną smaugtydama, raižydama peiliais, degindama ugnimi, stingdydama ledu, stipriai ventiliatoriaus oro srove, naudodama medikamentus ir kitas priemones. Neapolyje surengusi šešių valandų performansą „Ritmas 0“ (1974), išprovokavo publiką vujerizmui ir sadizmui, kviesdama jos kūną kankinti 72 būdais. Publika provokacijai pasidavė.³ Vėliau į panašius feministinius kraštutinumus, kurdama performansus, leidosi austrų menininkė Valie Export. Tokiais drastiškais būdais Abramovič tyrinėjo fizinio ir psichinio pažeidžiamumo ribas, išreiškėdama būties dramatiškumą, istorinių traumų patirtį.

Naujas Abramovič kūrybos etapas prasidėjo 1976 m., kai ėmėsi bendrų projektų su savo partneriu Ulay (F. Uwe Laysiepen). Bojana Pejić rašo: „*Bendradarbiavimas, kuris tęsėsi nuo 1976 m. iki 1988 m., pradžioje jiedu dažnai kalbėdavo apie save kaip apie androgina, alchemišką dvigalvio kūno įvaizdį.*“⁴ Prasidėjo ilgas klajonių be namų periodas. Performansuose tarpusavio artumą jiedu pasitelkdavo ekstremaliems egzistenciniams eksperimentams. Iki išsekimo bėgdami atsitrenkdavo į sieną, užsikimšę nosies skylutes kvėpuodavo vienas kitam į burną, bandydavo išvermę, supynę abiejų plaukus, net rizikavo Marinos gyvybe, kartu laikydami įtemp-

tą lanką. Savo meilės istoriją ir bendradarbiavimą baigė 1988 m. performansu „Didžiosios sienos žygis“ – per 90 dienų nuėjo 2000 km Didžiąja kinų siena, kad susitiktų paskutinį kartą.

Kaune žiūrovams išsamiai pristatomi ir vėlyvojo periodo performansai. Atsiliepdama į karą Jugoslavijoje, 1997 m. Venecijos bienalei Abramovič sukūrė instaliaciją „Balkanų barokas“. Menininkė sakė: „*Galiu jį [karą] suvokti tik per savo šeimos patirtį. Turiu suprasti emoci-niame lygmenyje. Tai susiję su mano tėvu, mano motina ir jų tarpusavio prieštaravimais.*“⁵ Todėl menininkės, kuri dainuodama valė jaučių kaulus, performansą papildė rodomi jos videofilmai, skirti kiekvienam iš tėvų.

Vėliau Balkanų istorija tapo pagrindu tokiems svarbiems Abramovič kūriniams kaip daugiaekranės videoinstaliacijos „Pasikliaukite mumis“ (2004) ir „Balkanų erotinis epas“ (2005).⁶

Nuo 1980 m. Abramovič domisi nevakarietiškomis, ypač aborigenų, kultūromis, Indijoje tobulino meditacijos techniką, į savo performansus kviečiasi Tibeto lamas. Šias patirtis ji pritaiko, kurdama skulptūrinius objektus iš geležies, ametistų, kristalų, kuriems priskiria energetines savybes. Menininkės domėjimasi tokiais fenomenais, kaip levitacija, telekinezė, transas, šioje parodoje atspindi kūrinys „Virtuvė“ (2009), sukurtas šv. Teresės levitacijos tema.

Per visą kūrybos kelią Abramovič išsaugojo nepaprastą atvirumą ir drąsą. Jos ritualai paprasti, lėti, pavojingai dramatiški. Matyt, tai ir lemia, kad menininkės kūryba domisi patys įvairiausi, net menui abejingi žmonės. ■

¹ Thomas Hellein *Der Traum von Fluxus*. George Maziunas. Eine Künstlerbiografie. Verlag der Buchhandlung Walter König, Köln, 2007, S. 101–107.

² Yoko Ono. In: *Women Artists*. Hrsg Uta Grosenick. TASCHEN, 2005, S. 252.

³ Marina Abramovič. Eiti kiaurai sienas. *kitosknygos.lt*

⁴ Marina Abramovič. *Balkan Epic*. Edited by Adelina von Fürstenberg, SKIRA, Milano, 2006.

⁵ Bojana Pejić. O dabar prisiminkime Jugoslaviją. In: Marina Abramovič. *Valytoja*. Kaunas. *Meno parkas*. 2022.

⁶ Marina Abramovič. *Balkan Epic*.

KĄ VEIKSIME SPEKTAKLYJE?

Technologijoms sparčiai keičiant pasaulį, atsiranda ir kultūros naujų reiškinių. Mobilieji telefonai, prieinamesnis, spartesnis internetas, tiesioginės transliacijos, kompiuterinių žaidimų gausa daro įtaką meninei teatro raiškai, keičiasi santykis su publika. Dabar žiūrovai gali ne tik aktyviai veikti spektaklyje, bet ir prisidėti prie kūrybinės komandos. Vakarų Europoje šiems pokyčiams įvardyti vartojamos sąvokos *immersyvus* (*immersive*) ir *interaktyvus* (*interactive*) teatras. Jos būdingos ne tik moksliniam diskursui, bet ir pasitelkiamos spektaklių anotacijoms, kad žiūrovai suprastų, į kokią spektaklį eina ir ką ten veiks.

Nors Lietuvoje vis dažnesni dalyvavimo teatro (*participatory theatre*) pavyzdžiai, tačiau sąvokos, įvardijančios skiriamuosius šių reiškinių bruožus, vartojamos aptakiai arba jų išvis vengiama. Pavyzdžiui, režisierius Agnius Jankevičius, pristatydamas savo spektaklį „Maištas“, pavadino jį „spektakliu-instruktažu“.¹ Teatro kritikas Vaidas Jauniškis paminėjo iškalbingą atvejį: „*Naujojo Baltijos šokio*“ festivalyje 2015 m. buvo parodytas tikriausias *immersive theatre* pavyzdys – *Erico Jorris ir trupės „Crew“ spektakliai „C.a.p.e. Brussels“*, „*C.a.p.e. Horror*“, „*C.a.p.e. Anima*“, tačiau jie net nebuvo pristatyti kaip atstovaujantys tokiam retam mūsų krašte teatro žanrui.“² Lietuvos nacionalinis dramos teatras, pristatydamas spektaklį „#beskambučio“, anotacijoje irgi nenurodė, kad tai *immersyvus* spektaklis.³ O premjeros „Respublika“ aprašyme skliausteliuose užsiminė, esą tokio pobūdžio spektaklis Lietuvoje pristatomas pirmą kartą.⁴

Problemų kyla ir dėl dar nenusistovėjusių sąvokų apibrėžties, ir dėl spektaklių viešinimo strategijos, kuri dažnai paremta ne noru kuo geriau informuoti žiūrovus apie spektaklį, o rinkodaros ar vadybos sumetimais (parduoti kuo daugiau bilietų, pritraukti kuo daugiau publikos). Ne visi žiūrovai nori dalyvauti spektaklio veiksmo, daugeliui jų kur kas maloniau saugiai sėdėti kėdėse, stebint aktorius, pasislėpusius už *ketvirtos sienos*. Tad vengimas įvardyti spektaklio pobūdį, t. y. nenurodant žiūrovų „veiklos“ lauko – ne tik stebėti, bet ir dalyvauti, atlikti tam tikrus veiksmus ir pan., – komplikuoja situaciją, mat imersiniai ir interaktyvūs spektakliai įtraukia publiką labai skirtingai. Konkrečiam žiūrovui gali būti priimtina dalyvauti imersiniame spektaklyje, tačiau jis visiškai nenorės įsitraukti į interaktyvųjį.

Interaktyvumas ir *immersyvumas* – sąvokos, perimtos iš kompiuterinių žaidimų ir pritaikytos teatrui, – kečia tikrą painiavą. Jos nėra nusistovėjusios, teoretikų apibrėžiamos labai skirtingai. Grožinė literatūra interaktyvumu vadina visai kitką negu teatras ar kompiuteriniai žaidimai. Taigi kaip analizuoti dalyvavimo spektaklius, jei kiekvienas žiūrovas tą dalyvavimą supranta skirtingai? Kuo išmatuoti publikos į(si)traukimą į spektaklio veiksmą?

Teoretikai (Josephine Machon, Catherine Bouko, Garth White) teatro imersyvumą yra išnagrinėję kur kas nuodugniau negu interaktyvumą, nes šio žanro spektaklių pastatoma gerokai daugiau. Tad imersyvumo sąvoką drąsiau vartoja ir teatro kritikai, ir patys kūrėjai. Interaktyvumo situacija keblesnė – žiūrovai prisi-

deda prie spektaklio autorystės, gali keisti jo eigą, tačiau neišvengiamai kyla klausimas, iki kokios ribos spektaklis gali būti *atviras* meno kūrinys, koku laipsniu aktoriai gali nežinoti, kas vyks scenoje ir kuo visa tai baigsis? Kaip įvertinti publikos indėlį į spektaklio kūrimą?

Dalyvavimo teatras, apimantis tiek interaktyvius, tiek imersyvius spektaklius, dažnai balansuoja tarp skirtingų kultūros laukų, yra priskiriamas socialinei arba terapinei veiklai, bet ne meninei praktikai. Interaktyvaus teatro režisierius Augustas Boalis beveik ištrintas iš profesionalų akiračio, jo spektakliai laikomi terapijos atmaina. Vis dėlto plečiantis suvokimui, kas yra teatras, tokio pobūdžio eksperimentų gausėja. Tad aiškesnis sąvokų apibrėžimas padėtų geriau suvokti ne tik naujas teatro formas, pasikeitusį žiūrovų vaidmenį, bet ir scenos meno vietą sociokultūriniame kontekste. Remdamasi *interaktyvumo* teoretikų (Catherine Bouko, Aaron Smuts, Steve Dixon, August Boal) išvalgomis, aptarsiu *interaktyvumo* aspektus *imersiniuose* spektakliuose, kaip realybę supinama su spektaklio pasakojimu, koks vaidmuo skiriamas publikai, kiek ji gali keisti pagrindinį spektaklio naratyvą. Kokią bendrą tiesioginę patirtį žiūrovams siūlo spektaklio autoriai? Ar Lietuvos teatras leidžia publikai pasijusti visateise spektaklio kūrėja?

Interaktyvumą nagrinėsiu kaip vieną iš bruožų, kuriam atsiradus, galima *imersyvių* spektaklį vadinti *interaktyviu*. Tad jeigu spektaklis interaktyvus, jau savaime jis imersyvus, tačiau imersyvūs spektakliai ne visada interaktyvūs. Pasak Bouko, esminė problema, apsunkinanti interaktyvumo teatre suvokimą, yra sąlygiškumas.⁵ Nustatyti, kaip stipriai (koku laipsniu) žiūrovai įtraukiami į spektaklį, gana sudėtinga, čia vartojamos tos pačios sąvokos kaip ir konvenciniame teatre. Todėl aptarsiu, kaip bandoma iš naujo apibrėžti įprastines *(si)traukimo*, *žiūrovo*, *spektaklio*, *tiesioginės patirties* sąvokas.

Interaktyvaus teatro puoselėtojas Augustas Boalis knygoje „Troškimų vaivorykštė“ aptarė sąlygas, būtinas tokiems spektakliams atsirasti.⁶ XXI a. pasikeitė pats teatro suvokimas. Sąvoka „žiūrovas“, prigijusi konvenciniame⁷ teatre, dažniausiai nurodo pasyvaus stebėjimo būseną. Patrice'as Pavis, aptardamas šiuolaikinius teatro reiškinius, performatyvius spektaklius,

pabrėžia, kaip bandoma apibūdinti į spektaklį įtraukiamus žiūrovus. *Homo spectator* tapatybių sąrašas gana ilgas, etnologai vadina juos „dalyvaujančiais stebėtojai“ (*observateur participant*), grupė *Rimini Protokoll* arba *She She Pop* laiko „tyrėjais“, „ekspertais“, „lankytojais“, poetiškiau tariant, „flaneriais“, pasak Charles'io Baudelaire'o ir Walterio Benjamino“.⁸

Performanso ir šiuolaikinio teatro žodyne Pavis nurodo daugybę skirtingų publikos įvardijimų. Režisierius Augustas Boalis ją vadina „*žiūrovais-aktoriais*“. Režisierius ir teoretikas Herbertas Blau – „*cheminės reakcijos nuosėdomis*“. Režisierius Wajdi Mouawadas – „*pervažos keliautojai*“. Teatro kritikė Florence March – „*pabėgusiais žiūrovais, ieškančiais naujų meninių pasaulių*“. Tačiau pats populiariausias įvardijimas – „*liudytojai*“⁹ – labai tiksliai susiejantis įvykio stebėjimą ir aktyvų dalyvavimą jame. Todėl žiūrovus, įtraukiamus į spektaklį, tiksliausia vadinti būtent „liudytojais“. Šį žodį dažniausiai vartoja kriminalistai, nurodydami įvykį ir jame dalyvavusius asmenis. Pavyzdžiui, savižudis nušoko nuo tilto, tą matė praeivis. Jis yra įvykio liudytojas. Net pasyvus stovėjimas ir žiūrėjimas į šokantįjį nuo tilto yra dalyvavimas, nes įvykis išskirtinis ir provokuojantis. Vis dėlto sąvokų, kuriomis apibūdinami tokių *dalyvavimo* spektaklių žiūrovai, gausa rodo, kad jiems priskiriamas vis kitoks vaidmuo.

Pats žodis „įtraukiantis“ yra daugiaprasmis. Režisierė Olga Lapina straipsnyje „Imersinis teatras: įtraukimas, interaktyvumas, žaidimas“ aptarė, kaip skirtingai teatro teoretikai (Adamus Alstonas, Antony's Frostas, Ralphas Yarrow, Catherine Bouko) interpretuoja minėtas sąvokas.¹⁰ Vieniems *dalyvavimas* ir *imersyvumas* yra sinonimai, kiti *imersyvumą* priskiria vienai iš *dalyvavimo* teatro rūšių, treči *dalyvavimą* ir *interaktyvumą* nagrinėja kaip *imersinio* teatro bruožus. Šie interpretaciniai skirtumai kyla dėl skirtingai suprantamos sąvokos „įtraukimas“. Vaidas Jauniškis, aptardamas teatrologės Josephine'os Machon svarstymus apie būdvardžio „įtraukiantis“ reikšmes, teigia, kad jos pateiktas sąvokų *imersyvus* ir *interaktyvus* apibūdinimas yra neinformatyvus, nes visas teatras, o ir apskritai menas gali būti įtraukiantis, tai labiau priklauso nuo konkretaus žiūrovo nusiteikimo ir meno

kūrinio temos negu nuo jo formos.¹¹ Tad mėginant imersyvius spektaklius atskirti nuo interaktyvių, reikėtų išsiaiškinti, kaip žiūrovai įtraukiami į veiksmą.

Išplėtus „žiūrovo“ sampratą, natūraliai keičiasi ir „spektaklio“ suvokimas. Jauniškis rašo: „*Machon kaip vieną esmingiausių imersinio teatro bruožų išskiria žmogišką kontaktą, tokiuose spektakliuose akcentuodama tiesioginį patyrimą, išgyvenimą, juslinę patirtį.*“¹² Tačiau šie bruožai tinka ir *performansui*, kuriame nėra skirties tarp realybės ir vaidybos, nes pats performansas yra realybė. Tad svarbu išsiaiškinti, kuo performansas skiriasi nuo imersinių ar interaktyvių spektaklių, nes pastarieji turi nemažai performatyvumo bruožų. Teatologė Erika Fischer-Lichte knygoje „Performatyvumo estetika“¹³ nurodo bruožus, būdingus tiek performatyvumui, tiek *dalyvavimo* teatro spektakliams. Esminis panašumas – santykis su žiūrovais ir galimybė sukurti grįžtamąjį ryšį. Mėgindama apibrėžti naują santykį su žiūrovais, ji pasitelkia „atlikimo“ sąvoką ir remiasi Maxo Herrmanno svarstymais: „*Žiūrovas jam (aktoriui) nėra nei abejingas ar įsijautęs stebėtojas, priskiriantis aktorių veiksmams scenoje tam tikras reikšmes, nei aktorių veiksmais siunčiamų intelektualinių pranešimų šifruotojas. [...] Priešingai, kūniškas buvimas drauge reiškia lygiaverčių subjektų santykį.*“¹⁴ O pati „grįžtamojo ryšio kilpos“ siekiamybė, Fischer-Lichte nuomone, susijusi su tuo, kad sukuriama žiūrovų ir aktorių bendruomenė, pagrįsta kūnišku buvimu drauge.¹⁵

Vis dėlto nagrinėjant paties performanso bruožus, yra trys akivaizdūs skirtumai: pirma, imersiniuose ar interaktyviuose spektakliuose aktoriai ir net žiūrovai *vaidina*, o ne tiesiog atlieka veiksmus kaip performanse, antra, interaktyvus ar imersyvus spektaklis ne visada yra ir nebūtinai turi būti socialinis įvykis. Trečias skirtumas ganėtinai komplikuoatas, tačiau labai svarbus. Fischer-Lichte nurodo: „*Kaip atlikimo sąlyga jis (atsitiktinumas) dabar ne tik pripažįstamas, bet ir itin pageidaujamas.*“¹⁶ Performanso neįmanoma tikslingai valdyti jokiais pastatymo strategijomis, jo baigtis visiškai nenuspėjama.¹⁷ O *dalyvavimo* spektakliai yra nenuspėjami ir nekontroliuojami tik iš dalies. Taigi performansas ir *dalyvavimo* spektaklis yra labai skirtingos, nors ir vieno medžio šakos.

Imersyvumas

Catherine Bouko išskiria konkrečius imersyvumo bruožus:¹⁸

Fizinė integracija, kai tarp scenos ir salės išnyksta formali tiek erdvinė (vieni vienoje, kiti kitoje pusėje), tiek socialinė (aktorius veikia, žiūrovas stebi) skirtis. Nelieta ne tik *ketvirtosios sienos*, bet ir fizinės atskirties, pavyzdžiui, žiūrovai gali atsidurti scenoje. Tokiais atvejais scena dažnai tampa sutartine erdve.

Specifinis poveikis pojūčiams, kai žiūrovai atsiduria estetiškos erdvės centre tarp reprezentacijos ir simuliacijos. Pavyzdžiui, gali naudotis aktorių daiktais.

Dalyvavimas, kai publikai suteikiama galimybė ne tik stebėti spektaklį, bet ir aktyviai veikti. Pavyzdžiui, konkretus žiūrovas gauna kokią nors užduotį, jo prašoma viešai kalbėti, pasidalyti asmenine patirtimi.

Navigacija, kai žiūrovams leidžiama laisvai judėti erdveje. Kiekvienas pats gali rinktis, ką stebėti ir kaip tą daryti.

Dramaturginė personalizacija, kai žiūrovas irgi gauna vaidmenį. Bouko teigia: „*imersantas įtraukiamas į pramanytą pasaulį kaip personažas, kurį jis įkūnija, bet jo socialinės tapatybės spektaklyje irgi paisoma.*“¹⁹

Baimės estetika, kai manipuliuojant publikos jauduliu, sukuriama emocinė įtampa.

Interaktyvumas

Apibrėžti *interaktyvumą* dar sudėtingiau, nes teoretikų (Marie-Lame Ryan, David Sattz, McIver Lope) nuomonės ypač smarkiai išsiskiria, tačiau visi sutinka, kad interaktyvumas bendrąja prasme suvoktinas kaip gilesnis / stipresnis publikos įtraukimas dviem lygmenimis – kiekvienam žiūrovui leidžiama dalyvauti spektaklio vyksme ir suteikiama galimybė rinktis.

Žiūrovų indėlis į spektaklio kūrimą

Vienas svarbiausių aspektų yra publikos indėlis į meno kūrinį. Aktorius ir teoretikas Steve'as Dixonas apibrėžia patį būdą, kaip spektaklio autorystė perleidžiama žiūro-

vams. Interaktyvumą jis skaido į keturias stadijas – tai *navigacija, dalyvavimas, pokalbis ir bendradarbiavimas*.²⁰ Visos stadijos, užtikrinančios žiūrovų *dalyvavimą*, daugiau arba mažiau keičia spektaklio veiksmą, tad stebėtojų įsitraukimas lemia, kad atsiranda iš esmės *naujas* kūrinys. O šis aspektas iš tikrųjų svarbus. Dixono apibrėžti interaktyvumo lygmenys nurodo, kiek žiūrovai prisideda prie spektaklio autorystės. Išskiria *reagavimo* lygmenį, kai aplinka reaguoja į žiūrovus, net jeigu šie ir neatlieka jokių veiksmų, pavyzdžiui, apeliuojama į jusles, pojūčius. Antrąjį lygmenį atspindi *hipertekstas*, kai žiūrovas gali atsitiktinai pasirinkti kurį nors iš keleto pasiūlymų (vienu metu rodomi du veiksmai). Trečiasis lygmuo – *selektyvusis interaktyvumas*, kai žiūrovas, pasirinkdamas vieną iš siūlomų galimybių, siekia konkretaus tikslo. Paskutinis lygmuo, kai žiūrovas sukuria ilgai trunkantį efektą ir palieka kažką po savęs, ar tai būtų objektas, ar istorija. Tik paskutinės dvi stadijos suteikia realią galimybę žiūrovui prisidėti prie autorystės, net pakeisti kūrinio struktūrą, nustatytas ribas. Pirmosios dvi stadijos labiau atitinka *imersinio* teatro bruožus.²¹

Nors didelis publikos indėlis į spektaklio vyksmą yra interaktyvumo bruožas, tačiau kiekybinis mastelis gali klaidinti, nes, vadovaujantis šia logika, geriausias interaktyvus spektaklis būtų tas, kurį sukuria patys žiūrovai...

Galimybė rinktis

Kaip vieną iš pagrindinių interaktyvumo sąlygų teoretikai išskiria galimybę rinktis. To pasirinkimo lygmenys irgi skirtingi. Vienas iš jų – *minimalus interaktyvumas*, labiausiai komplikuojantis patį šio fenomeno suvokimą.

Literatūros teoretikė Marie-Laure Ryan minimalų interaktyvumo lygmenį iliustruoja pavyzdžiu, kai galima rinktis, kurį knygos skyrių skaitysi.²² Tokiu atveju net enciklopedijos skaitymas tampa interaktyvus, nes galima rinktis iš daugybės galimų variantų, pradėti nuo bet kurio puslapio.

Ryan išskiria literatūrinį (stiprųjį) ir figūratyvinį (silpnąjį) interaktyvumą. Silpnajam figūratyviniam

interaktyvumui priskiriami klasikiniai naratyvai, o stipriajam – postmodernūs tekstai. Bouko, aptardama svarstymus apie minimalų interaktyvumą, primena Umberto Eco klausimą: „Ar atviras kūrinys būtina yra interaktyvus?“²³ Ji pabrėžia, kad šiuo atveju interaktyvumas siejamas su tuo, ką Nicolas Bourriaud vadina meno tranzityvumu: „*Tranzityvumas toks pat senas kaip kalnai. Tai yra apčiuopiama meno nuosavybė. Be jo kūrinys yra negyvas objektas, sutraiškytas kontempliacijos.*“²⁴ Tad atvirumas nėra specifinis interaktyvumo bruožas, jis būdingas visiems meno kūriniais.

Menininkė Toni Dove teigia: „*Pasirinkimo metafora nėra įtikinanti – organizuota interaktyvi matrica nesuteikia tikro pasirinkimo. Visi pasirinkimai čia užprogramuoti.*“²⁵ Tačiau kyla klausimas: jei pasirinkimai užprogramuoti, vadinasi, žiūrovai neturi galimybės rinktis, o jeigu visiškai neprogramuojami, tada nėra turinio, nėra paties spektaklio. Tad vertėtų suabejoti, ar pagrindinė interaktyvumo sąlyga yra pati pasirinkimo galimybių gausa. Jei žiūrovas turi *maksimalią* galimybę rinktis, yra visiškai nekontroliuojamas, ar įmanoma kokio nors prognozuojama patirtis? Akivaizdu, kad pats kiekybinis pasirinkimų mastelis labiau klaidina, negu padeda apibrėžti interaktyvumą.

Interaktyvumas pagal Aaroną Smutsą

Amerikiečių filosofas Aaronas Smutsas mėgina apibrėžti interaktyvumą, išskirdamas jo bruožus kaip ir Bouko. Patį interaktyvumo terminą vadina tinkamu visam kultūros laukui, ar tai būtų teatras, ar kompiuterinis žaidimas.²⁶ Nagrinėja penkis problemiškus interaktyvumo apibrėžimus, pristato *kontrolės, naudojimo, įėjimo / išėjimo, struktūros keitimo* ir *dalyvavimo* teorijas, bet vis tiek išsamiai neatskleidžia šio reiškinių. Pasitelkęs pokalbio pavyzdį, nusako sąlygas, suponuojančias interaktyvumą. Smutsas teigia: „*Kažkas yra interaktyvu tada ir tik tada, kai:*

- 1) *gyvai reaguojama;*
- 2) *ne visiškai kontroliuojama;*

3) *niekas neprimetama nei liudytojams (žiūrovams), nei spektaklio veikėjams (aktoriams);*

4) *atsakoma ne visiškai atsitiktiniu būdu.*²⁷

Imkime dviejų žmonių pokalbį, kai vienas iš jų paskaito temą, keičiamasi klausimais / atsakymais, bet nė vienas dalyvis negali visiškai kontroliuoti nei dialogo eigos, nei baigties. Anot Smutso, tai turėtų būti prasmingas pokalbis.

Tačiau teatro spektakliui tai neįmanoma užduotis būtent dėl kontrolės atmetimo – kaip aktorių ir žiūrovų pokalbį paversti prasmingu, jo nekontroliuojant? Tad Smutso išlyga „*ne visiškai*“ šiuo atžvilgiu yra labai svarbi. Mat interaktyviame spektaklyje nėra nieko labiau intriguojančio už įtampą, atsirandančią tarp iš anksto nustatytos dramaturgijos ir žiūrovams suteiktos pasirinkimo laisvės. Dominicas McIveris Lope'as, nagrinėdamas keičiamą spektaklio struktūrą ir mėgindamas suformuluoti interaktyvumo apibrėžimą, teigia, kad kontroliuojamos tik tos dalys, kurios nulemia turinį.²⁸ Bouko, pritardama Smutsui, pabrėžia, kad „*interaktyvumas visais atvejais yra sąlyginis, o ne vidinis*“.²⁹ Ji pateikia teniso žaidimo pavyzdį, kai profesionalas žaidžia prieš mėgėją. Anot teoretikės, abu šio turnyro / pokalbio dalyviai reaguoja vienas į kitą, atmušdami kamuoliuką. Profesionalas gali priversti mėgėją, kad šis judėtų jo, įgudusio žaidėjo, norimomis kryptimis. Tačiau vis tiek neužsitikrina visiškos kontrolės, nes mėgėjas gali netikėtai nustebinti taikliu smūgiu, net laimėti turnyrą. Mūsų individualus pasirinkimas, kaip vertinsime tokį turnyrą – ar jis kontroliuojamas, ar ne.³⁰ Taigi interaktyvumas visada sąlygiškas, o tai dar labiau komplikuoja jo suvokimą, juk ir dramos teatro konvencinis pastatymas gali atitikti Smutso apibrėžtas *interaktyvumo* sąlygas:

1) Aktoriai klasikiniame pastatyme irgi reaguoja į publikos reakcijas.

2) Spektaklis – gyvas procesas, todėl jis niekada nėra visiškai kontroliuojamas.

3) Žiūrovai gali išeiti iš spektaklio (tai jų pasirinkimas).

4) Komunikacija ne atsitiktinė, o specialiai provokuojama.

Interaktyvumas pagal Augustą Boalį

Augustas Boalis – brazilų režisierius ir teoretikas, interaktyvaus teatro praktikas, parašė keletą knygų apie savo tyrinėjimus. Interaktyvų teatrą Boalis ėmė kurti, norėdamas išlaisvinti *engiamą* publiką. Anot jo, įpras-tas spektaklio ritualas yra toks – žiūrovai stebi personažus ir dėl įgimtos empatijos „skolinasi“ jų jausmus. Tokiu būdu pamiršta kasdieninę savo savijautą. Tokį ritualinį teatrą visais laikais rėmė turtingieji, turėdami aiškų tikslą – suvaldyti engiamųjų norą priešintis, kuo nors nustelbiant jų patiriamą sielvartą, neteisybę ir pyktį. Tokią valdomą publiką jis ir vadina *engiamąja*.³¹ Boalio spektakliai paremti žiūrovų istorijomis, asmeni-ne jų patirtimi. Režisieriaus knygoje „Įstatymų leidybos teatras“, „Engiamųjų teatras“, „Troškimų vaivorykštė“ aprašyta interaktyvi praktika remiasi trimis esminėmis prielaidomis, kurios interaktyvų spektaklį skiria nuo imersinio. Boalis vadina jas *Faro galvoje* hipotezėmis.³²

Faras galvoje – tai konkretaus žiūrovo sąmonė, nulemta jo patirties ir neleidžianti jam elgtis kitaip, negu elgiasi. Norint „prisibelsti“ į žiūrovų sąmonę, svarbu, kad teatras skverbtųsi į realybę, o realybė – į teatrą. Tik tada gali atsirasti *tiesioginė* patirtis, apie kurią kalba visi interaktyvumo teoretikai. Svarbu suvokti, kaip žiūrovų realybė supinama su teatine fikcija, kokį poveikį jos daro viena kitai.

Konvenciniame dramos teatre žiūrovai, stebėdami personažus, empatiškai su jais susitapatina. Interaktyviame spektaklyje kiekvienas žiūrovas pats tampa personažu. Boalis sako: „*Manęs nepersmelkia kitų emocijos; aš pats jas išspinduliuoju, aš vadovauju savo veiksmams [...] aš pats keičiu veiksmą*“.³³ Bouko panašų procesą vadina *dramaturgine personalizacija*.³⁴ Tad interaktyviame spektaklyje svarbu, koks vaidmuo skiriamas žiūrovui, kiek jam suteikiama galimybių keisti teatrinę realybę. Boalio manymu, interaktyvaus spektaklio žiūrovai, nors veiksmė dalyvauja skirtingai, vis tiek išgyvena bendrą *tiesioginę* patirtį.

Čia atsiranda du neaptarti *interaktyvumo* aspektai. Pirmasis: žiūrovas ima dalyvauti spektaklyje tik tuomet, kai asmeninė jo patirtis susiejama su scenine. O

tai ne visiškai tas pats, ką Bouko vadina *dramaturgine personalizacija*. Asmenine patirtimi dalijamasi tiesiogiai, o ne atliekant žiūrovo vaidmenį. Antrasis: interaktyviam spektakliui svarbu, kad atsirastų visus žiūrovas vienijanti patirtis.

Interaktyvaus spektaklio paralelė su jau minėta teniso partija tarp profesionalo ir mėgėjo tinka, bandant geriau suvokti tris Boalio prielaidas. Mėgėjai kviečiami žaisti teniso partiją su geriausiu tenisininku. Nustatytu būdu atrinktas vienas iš mėgėjų žaidžia, kiti stebi žaidimą. Svarbus aspektas, kad visi žiūrovai moka žaisti, yra tą darę, turi konkrečios patirties, konkrečiu momentu vienas iš jų atmušinėja kamuoliuką, tad čia ir dabar atsiranda tikimybė, nors ir labai menka, gal mėgėjas laimės. Tas žiūrovas įgauna personažo statusą „silpnasis“. *Analogiška indukcija* gali atsirasti, jei visi žiūrovai (kaip ir žaidžiantysis) yra mėgėjai ir akivaizdžiai „silpnieji“ (visų jų šansai laimėti prieš pasaulio čempioną yra vienodai maži). Dėl tokių sukurtų aplinkybių visi žiūrovai (ir dalyviai, ir stebėtojai) išgyvens bendrą *tiesioginę patirtį*. *Analogiškai indukcijai* atsirasti svarbu, kad žiūrovai turėtų, kas juos vienija, šiuo atveju tai neprofesionalus „teniso žaidimas“.

Boalis, aprašydamas režimus, naudojamus savo interaktyviems spektakliams, leidžia geriau suprasti *interaktyvumo* strategijas. Tačiau tų režimų gali būti daug ir įvairių, tai tarsi naujas „žaidimas“ su žiūrovais. ■

Tęsinys kitame numeryje

¹ Lauryna Kaupaitė. Ar esi maištininkas? *Interviu su režisieriumi Agniumi Jankevičiumi*. 2016-05-15 Prieiga per internetą: <https://m.diena.lt/naujienos/kaunas/menas-ir-pramogos/ar-esi-maistininkas-749659>

² Vaidas Jauniškis. Naujosios teatro realybės. *Keletas pastabų dėl terminijos*. *Menotyra*. 2016, nr. 23(2), p. 125.

³ Lietuvos nacionalinio dramos teatro internetinis puslapis, spektaklio *Beskambučio* anotacija. Prieiga per internetą: https://www.teatras.lt/lt/spektakliai/augustas_sireikis_beskambucio/

⁴ Lietuvos nacionalinio dramos teatro internetinis puslapis, spektaklio *Respublika* anotacija. Prieiga per internetą: <https://www.teatras.lt/lt/spektakliai/respublika/>

⁵ *Ibid.*, p. 258.

⁶ August Boal. Troškimų vaivorykštė. *Astėja*. 2014, p. 26–31.

⁷ Konvencinis teatras remiasi klasikiniu teatro reiškiniu suvokimu – publika stebi scenoje fiktyvius personažus įkūnijančius aktorius, kurie apsimeta, kad žiūrovai jų nemato.

⁸ Patrice Pavis. *Dictionnaire de la performance et du théâtre contemporain*. Paris: *Armand Colin*. 2014. p. 249–255.

⁹ *Ibid.*, p. 126.

¹⁰ Olga Lapina. Imersinis teatras: įtraukimas, interaktyvumas, žaidimas. Lietuvos muzikos ir teatro akademija. *Ars et Praxis*. 2017.

¹¹ Vaidas Jauniškis. Naujosios teatro realybės, p. 126.

¹² Josephine Machon. *Immersive Theatres. Intimacy and Immediacy in Contemporary Performance*. *Bloomsbury Publishing*. 2013, p. 128.

¹³ Erika Fischer-Lichte. *Performatyvumo estetika. Iš vokiečių kalbos vertė Austėja Merkevičiūtė* Vilnius: *Menų spaustuvė*. 2013.

¹⁴ *Ibid.*, p. 52.

¹⁵ *Ibid.*, p. 61.

¹⁶ *Ibid.*, p. 63.

¹⁷ *Ibid.*, p. 62.

¹⁸ Catherine Bouko. *Interactivity and Immersion in a Media-Based Performance*. *Participation*. 2014. Vol. 11(1), p. 259.

¹⁹ *Ibid.*, p. 266.

²⁰ Steve Dixon. *Digital Performance*. Cambridge: *The MIT Press*. 2007, p. 558.

²¹ *Ibid.*, p. 594.

²² Marie-Laure Ryan. *Immersion vs. Interactivity: Virtual Reality and Literary Theory*. *SubStance*. 1999. Vol. 28(2), p. 125.

²³ Catherine Bouko. *Interactivity and Immersion in a Media-Based Performance*, p. 254, 266.

²⁴ Nicolas Bourriaud. *Relational Aesthetics*. Dijon: *Les Presses du réel*. 2002 [1998].

²⁵ Toni Dove. *Theater without Actors – Immersion and Response in Installation*. *Leonardo*, 27, 4, 1994, p. 281–287.

²⁶ Aaron Smuts. *What is Interactivity?* *Journal of Aesthetic Education*, 43, 4, 2009, p. 53–73.

²⁷ *Ibid.*, p. 65.

²⁸ *Ibid.*, p. 60.

²⁹ Catherine Bouko. *Interactivity and Immersion in a Media-Based Performance*, p. 258.

³⁰ *Ibid.*, p. 258.

³¹ August Boal. Troškimų vaivorykštė, p. 2.

³² *Ibid.*, p. 26.

³³ *Ibid.*, p. 26.

³⁴ Catherine Bouko. *Interactivity and Immersion in a Media-Based Performance*, p. 267.

VYNIOTINIS-RULIADA, arba NUOŠIRDUS VANDOS PADIMANSKAITĖS RADIKALUMAS

Remdamasis vienu šaltiniu, trumpai atpasakosiu, kaip pasigaminti vyniotinį-ruliadą (mūsų laikais vadinamą tiesiog mėsos vyniotiniu). Beveik pusę kilogramo maltos jautienos pasūdykite, pabarstykite prieskoniais, sukrėskite džiovėsius ir smulkiai supjaustytą, svieste apkeptą svogūną. Viską gerai išmaišykite, išminkykite, suformuokite stačiakampį, per vidurį sudėkite svieste patroškintus grybus ir suvyniokite. Orkaitėje (įkaitintoje iki 180°) kepkite apie valandą.

Šį receptą perskaičiau ne Karolinos Biełozierskos kulinarinėje Biblijoje „Naujoji praktiška Lietuvos šeimininkė“, išleistoje 1889 m., o Jolitos Bernotienės ir Ingridos Jakubavičienės knygoje „Ponios Smetonienės virtuvė“ (Vilnius. 2020, p. 103). Prisipažinsiu, šio teksto taikiklyje yra ne mūsų krašto maistinis paveldas (nesu gurmanas, pakanka prisikimšti pilvą), juo labiau ne Lietuvos Respublikos pirmosios ponios asmenybė (nelabai pozityviai vertinu anuometinį ne visai demokratišką politinį režimą, kad ir koks švelnus jis būtų atrodęs totalitarinių sistemų kontekste). Labiau sudomino minėtos knygos iliustracijų autorė Vanda Padimanskaitė, balandžio mėnesį Vilniaus rotušėje surengusi tapybos parodą labai konkrečiu pavadinimu – „Dabartės“.

Apie tai dabar ir pakalbėsime...

Vilniaus dailės akademijoje grafikos studijas baigusi Padimanskaitė yra iliustratorė ir tapytoja. Šios veiklos sritys tarpusavyje nesikerta, viena kitą sustiprina. Jei paklaustumėte, kokių būdu, atsakytiau, kad visokeriopai, bet pirmiausia struktūriškai ir konceptualiai. Kalbu apie tokias plastines struktūras kaip štrichai, virstantys potėpiais, ir atvirkščiai, – grafinė raiška susipina su tapybine į vieną nedalomą visumą. Konceptuali požiūriu Vanda yra puiki pasakotoja. Specialiai nesakau, kad jos tapyba „ilustratyvi“ ar „literatūriška“, nes mitais ir stereotipais pasikliaujanti mūsų visuomenė (net patys menininkai!) tą neretai vertina kaip savaiminį blogį, bent jau silpnumo apraiškas. Padimanskaitė tikrai nesistengia tiesmukai, primityviai žongliruoti žodžių srautais, kaip mėgsta elgtis „šiuolaikiniu“ besiskelbiančio meno atstovai, taikantys „meninio tyrimo“ strategijas. Dailininkė operuoja universaliomis meno kategorijomis, imanentinėmis formomis. Beje, tą daro nuoširdžiai, tačiau gana radikaliai, pasitelkdama ryškias, beveik fluorescencines spalvas, aštrius pjaunančius potėpius, pabrėžtinai dekoratyvias plokštumas, geometrizuotus pavidalus. Tapytoja konceptualiai atidi net paveikslų etiketėms, pačių

Vanda PADIMANSKAITĖ. Tuščias miestas. 2022. Drobė, akrilas; 120 x 100

Gintauto Trimako nuotr.

dailininkų vertinamoms atmestinais (daugiau iš reikalo atsižvelgti į neišprususių žiūrovų poreikius). Štai baltame popieriaus lapelyje perskaičiau: „Proskynos katinas“ ir žvaigždėtą naktį tarp spygliuočių smagiai tipenantis rainis („šiltas akcentas šaltą naktį“) tapo dar paslaptingesnis. Nejučiomis pradėjau galvoti, ką tas murklys daro proskynoje, koks jo požiūris, anot Hoffmano, į pasaulį apskritai. Pavadinimas „Atskirai“ irgi orientyras – akys dar atkakliau ima klaidžioti po drobę, kol po žydinčių medžių pamato vieną žiedelį, nukritusį atskirai...

Akylesnis skaitytojas galėtų pasipiktinti rašančiojo teiginiu, kad Vandai būdingas tiek nuoširdumas, tiek radikalumas. Juk čia visiškos priešybės! Juo labiau kad mene išvelgti nuoširdumą šiaip jau yra, hm, neskanu. Kaip gi pamatuosi tą jausmą? Kilogramais, promilėmis, kibirais? Tačiau Padimans-

kaitė iš tikrųjų nuoširdi. Tą rodo naivoka, net infantiloka tapybos raiška, o ypač gebėjimas pastebėti keistas nykocos kasdienybės situacijas ir fiksuoti jas pačiomis ryškiausiomis, skaidriai persišviečiančiomis spalvomis, taikliais potėpiais. Šios menininkės radikalumas irgi unikalus. Jį išreiškia ne tik ryškiaspalvė plastika, bet ir subtiliai įtaigi ironija. Augalus ir daiktus, gyvūnus ir žmones ji mato ne taip, kaip norėtusi jiems. Konstruoja savus objektus lyg kokius aitvarus. Intymias, kamerines situacijas paverčia plakatiškomis deklaracijomis, kalbančiomis apie tokias skirtingas, tačiau esmines ir nuolatos ištinkančias būsenas kaip vienatvė, skausmas, liūdesys, laimė... Kas tai, jeigu ne nuoširdus radikalumas?

Bet grįžkime prie vyniotinio-ruliados. Atsiverčiu minėtos knygos minėtą puslapį (103) ir žvelgiu į Padimanskaitės nupieštą vyniotinį. Tai

nepalvota kompozicija, prapjautas patiekalas trijų ketvirčių rakursu padėtas ant lėkštutės gėlėtais kraštais. Tos gėlės, ta smulkinta jautiena ir liežuvių primenanti struktūra su pakepintais pievagrybiais veikia kaip dailininkės kūrybos metafora, herbas ir hieroglifas. Šį palyginimą vartoju ne todėl, kad būčiau bulimijos auka, o todėl, kad meną (ypač vizualųjį) skirstau į skanų ir nescanų. Vienas nupurto, verčia žagsėti, kitas pasotina ir pakelia nuotaiką, suteikdamas daugiau prasmės gyvenimui. Vandos tapyba skani, nes viskas joje subtiliai dozuota, susluoksniuota ir tvirtai suvyniota.

P. S. Būdamas meno kritikas ir aistringas trupininio pyrago mėgėjas, kadaise svajoju, kad dailėtyrininkams honorarus mokėtų trupininiais pyragais. Dabar svarstau, gal tam tiktų ir kitokia valiuta – virtiniai, kugeliai, vyniotiniai... ■

MENAS BE SUBJEKTYVUMO NEĮMANOMAS

*Su soliste Lina DAMBRAUSKAITE
kalbasi Elvina BAUŽAITĖ*

Operos solistė Lina Dambrauskaitė šiemet apdovanota „Auksiniu scenos kryžiumi“ už du vaidmenis: Lietuvos nacionaliniame operos ir baletų teatre Richardo Strausso operoje „Rožės kavalierius“ (rež. Damiano Michieletto) – Sofi, Klaipėdos valstybiniame muzikiniame teatre Gaetano Donizetti'o komiškoje operoje „Pulko duktė“ (rež. Jūratė Sodytė) – Mari.

Elvina Baužaitė. *Pelnėte aukščiausių Lietuvos teatro apdovanojimą. Ką Jums apskritai reiškia įvertinimo ženklai, titulai, kūrybinės sėkmės patvirtinimo, talento įrodymo simboliai?*

Lina Dambrauskaitė. Prisipažinsiu, „Auksinis kryžius“ mane, po ketverių metų, praleistų užsienyje, sugrįžusią gyventi į Lietuvą, nustebino, pradžiugino ir įkvėpė. Ne todėl, kad vaikičiausi titulų ar šlovės. Meną ir menininkus vertinu pagal tai, ar pasibeldžia į mano širdį. Tikiuosi, „Auksinis kryžius“ irgi simbolizuoja grįžtamąjį ryšį. Tačiau opera – komandinis darbas, tad ir šį apdovanojimą laikau abiejų – Vilniaus ir Klaipėdos – teatrų laimėjimu.

Vis dėlto ką laikote tikrąja kūrėjo laime ir kūrybos prasme?

Daug apie tai mažiau, ypač prislėgus pandemijai. Juk teatrų salės paniro į tamsą ir tylą, tai labai skaudžiai paveikė daugelį kūrėjų, pati kurį laiką jaučiau si niekam nereikalinga. Bet labai aiškiai suvokiau, ką man reiškia menas ir koks gyvenimas be jo.

Pabrėžiate komandinį darbą, kūrybinę bendrystę, bet juk menas yra subjektyvus, kiekvienas kūrėjas gali pasikliauti vien savo polėkiu, kūrybine idėja, raiškos laisve, sąžinės balsu?

Galbūt yra keletas objektyvių kriterijų, bet menas be subjektyvumo neįmanomas. Kūryba – aukščiausia žmogaus esybės išraiška, o mes visi tokie skirtingi. Tad šiuo atveju tikrai labai tinka posakis „kiek žmonių, tiek nuomonių“. Mūsų patirtys labai nevienodos, tad negalime žavėtis tais pačiais dalykais. Kiekvienas kūrėjas privalo likti ištikimas sau ir savo idėjoms, atskleisti savo unikalumą. Tačiau muzikos atlikėjui svarbu mokėti kurti kartu su kitais, ieškoti kompromisų ir geriausio sprendimo ne vien sau – sumanymus reikia derinti su dirigento, režisieriaus vizijomis. Tai šiek tiek panašu į balansavimą ant lyno, minant vienratį ir dar žongliruojant degančiomis lazdelėmis.

Papasakokite apie savo vaidmenis operose „Rožės kavalierius“ ir „Pulko duktė“.

Sofi ir Mari iki tol man buvo visiškai nepažįstamos, bet abi daug ko išmokė. Sofi, gana drovi, naivi mergina, viršta stipria, savo vertybėmis besivadovaujanti asmenybė. Mari operos pradžioje padūkusi, net stačiokiška, tačiau meilė suteikia jai švelnumo ir empatijos.

Mari labai primena mane vaikystėje – buvau tikra nenuorama! Vis dėlto tam tikrais gyvenimo momentais elgiuosi kaip Sofi. Esu labai jautri, dažnai pernelyg patikli, tad teko išmokti pakovoti už save. Na, o šios abi merginos man priminė, koks galingas ginklas yra meilė.

Kai pradėjau repetuoti, supratau, kad tam tikru atžvilgiu „kapstausi“ savo emocijose, kartais juokais net vadinau tą psichoterapiją.

2015-aisiais debiutavote LNOBT Barbarinos vaidmeniu Wolfgango Amadeus Mozarto operoje „Figaro vedybos“. Įspūdinga kūrybinio kelio pradžia!

Dievinu Mozarto operų herojes! Man tai buvo tobulas debiutinis vaidmuo, apie kokį galima svajoti.

Claude'o Debussy operoje „Pelėjas ir Melisanda“ (rež. Dalia Ibelhauptaitė, Vilnius City Opera) 2017-aisiais sukūrėte, kaip esate teigusi, sudėtingą, tiesiog nepamirštamą paauglio Injolio vaidmenį.

Richard Strauss. Rožės kavalierius. Režisierius Damiano MICHIELETTO. Lina DAMBRAUSKAITĖ – Sofi, Albert PESENDORFER – baronas Ochsas, Mindaugas JANKAUSKAS – Faninalio liokajus. LNOBT. 2021

Kito tokio psichologiškai sudėtingo vaidmens, visiškai priešingo mano charakteriui ir esybei, neturiu iki šiol. Vis prisimenu tas savaites, kai repetavome „Pelėją ir Melisandą“, buvau pasinėrusi į to vargšo berniuko savijautą, virš manęs, atrodo, tvyro pilkas, niūrus debesis. Injolis tapo ne tik puikia aktorystės pamoka, bet ir išmokė kurti „sveiką“ santykį su įkūnijamu personažu.

Jūsų kūrybiniame kelyje itin reikšminga Modesto Musorgskio opera „Borisas Godunovas“ – LNOBT pastatyme pirmąkart dalyvavote, būdama penkiolikmetė, choro „Liepaitės“ narė, o 2021 m. Ciuricho operos teatre sukūrėte caro dukters Ksenijos vaidmenį.

Puikiai pažįstu šią operą, juk tiek valandų stebėjau ir klausiausi jos paauglystėje! Ciuricho operoje turėjau laimės dirbti su nuostabiais dainininkais, ne tik scenos virtuozais, bet ir šiltais, draugiškais kolegomis. Mane labai įkvėpė darbas tiek su nuostabiu ukrainiečių dirigentu Kirillu Karabitsu, tiek su žymiuoju Barrie'u Kosky'u. Šio režisieriaus vizija man labai artima, stengiausi ją tinkamai išreikšti. Darbas buvo greitas, lengvas, sklandus. Tikrai ne visada režisieriai taip aiškiai žino, ką ir kaip norėtų matyti scenoje.

Ksenija aprauda savo žuvusį mylimąjį, bet kreipiasi ne į žiūrovus, o dainuoja nešamos žvakės liepsnai. Tai mediatyvi patirtis, žvakės liepsna – nepaprastai gražus simbolis, dažnai pasitelkiamas, susiejant gyvųjų ir mirusiųjų pasaulius.

Kiek Jūs jaučiatės laisva, o kiek suvaržyta griežto režisieriaus – idėjinio vedlio?

Atsakymas glūdi jūsų klausime. Idėjinis vedlys – būtent taip apibūdinačiau tobulą režisierių. Man patinka laisvė scenoje, tačiau tik tada, kai gerai suprantu pastatymo koncepciją ir personažo traktuotę. Esu susidūrusi su dviem diametraliai priešingais požiūriais. Kartą teko beveik pačiai režisuoti savo scenas ir pateikti jas režisieriui, nes ji buvo apgalvojusi tik estetinę

spektaklio koncepciją. Tačiau esu dirbusi su režisieriais, kurie reikalavo dainuoti šokėjos tikslumu – kiekvienas galvos pasukimas turėjo atitikti būtent tą, o ne kitą akordą. Tai labai sunku, bet ir po dešimties metų prisimenu, galėčiau lengvai atkartoti visą režisūrą! Tiesa, tais atvejais, kai režisierius dirba itin detaliai ir tiksliai, užpilu jį klausimais, kad galėčiau išanalizuoti ir perprasti idėją.

*Ciuricho operos teatre, „Boriso Godunovo“ repetici-
jose, susidraugavote su tenoru Edgaru Montvidu, o šie-
met abu pelnėte po „Aukšinių scenos kryžių“. Ką Jums
reiškia scenos partneris?*

Scenoje ypač svarbus pasitikėjimas ir komunikacija (kaip ir bet kokiems santykiams). Geras scenos partneris – tas, su kuriuo jautiesi žaidžiantis vienoje komandoje, siekdamas to paties tikslo. Džiaugiuosi, kad neteko dirbti su nekolgiškais ar piktybiškais scenos partneriais, o pati su visais elgiuosi taip, kaip norėčiau, kad jie elgtųsi su manimi.

*Vienas ryškiausių Jūsų vaidmenų – Semelė to pa-
ties pavadinimo Georgo Friedricho Händelio operoje.
Jį sukūrėte Baroko operos teatre Vilniuje ir Londono
karališkojoje akademijoje. Papasakokite apie Tėbų ka-
raliaus Kadmo dukrą princesę Semelę. Skirtingi pasta-
tymai, skirtingos patirtys...*

Vieną savo Semelę apibūdinau kaip mergaitę, o kitą – kaip moterį. Mėgstu duoti savo galvai darbo, todėl pasistengiau, kad abi būtų labai skirtingos. Mano pirmoji Semelė – jauna mergina, dar nesuvokianti savo moteriškos galios, naivi, patikli. Semelė Londone man buvo ypač įdomi – norėjau pabrėžti ir perteikti ne tik šviesiuosius princesės bruožus. Visada įdomiau atskleisti tamsiąją natūros pusę, ypač kad tokių vaidmenų mano balso tipui parašyta nedaug. Londone įkūnijau Semelę, labiau subrendusią tiek vokalo, tiek psichologijos atžvilgiu. Ir, žinoma, nebepersekiujo baimė ir abejonės, ar pavyks sudainuoti visas devynias Semelės arijas.

*Londono karališkosios akademijos operos teatre
sukurta pagrindinis vaidmuo Leošo Janáčeko operoje*

Lina DAMBRAUSKAITĖ – Sofi

Martyno Aleksos nuotraukos

*„Laputės gudruolės nuotykių“, pasak Jūsų, buvo „su fe-
minizmo prieskoniu“. Kiek Jums asmeniškai svarbi, ak-
tualūs moters teisių-laisvių problematika? Kaip jaučia-
tės, būdama moteris menininkė XXI a.?*

Be abejonės, esu už lyčių lygybę, ginti moterų teises ir galimybę rinktis vis dar labai aktualu. Solistėms keliami reikalavimai yra tikrai griežtesni negu kolegoms vyrams, ypač kalbant apie amžių, išvaizdą, kūno sudėjimą. „Holivudiški“ standartai persikėlė ir į klasikinę muziką. Kai kuriose Vakarų šalyse šie dalykai po truputį keičiasi, organizuojamos „aklos“ perklausos, kai dainininkai vertinami tik pagal jų dainavimą. Norėčiau tikėti, kad viską lemia talentas ir gebėjimai, bet kol kas nepaprastai svarbios pažintys, o man tokia praktika ypač atgrasi.

*Jūsų balsas neretai vadinamas angelišku – tembras
skaidrus, šviesus, tyras, lakus. Ką Jums asmeniškai
reiškia žmogaus balsas? Ar įsiklausote į artimųjų ar net
nepažįstamųjų, pirmąkart sutiktųjų balsus?*

Koks gražus klausimas! Prisipažinsiu, apie žmones tikrai dažnai sprendžiu iš jų balsų. Gal ne tiek iš tembro, kiek iš intonacijų. Pati susibūrimuose dažniausiai kalbu gana tyliai, tad kartais vargina skardziabalsiai, nemėgstantys klausytis kitų. O balsus paverčia gražiais giliomis, nuoširdžios mintys. Dalykimės jomis!

Dėkoju už pokalbį.

PETRO LINCEVIČIAUS BIOMITOGRAFIJOS

Tapytojas Petras Lincevičius, priklausantis kartai, perkopusiai per 30 metų, savo meninę praktiką sieja su konkrečia vieta Suvalkijoje, Pakruojo rajone. Gimtajame Šilavote, kur jo giminės šaknys siekia XVIII a., įkūrė tarpdisciplininio meno centrą, sėkmingai veikiantį jau daugiau kaip dešimtmetį. Šilavoto *genius loci* jam tapo ne tik ryšių tarp disciplinų, asmeninės ir tautinės tapatybės paieškų vieta, bet ir Pažadėtąja žeme, saugia užuovėja pasaulyje, išvargintame nuo konfliktų ir globalizacijos. 2015–2021 m. vykdydamas projektus „Laiko kabina / Čia nebus rytojaus“, „Kitoje upės pusėje“ „Geriausias būdas pakeltam akmeniui padėti“ ir kt., menininkas nuodugniai tyrinėjo Šilavotą, jo statinius ir žemės lopinėlius, protėvių buities relikтус, vaizdais fiksuodamas įvairius artefaktus, skirtingas sociokultūrinės būsenas.

Lincevičius taiko vadinamąjį biomitografinį metodą – kūriniai suvokiami kaip nuolatos pildoma autobiografija, kur faktai supinami su fikcijomis. Terminą sugalvojo ir pritaikė JAV poetė, aktyvistė Andrea Lorde (1934–1992).

Beveik kiekviename tapytojo paveiksle išnyra namas – esminis Šilavotą įvietinantis¹ elementas, karais papildoma personalinių parodų ekspozicijas kaip erdvinis objektas. Vienur namas susilieja su aplinka, virsdamas beveik abstrakcija, pavyzdžiui, trikampis jo siluetas atsiduria tarytum anapus laiko – nutolęs ir išskydęs peizaže, lyg žvelgtume į jį per aplytą stiklą („Namukas laikui“. 2014). Tapinyje „Žiema.

Ant suoliuko“ (2015) trobesys numanomas antrame paveikslo plane, jį uždengė išplaukusios žmonių nugaros iš ne itin ryškių analoginių nuotraukų, kokias darydavo fotografai, XX a. viduryje keliaudavę po kaimus. Tais vaizdais išreiškiamas santykis su vietos dvasia ir atmintimi. Kituose, antai drobėje „Žiema. XX a. pirma pusė“ (2015) pašiauštų potėpių jūra susilieja namą su bažnyčios bokštu. „Žalia yra šešėlis ant sniego“ (2016–2017) – mažas medinukas tarsi vaikiškame piešinyje įspraudžiamas vaizdo centre, pilkame peizaže tarp medžių ir tvoros.

Tapytojas fiksuoja ne tik dokumentuose išlikusių konkretų vietovaizdį, bet ir daugeliui pažįstamus praėjusios epochos interjerus. Etnografinių pastatų vidus atkuriamas ypač tiksliai, siekiant sukelti *déjà vu* įspūdį. Paveikslo „Žiema“ (2015) ankštoje erdvėje telpa tipiška interjero „panorama“: durys, krosnis, sekcija, stalas, toršeras. Didelio formato „Stalas“ (2014) vien dėl praėjusiems laikams būdingo klijuotės ornamento galėtų tapti to meto interjerų kvintesencija ir antropologine medžiaga vizualumo tyrinėtojams. Paveikslas nutapytas ant neįtemptos drobės. Vaizdas pro langą neapima jos visos, likę balti kraštai yra kūrinio dalis. Smulkmeniškai tikslus gėlėtos klijuotės stačiakampis, nuslystantis į paveikslo gilumą, komponuojamas su abstrakčia, švaria erdve, o vaizdas vaizde kuria begalybės iliuziją, sužadina prisiminimų prisiminimus.

Toks principas naudojamas arba kūrinuose naučiamas gana dažnai, vaizdai priartinami, fra-

gmentuojami. Viename iš ankstyvesnių beveik trijų metrų ilgio kūrinyje „Nufotografęs aš tą pačią dieną grįžau į Vilnių“ (2015) Lincevičius nutapė „gulintį koplytstulpį“ (tiksliau, jo vaizdą į ant žemės). Koplytstulpio *būtis* yra dirbtinai perkurta. Tą pabrėžia ankšta paveikslė erdvė, dvigubas apribojantis kontūras, pavadinimo „įtapymas“ į paveikslą. Natūralaus mastelio objektas vos išsitenka milžiniškame dirbtinai išilgintame formate.

Siauruose, ankštuose stačiakampiuose fragmentuojami ir kitų drobių vaizdai. „Stogas, lova ir trisdešimt viena prosenelio vėnis“ (2013) atkuria vidinės stogo struktūros dalį, o „Tris kartus nuėjau malkų į malkinę, trečią kartą eidamas bandžiau pripėduoti daugiau, kad takelis atrodytų didesnis“ (2019) atskleidžia tam tikrą patirtį. Beje, Lincevičiaus kūrinių pavadinimai yra neformalūs ir neretai tampa papildoma nuoroda, kaip suvokti tarpdisciplinines, interaktyvias menininko intencijas. Sofos išsklotinė, kaip ir anksčiau minėtas stalas tampa vietos simboliu, o ne realiu objektu, panašiai kaip ir išdžiūvusios Šilavoto žemės lopinėlis („Be pavadinimo“. 2015–2016) ar neutralioje aplinkoje „pasiklydęs“ pušies sodinukas.

Ankštumas – vaizdo įvietinimas vaizde, – Lincevičiaus kūriniams būdinga savybė, ypač ryškiai atskleidžia tapiniuose su bičių aviliais („Tuščias avilys“, „Geltono avilio metamorfozė“, „Avilys žmogui“). Beveik originalaus dydžio aviliai okupuoja visą paveikslėlo plokštumą ir, pasak dailininko, yra įstrigę drobėje.² Tapytojas pabrėžia išorinį avilių panašumą su žmonių būstais, kiekvienam suteikdamas individualių bruožų. Nors panašūs vienas į kitą, jie skiriasi spalvomis, detalėmis. Užsivėrę, įklimpę laike, atrodo negyvi praėjusios epochos inkliuzai.

Vietos dvasią menininkas reflektuoja ir pasitelkdamas rastus arba fiktyvius mažmožius. Artimos aplinkos objektus vaizduoja po vieną ar du stalčiaus keturkampyje, beveik atkartojančiame paveikslėlo rėmą, arba leidžia vienišiams gravituoti abstrakčioje

Petras LINCEVIČIUS. *Namukas laikui*. 2014. Drobė, aliejus; 70,5 x 84,

erdvėje. Nudegęs žvakigalis, prosenelio maldaknygė, laukuose rasti akmenys su ženklais, laikrodis, net *mėsgaliukai* ant medinės lentos arba stalčiuje tirpsiantys ledukai – ne šiaip sau naturmortai, bet vietos dvasios liudytojai. Šiems antitapybiškiems objektams išskirtinumo suteikiama, pabrėžiant specifinę priklausomybę ir asmeninei erdvei, ir vietai, ir praėjusiam laikui. Neretai šie artefaktai virsta nuorodomis, atskleidžiančiomis archetipinį mąstymą („Niekas man nepasakė jo vardo, bet jis nėra bevardis“. 2018).

Toli gražu ne visiems kūriniams taikomi jau patikrinti vaizdų įvietinimo standartai. 2020–2021 m. nutapytuose paveiksluose akivaizdžiai daugėja salsvų (geltonų, rausvų, salotinių) spalvų, nors menininkas meistriškai įvaldęs didžiulę natūralių atspalvių gamą. Parodoje „Mintijimo dykrų žalumoje“ (Pamėnkalnio galerija, 2022 m. balandžio mėn.) palei sienas pažėrė spalvotų, logikai sunkiai pasiduodančių artefaktų fragmentus. Ankstesniuose projektuose dažnas suoliukas 2021 m. nutapytame paveiksle ramiai sklendžia geltonai rožinėje erdvėje („Vaikystės suoliukas“ iš parodos „Laiko skaičiavimas rožiniu smėliu“, Technikos ir energetikos muziejus). Ki-

Petras LINCEVIČIUS. *Be pavadinimo*. 2015–2016.
Drobė, aliejus; 200 x 80

tados buvę realūs objektai virsta fantomais ar vis labiau tolstančių laike prisiminimų prisiminimais. Ši spalvinė transformacija, kaip ir akrilo dažų naudojimas atveria naujas įvaizdinimo perspektyvas, čia dailininkas veikia apmąsto bėgantį laiką, negu reflektuoja vietą.

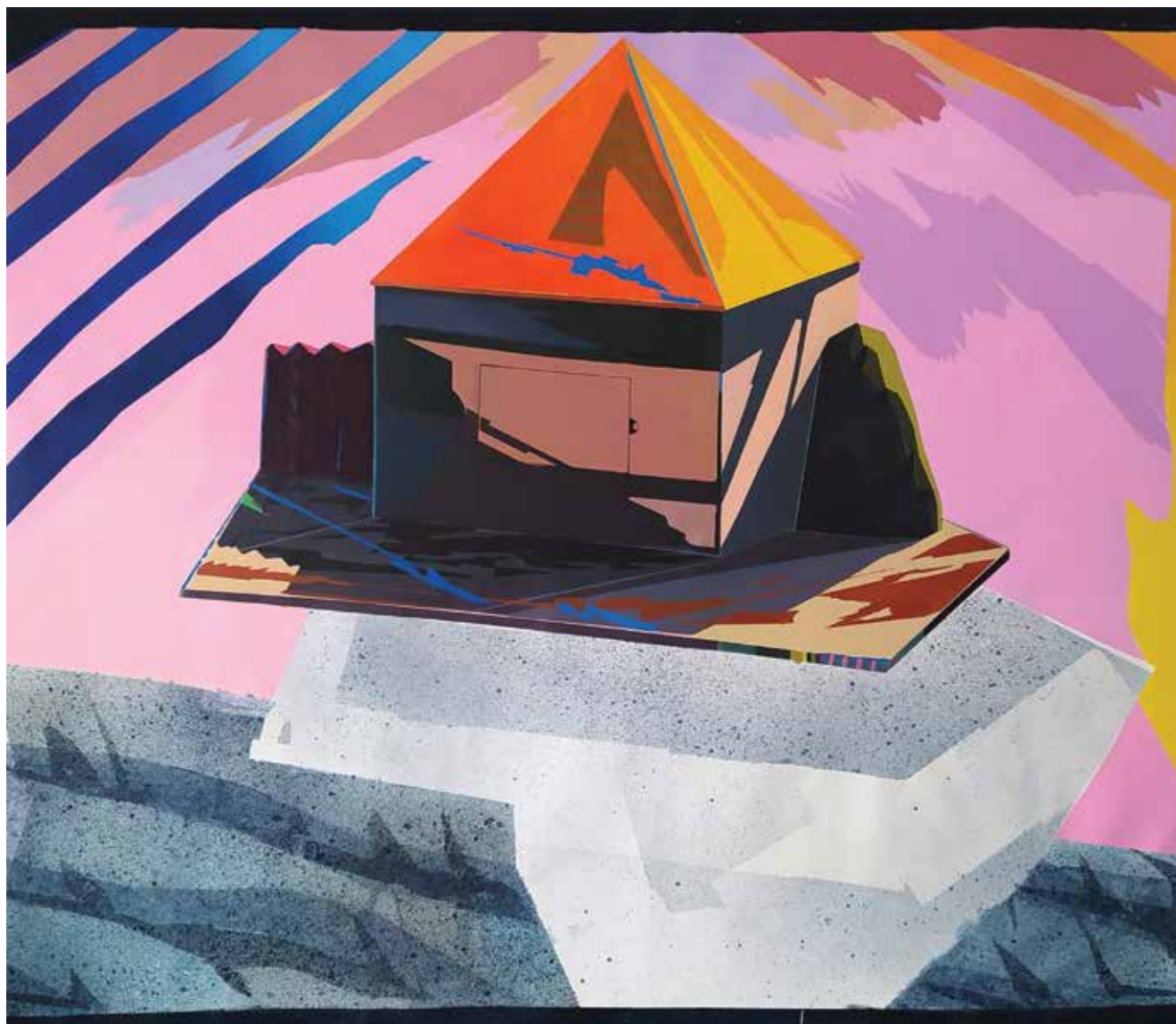
Technikos ir energetikos muziejaus vizualiai tirštas, sovietmečiui tipiškas interjeras suteikė parodai papildomą intrigą, provokuodamas vaizdų sąsajas su kūriniais svetimai aplinka. Pastaraisiais metais nutapytuose paveiksluose namo vaizdas įgauna schemas, brėžinio, ženkle bruožų. Pavyzdžiui, „Kitam epizode“ (2021) visą erdvę okupuoja milžiniška sodos dėžutė, naudota beveik kiekvienuose namuose, atpažįstama iš specifinio apipavidalinimo, tik paveiklo apačioje paliekama vietos namo siluetai. Kūrinyje „Niekada daugiau“ (2021) namo vaizdas simbolizuoja kūrybinį ryšį su Lincevičiaus kartos tapytoju, šviesaus atminimo Jonu Jurčiku (1986–2020). Tam pasitelkiami jo tapybos motyvai, mėgtos įstrižainės, spinduliai iš dramatiškos „Tvoros“, ironiško „*Déjà vu*“ (abu sukurti 2016 m.).

Tyrinėdamas konkrečią vietą, Lincevičius mėgina suvokti kitų gyvenimus, net visą epochą, su kuria pats tiesiogiai nesusidūrė. Perteikdamas vietos dvasią, nukelia žiūrovus į praeitį, suprasedamas šio veiksmo fiktyvumą ir asmeniškumą, atskleisdamas, kad tokie, atrodytų, apčiuopiami daiktai yra laikini, objektų reikšmingumas – reliatyvus. Į praeitį, susijusią su konkrečiomis vietomis, žvelgia nostalgiskai, bet ne sentimentaliai. Vis dėlto kūriniai sklidini egzistencinio liūdesio...

Biomitografinį menininko kūrybos konceptą papildoma tapybinių priemonių gausa – nuo reljefinių, pašiauštų paviršių, potėpių įvairovės iki hiperrealistinės ar fotografinės raiškos, net reklaminių įvaizdžių, nupurškiant, užklojant drobę akrilo lašais, išryškinant detales, abstrahuojant vaizdą. „Įvietintoms“ temoms atskleisti reikia priemonių, atliepančių vietos dvasią ir laiko dvelksmą. ■

¹ Įvietinimo ir įvietinto meno (*specific-site art*) sąvoka, atsiradusi XX a., siejama su vieta ir dažnai taikoma erdvinėms šiuolaikinio meno formoms – skulptūroms, objektams, instaliacijoms, – neturinčioms puošybiniių elementų arba memorialinių intencijų.

² Menininko portfolio

Petras LINCEVIČIUS. *Niekada daugiau*. 2021. Drobė, akrilas; 200 x 227

Petras LINCEVIČIUS. Sekantis epizodas. 2021. Drobė, akrilas; 287 x 156

Petras LINCEVIČIUS. Avilys žmogui. 2017. Drobė, aliejus; 130 x 70

Petras LINCEVIČIUS. Nufotografavau, tą pačią dieną grįžau į Vilnių. 2015. Drobė, aliejus; 61 x 277. Iš MO muziejaus kolekcijos

POPKULTŪRA, STEREOTIPAI IR NYKSTANČIOS LIAUDIES DAINOS

Pernai vasarą su miela sava kompanija keliavome po patrauklius gamtos kampelius, vienas iš mūsų – vaikinai, ką tik baigęs vidurinę mokyklą, – pusbalsiu niūniuodavo, retkarčiais ir visa gerkle užplėsdavo dainos fragmentą: „Šyla menkė jau mikrobanginėj, / Kvapas toks, kad ojoj!“ Būdama folkloristė, išsyk atpažinau XIX a. humoristinių-didaktinių dainų muzikinio stiliaus ir tekstų atgarsius. Retsykiais mudu abu dariniai (su tradiciniu *turavojimu*) iš atminties užtraukdavome kokią didesnę šios ar kitos panašios dainos ištrauką – linksminomės. Mūsų kompanionai šypsojosi, vienas kitas net prisijungdavo. Visi buvo girdėję pirminį dainos šaltinį – internetinį garso įrašų rinkinį, kurį vertino nevienareikšmiškai. Aš, „save gerbianči liaudies meno specialistė“, irgi svarsčiau, kuo čia užsiimu – gal, neduokdie, kokiu kultūriniu chuliganizmu, liaudies dainų diskreditacija, vedu jaunimą iš kelio?

Tą vasarą ne mes vieni plėšėme nuodėmingai įtraukiančias, lengvai įsimenamas, lyg pažįstamas, lyg kažkur girdėtas dainas, verčiančias juoktis, susiėmus už pilvo. Jaunimas traukė jas visą rudenį ir žiemą. Girdėjau pasvarstymų, kad čia lyg ir *folkloras*, bet sykiu gal ir ne visai – tos dainos kažkokios pernelyg artimos, savos, o *folkloras* yra seniena, atgyvena, vadovėlinis repertuaras.

Susidomėjimas folkloru dabar kilęs ne vien Lietuvoje. Ką tik internete (bet ir realybėje) nuvilnijo suomiškos *Ievan Polka* (kupletų autorius Eino Kettune-

nas, kūręs tarpukariu) vėjus, po to internetas lūžo nuo škotų folkdainininko Nathano Evanso į eterį paleistos XIX a. Naujosios Zelandijos banginių medžiotojų dainos *Wellerman* variacijų (beje, kai kas iš mano namiškių ją smagiai traukdavo ir klausydamiesi įrašo, ir pavieniui, ir sutartinai).

Viešojoje erdvėje ne sykį girdėjau populiariosios muzikos ekspertą Ramūną Zilnį tvirtinant,¹ kad jo paauglys sūnus atmintinai moka kone visą rinkinį „Nykstančios lietuvių liaudies dainos“. Neabejoju, kad jas plėšia ne tik vienas pats, bet ir su draugais. Zilnys įsitikinęs, kad folkloras šiuo metu yra mada, kuri, kaip atsitinka visoms popkultūros madoms, netrukus neišvengiamai užges, išnyks, pasibaigs. Bet kol kas susidomėjimas juo neslopsta – alternatyviosios, elektroninės ir populiariosios muzikos kūrėjai randa vis naujų galimybių interpretuoti liaudies dainas, panaudoti idėjų paieškoms.

Kūrybinis projektas „Nykstančios lietuvių liaudies dainos“² 2020 m. pasirodė internete, netrukus buvo pratęstas,³ o 2021 m. pabaigoje – 2022 m. pradžioje lyg ir pabaigtas – išleista nauja dainų porcija internete,⁴ apčiuopiami (CD / vinilinė plokštelė) garso įrašai, natų knygelė kukliu 400 vnt. tiražu.⁵ Autorius – Lukas Šidlauskas, savo kūrinius pasirašantis pseudonimu *Šventinis bankuchenas*. Beje, animacinis jo vaizdo klipas „Lietuvos istorijos repas“, nuo 2016 m. peržiūrėtas daugiau kaip 7 mln. kartų, jau įtrauktas į aštuntokams skirtą lietuvių literatūros vadovėlį kaip mokomoji me-

džiaga. Juokais, o gal ir ne juokais kalbant, tai galėtų reikšti, kad moksleiviai nuo šiol bus terorizuojami šiuo kūrinėliu kaip privalomu žinoti, todėl *Šventinio bankučeno* žiežirba ims blėsti.

Lukas sako, kad yra kūrybininkas, reklamos specialistas, iš jos ir gyvena. Kūrybinius projektus, tarp jų muziką, vadina hobiu, laisvalaikio užsiėmimu, iš kurio nesistengia praturtėti, nors į tokią galimybę nespjauna, ypač pastaruoju metu, kai neblogai sekasi. Viskas, ką sukuria, yra labai savito humoristinio pobūdžio. Įsivirtinęs kaip parodijų meistras, garso įrašus, audiovizualinius kūrinius skelbia internete. Jo parodijas paprastai inspiruoja įvairiausi stereotipai. Šio šmaikštuolio kūrybą vis mėginama kaip nors aiškiau apibrėžti – pavyzdžiui, ją priskiria audioteatru, tačiau tai nėra labai tikslu, be to, nauji jo sumanymai tuos apibrėžimus vėl išmuša iš vėžių. Vis dėlto reikėtų pripažinti, kad Lukas itin jautrus garsui, balso spalvai, tembrui, muzikiniam tekstui, nors toli gražu ne visos jo parodijos yra muzikinės. Jis kaip reikiant taršo lietuvišką bliuzą, džiazą, neva prancūzišką „šansoną“, neva rusiškus romansus, dainuojamąją poeziją, lietuvišką *soft* roką, liaudies numylėtą popstilių (netiesiogiai atpažįstame net kai kuriuos populiarius atlikėjus), kliūva ir liaudies dainoms. Garso įrašų rinkinį „Nykstančios lietuvių liaudies dainos“, kurį paknebinėsiu atidžiau, sudaro 14 kūrinių. Dvi dainos, kaip minėjau, buvo paskelbtos internete 2020 m. vasarą, po poros mėnesių – dar penkios. Trečioji įrašų dalis (7 dainos) internete pasirodė pačioje 2021 m. pabaigoje, netrukus – ir fiziniu pavidalu.

Kas gi įvyko? Kilo sujudimas! Jaunimas (bet ne vien jis) juokėsi, linksminosi, žavėjosi, ėmėsi perdainuoti, kurti audiovizualinius dainų variantus, nuoširdžiai komentavo interneto įrašus arba tiesiog dainavo ir mėgavosi. Dainų tekstai, jų stilius nejučia įsismelkė į pačią kasdienybę. Dainos, atsiradusios kaip intertekstinio žaidimo vaisius, akimirksniu tapo kultūros ištekliumi, pasklido, kurdamos papildomas reikšmes, naujas formas, įtraukdamos vartotojus, paversdamos juos aktyviais kūrėjais. Iš esmės tai galėtų būti chrestomatinis pavyzdys, iliustruo-

jantis Johno Fiske'š jau klasika tapusią monografiją apie populiariosios kultūros supratimą.⁶ Bet peršasi ir kitokios mintys.

Rinkinys sudarytas taip, kad atspindėtų tipines ir stereotipines lietuvių liaudies dainas, populiarias jų raiškos formas, specifinius tam skirtų publikacijų, garso leidinių bruožus. Pirmiausia, pats rinkinio pavadinimas „Nykstančios lietuvių liaudies dainos“ yra vienas iš gajausių stereotipų – jos vis nyksta ir nyksta nuo pat pirmųjų paminėjimų kažkelintame amžiuje, jas vis stengiamasi užrašyti, saugoti, gaivinti, prikelti, atkurti.

Rinkinys apipavidalintas „senoviniu“ stiliumi – standartinėmis tautinių raštų juostelėmis (panašiai dabar atrodo LRT laidos „Duokim garo“ scenovaizdis), kasdieninius darbus vaizduojančiais paveikslėliais – etnografinė sienpjovių nuotrauka, silkių rūšiavimas, medžių kirtimas improvizuotuose socrealistinio stiliaus linoraižiniuose. Šidlauskas savo kūrinius „pasendina“, pabrėžtinai atitolina nuo šandieninės popkultūros dar ir tuo, kad nesuteikia jiems vizualinio pavidalo (nekuria videoklipų) – tik garsinį. Dainuojama „plokščiu“, „liaudišku“, nekultivuotu balsu, ne itin tiksliai (neva archajiškai) intonuojant, pabrėžtinai negrabiai suderinus kanklių stygas.

Nykstančių lietuvių liaudies dainų rinkinio II dalies užsklanda
YouTube (2020).

Skelbia esąs viso labo rinkinio sudarytojas – juk liaudies kūryba anoniminė, autoriaus ji neturi.

Dainos sudėliotos pagal nusistovėjusią autentiškų įrašų leidybos tradiciją – taip, kad atspindėtų visą pateikiamos medžiagos įvairovę. Energingą melodiją keičia lyriška, pristatomas ir solo, ir daugiabalsis dainavimas, skaidri *a capela* faktūra pereina į balsų ansamblio su ritmo instrumentais aranžuotę, įtraukta sutartinė, skudučių, skrabalų muzikos pritarimas, net ypač retas apraudojimo, išleidžiant sūnelį į svetimą šalį, pavyzdys.

Dainų tekstai mirga mažiems žodžių formomis – tai tikras kontrastas tekstų turiniui, kurį netrukus irgi pakomentuosiu. Gausu įvairių jaustukų, vartojamos vadinamosios moteriškos eilučių galūnės, kai paskutinis skiemuo tarsi nukandamas (neišdainuojamas). Imituojamos tarmybės – neva aukštaičiavimai („*Juokės juokės bernužėlis, susisukys žvairėlių*“, „*Dakfeisū dakfeisū, mergas daro dakfeisū!*“).

Pasirinktas dainų melodijas Lukas pritaiko naujiems tekstams ne išties (tai būtų tradicinis parodijavimo būdas). Jis imituoja tipinius ir stereotipinius jų aspektus, beje, nepaprastai vykusiai, kartais tą imitaciją įstengtų pastebėti tik specialistas. Į bendrą katilą sumetama viskas – ir senasis tradicinis stilius, ir sceninis, modernizuotas folkloras, ir autorinės folkloro stilizacijos, ir bruožai, nusistovėję folkloro „autentifikacijos“ procese, ir tautosakos leidinių neva privalomas „akademiškumas“... Tai puikus stereotipų rinkinukas. Nes visa ši maišalynė iš tikrųjų galėtų būti tai, ko iš vadinamosios *liaudies muzikos* paprastai tikėtusi jaunas klausytojas, darželyje galbūt dainavęs „Plaukė žąselė“, mokykloje išklausęs trumpą liaudies poezijos kursą, daug kartų girdėjęs močiutės pasakojimus, kokios svarbios ir nepakartojamos kadaise buvo Dainų šventės...

Dainai „Oi kiek kentū“ pritaikyta liaudies dainos sceninė (ansamblio *Lietuva?*) stilizacija: sinkopinis priedainio ritmas, skrabalų pritarimas, nuosaiki keleto balsų harmonizacija, pabrėžtinis pabaigos šūksnis su kylančiu *portamento* „Ooooh!“ Po to dar seka finalinė ypač įmantraus ritmo dalis (tipiškas stilizuotas sceninis folkloras, autorinė liaudies muzika), lydima plojimo ir skrabalų, primenantį net Broniaus Kutavičiaus archajiškąjį akmenėlių dundesį (panašias priemones po Nepriklausomybės „perėmė“ *Lietuvos* ansamblis).

Daina „Juokės bernužėlis“ ypač taikliai atspindi stereotipinę nuostatą, kad lietuviai – lyrikų tauta, visos jų dainos liūdnos, net užstalės blevyzgas jie traukia raudodami ir pan. Kiekvienas stereotipas turi bent lašelį teisybės – iš tikrųjų esama senųjų dainų, kur emocinis kontrastas tarp teksto turinio ir melodijos akivaizdus (žinoma, dabartiniu mūsų vertinimu), o Lukas tą sumaniai eksploatuoja. Antra vertus, jautriai pastebi ir kitą subtilią tradicinio dainavimo ypatybę, nebūdingą sceniniam folkloro atlikimui – tai ramus dainavimo tempas, pauzių, atsikvėpimo išlaikymas tarp frazių.

Stereotipinė ir nuostata, kad būtina išleisti knygą (su užrašytais melodijomis), tada liaudies turtai bus įamžinti ir išliks ateities kartoms. „Nykstančių lietuvių liaudies dainų“ knygelė kaip ir dera kukli, pilka. Tai tarsi galutinis taškas, finalinis štrichas. Ilgokai trukęs, įvairiausias virtualias bei realias galimybes pasitelkęs spektaklis-performansas (o gal kokia nors įtraukiančioji edukacija, kasdienybės puošyba, sociokultūrinis susisaistymas ar net *išdūrinėjimo* menas⁷) baigiamas labai solidžia nata – taikliai ironiškai, skaudžiai teisingai esmines dainų savybes atspindinčia knygos anotacija (ją perrašydama nesusilaikau nesikvatojusi, net sulaukiau įtarių žvilgsnių):

„*Nykstančių liaudies dainų rinkinys*“ – tai ateitis kartoms perduodami kūriniai, kurie nagrinėja mūsų krašto žmonėms būdingą XXI a. kasdienybę, sunkų triūsą, problemas ir tarpusavio santykius. Jų išsaugojimu susirūpinta po ilgus metus trukusių klajonių per Lietuvos ofisus, bendradarbybės erdves, startuolių bei viešojo sektoriaus organizacijas, gerųjų praktikų bendruomenės, blokčėino entuziastų centrus, automobilių stovėjimo aikšteles (parkvietes).

Šios nykstančios liaudies dainos pasižymi daugiabalsiškumu, jose sutinkamos savitos, įvairiems regionams būdingos melodinės ir ritminės variacijos, nevingiama garsinių ištiktukų. Dainų siužetuose atsispindi laikmečio pasaulėvaizdis, išsiskiriantis autentišku, išplėtotu ir pamokančiu pasakojimu, neretai turinčiu tragišką baigtį.⁸

Na, žinoma, būtinai reikia aptarti ir dainų tekstus, kurių turinys visam šiam stereotipų komplektui suteikia dar vieną matmenį – tarp visiškai nesuderina-

mų dalykų atsiranda trumpasis jungimas, įskeliama žiežirba ir drioksteli sprogimas. Dainų žodžiai, pasak Šidlausko, atsirado, sekant ir mėginant perprasti kasdieninį popkultūros tekstų srautą internete. Iš žiniasklaidos, socialinių tinklų, nenutrūkstamo bendravimo, komentavimo ištraukiama būdingiausia, pasikartojanti, tipiškiausia raiška. Žargonas, tipinės, akiai jau įprastos, lietuvių tekstuose nuolat šmėžuojančios rašybos klaidos yra nuoroda į artimą aplinką, įprastinę savos *chebros*, kuri neišlenda iš telefonų, problematiką, kasdieninį minčių srautą. Gal ir Lukui tai sava *chebra*, bet jis yra stebėtojas. Kritiškas vertintojas.

Stiklinis, naujutėlaitis blizgantis, patogus biurų pas-tatas, reklamos verta išorė *versus* darbuotojo vidinis monologas apie kasdienybės nykumą – paėmęs paskolą, todėl turi taupyti, atsisako pietauti kartu su kolegomis, slenka į netvarkingą biuro virtuvėlę su savitais kvapais.

Ekonominių emigrantų svajonės apie galimybę prasi-gyventi Norvegijoje – atvirukinis, reklaminius, pasakiškos gerovės pasaulis užsienyje ir kasdienybė provincijos miestelyje, iš kurio išvyko, palikę šeimas, ryšiai tarp ar-timųjų nutrūko. Skaudžiai pažįstama situacija.

Interneto tinklams besimeldžiančio jaunimo kas-dieniniai rūpesčiai paprasti – kaip atrodo asmenukėse, ką skelbia influenceriai.

Apdainuojamas siautuly s narkotikų vakarėliuose ir liūdno s pasekmės. Aptariami subkultūrinės gru-pės viduje vykstantys kasdieniniai „susistumdymai“. *Kentai* – svetimieji, kultūriniai *Kiti*, kurie dainoje „Oi, kiek kentū“ šiurkštokai pašiepiami: „*Prisistatė subvuferių į bagažines, / Bet pamiršo proto įstatyt į smegenines!*“ Šiuo atveju kontrastas pasireiškia tuo, kad taikoma muzikinio uždainio ir priedainio forma, solo-choro imitacija, nekultivuotas balso tembras.

Visas šis kokteilis yra lyg ir atpažįstamų, įprastų, savų, tačiau laikytų nesuderinamais skonių mišinys. O pasirodo – visai skanu.

Atsakomosios reakcijos ir veiksmai teikia tolesnius kūrybinius impulsus, integruoja dainas į įvairias gyve-nimo sritis, keičia jų raišką ir pobūdį, sustiprina, iške-lia vienus aspektus, slopina kitus. Ką daro klausytojai?

Jie **ima patys dainuoti, niūniuoti**, štai kaip ir aš su

savo kompanija vasarodama gamtoje arba kaip Zilnio sūnus. Dainavimo polėkį atskleidžia ir interneto įrašų komentatoriai, kurie rašo: „*Sėdim, linguojam, niūniuojam.*“ „*Esi maladec. Pirmos dainos kurias ir as dau-nuoju kartu su tavim.*“ „*Pirma like, tada sutraukiam sutartinę!!!!11!!!*“ „*Net dainuot kartu noris :D.*“ Čia ir toliau cituojant komentarus rašyba ir skyryba netaisyta.

Perdirba, patobulina pagal savus poreikius, iš „pa-sendinto“ gražina į šiuolaikinį audiovizualinį aran-žuotą – įprastą šiandienos popkultūrai – pavidalą (vi-zualizuoja, aranžuoja, būtinai pridurdami mušamųjų ritminę pulsaciją).⁹ Beje, tokie perdirbiniai neretai su-laukia dar daugiau perklausų, peržiūrų ir patiktukų.

Parduoda – naudoja prekių pavadinimams, antai automobilio numerio rėmeliui, *ringtonams*.

Aprašymas

Baudelė Baudužė rėmelis

Auto numerių rėmelis. Perkant 2vnt komplektą – PIGIAU!

Automobilio numerių rėmelis „Baudelė baudužė“ interneto parduotuvėje (2021–2022)

Mokyklinės krepšinio komandos pavadinimas „Baudų bauda“, 2020–2021 m. sezonas

Pritaiko kasdieninei kalbai, rašytiniams tekstams, įvairiems pavadinimams, interneto forumų srautiniams susirašinėjimams, netiesioginei reklamai. Štai žurnalistas, aprašydamas savo bandomą automobilį, užuot tiesiog išvardijęs jo trūkumus, rašo: „*Bauda baudužė: multimedijos garsas reguliuojamas „tapšnokliu“*“ kitiems, skatina klausytis.

Pokalbių srauto internetiniame forume fragmentas: „*Baudų bauda*“, „*Baudėlė baudužė*“ (2021)

Straipsnio UAB „Deals on Wheels“ internetiniame žurnale fragmentas – „*Bauda baudužė*“ (2021).

Komentuoja – rimtai ir nelabai: „*Super. Linksmai, aktualiai ir kartu tikrai labai „autentiškai“*“ (jei Vaiž-

gantas grabe neapsivers...). Esu liaudies dainų gerbėja ir mylėtoja, tad galiu tik stebėtis, kaip kokybiškai pritaikytos melodijos ir koks nustabus atikimas. Pagalvojau, kad jei kas nusivežtų šias dainas į kokią folkloro festivalį svetimoje šalyje, tai jos kuo puikiausiai praeitų kaip senovinės. Na su sąlyga kad publikoje nebūtų lietuvių emigrantų...“

„Aš esu toks confused, kaip šita daina tapo populiari tarp tų pačių marožų apie kuriuos čia ir dainuojama. Ir jie nesuprasdami, kad iš jų bandoma pasijuokt, klauso remixo tuose pačiuose savo kibiruose. Ta prasme, HOW?“

„Jeigu nebus apdovanota MAMA apdovanojimuose kaip geriausias folkloro albumas, skelbsiu bado streiką!“

Siūlo, ką dar apdainuoti, ką patobulinti: „*Vis dar laukiam pilnų „Subinių subinaite“ ir „Java skriptinam“ versijų.*“ „*Lauksiu III dalies, kaip rūpinosi tėvuželis, kad jo lėtas kompužėlis.*“ „*Mes, kaip ištikima bendruomenė, maloniai reikalaujame „Kam tu kerti medeli.“*“ „*Gal kitam kartui kokių raudų ant pagrabo?*“

„*Prie bemsū*“ dainos labai tiktų lietuvių laidies ralio ralio piemenėlis ralio dainos. Pimenėlių raliavimas kaip profesia šiais laikais tapo kentų su bemsuokais (bumeriais) raliavimas gatvėse ir „*saulių*“ paįšymas supermarketų stovėjimo aikštelėse. Bet šiaip maladec dainos.“

Perima žaidimo taisykles, žaidžia toliau, generuodami tolesnį humoro srautą: „*excelialiumai...*“ „*Pošimčmilyčių!*“ „*Labai džiugina naujoji tautosaka, pagaleu bus pralaužšči stagnaciniai ledai, nes nzn, kada buvo sukurta kokia nauja liaudies daina paskutini karta? Labai laukiu dainų: obuolys nuo obels – labai skiriasi, viena galva gerai, dvi galvos – gerai, gerai, lenk jauną, kol medis ir nekask kitam duobės, bet jeigu įkrito – užkask.*“ „*Laukiam pilno metružio plokštelės!*“ „*Rupūst miltai toks baudinis folkloras, skamba per visą gryčių ant repeat'o.*“ „*Geriau Lietuvos padangužėj nebebus jau nieko, tad niekas daugiau nebekurkit turinio. Atsiprašau, kontenio.*“ „*Klausiausi šio kūrinio ir dūmojau – braukiau ašarėlę, klaviatūra švelniai darbe tapšnojau...*“

Dainos gyvena savo gyvenimą, jos cirkuliuoja, daro įtaką, pavyzdžiui, pažeria naujų specifinių deminuty-

vų. Antai vasarą, kai pandemijos gniaužtai buvo kiek atsileidę, sėdžiu Vilniaus senamiesčio kaviniėje, gatvėje ir girdžiu pro šalį einančio jaunimo pulkelio pokalbį: „Klausyk, būsi pas Beną?“ „Tėvužis vakar siautėjo, ne-leido.“ Tai vyksta jau be autoriaus pastangų. Dainas atranda kiti kūrėjai ir savaip naudoja, perdirba, perdainuoja. Pirmiausia jos „grąžinamos“ į įprastą šiuolaikinių populiariosios kultūros formatą – vizualųjį, t. y. tampa audioklipais. Būtinai pridedama elektroninių būgnų ritminė pulsacija. Tokie perdirbiniai net surenka kur kas didesnę peržiūrų-perklausų skaičių negu originalus dainų rinkinys.

Na, o apibendrinama tai, kas įvyko, kai pasirodė *Šventinio bankucheno* „Nykstančių lietuvių liaudies dainų rinkinys“ ir nuvilnijo jo sukeltos bangelės, išskirčiau tris pagrindinius dalykus.

1. Tai popkultūros tekstas, bet ne vien tos, kuri yra reginio, spektaklio kultūra, linksmia, suteikia kūnišką malonumą (oi, kaip sveikai iki ašarų priskvatojau!), sužadina emocijas, bet ir tos, kuri yra gyvenamoji kultūra, tapatybės dedamoji, kūrybiškumo, socialinių galių perkūrimo terpė, opozicinių prasmų žaidėja.

Lukas Šidlauskas iš tradicinių dainų vertybinės ir norminės raiškos kanono išspaudė stereotipo eks-traktą, apvertė viską aukštyn kojomis, pagardinęs srautinių „gatvinių“ popkultūros tekstų pipiriukais, ir atsirado sprogstamasis mišinys. Kanonas tapo tipišku žaidybiniu popkultūros teksto objektu, kuris, viena vertus, kirto per kinkas tautiškumo (*liaudies* meno) stereotipams, antra vertus, išmėsinėjo proziškąją dabartinės kasdienybės kultūros dalį, pateiktą tarsi per kokią laidos „TV pagalba“ transliaciją. Čia žaidžiama vertybiniais pasirinkimais, naudojantis socialinės galios svertais.

Popkultūra čia ne pasyvi, vartotojiška, bet aktyvi, kūrybiška ir kritiška. Todėl ir nuvilnijo reakcijų banga. „Nykstančių lietuvių liaudies dainų rinkinys“ tučiuojau tapo kultūros ištekliumi, plačiai sklinda jo fragmentai, idėjos, kuriami įvairūs tęsiniai. Jis vartojamas ir daro įtaką (pavyzdžiui, atgaivina deminutyvus kasdieninėje kalboje).

2. Tai humoristinė tradicinio liaudies meno parodija. Bet ne patyčios, siekiant sunaikinti, pažeminti *Kitą* ir bandant padidinti savivertę, o humoro pavyzdys, priskirtinas tradicinei karnavalinei liaudies kultūrai.

Parodijos efektą sudaro tai, kad parodijuojama medžiaga labai gerai žinoma ir iškart atpažįstama, kelianti daugybę asociacijų. Tai sustiprina ir patvirtina nuostatą, kad liaudies dainos iki šiol tebėra mūsų tapatybės dalis, jos priimamos kaip artimi, savi kultūros tekstai, tirštai prisodrinti prasmų, sklidini kūrybinės potencijos. Dviejų „autentiškų“ kultūrų jungtis labai aktuali ir kaip kritiškas stereotipų vertinimas. Čia galima išvelgti ritualinio žaidimo, „bachtinis-kovo“ karnavalo atšvaitus – pasitelkiant juoką, iš naujo peržiūrima ir steigiamas socialinė tvarka, „apačia“ sukeičiama su „viršumi“, įveikiama netvarkos, chaoso būseną, peržengiami įvairūs tabu. Sutartinės, raudos, kaip ritualinės tradicinio „klasikinio“ folkloro formos, aptariamame rinkinyje panaudojamos, apverčiant jų prasmę, apdainuojant šiandieninės subkultūros „ritualus“. Smerkiamas nepriimtinas elgesys – narkotikų platinimas ir vartojimas, besaikis svaiginimasis alkoholiu ir t. t. Juokiamasi tarsi iš *Kitų*, kitokių, bet ir iš savęs (iš mūsų visų). Tautinė, nacionalinė vertybė (liaudies daina) tarsi pašiepiama, bet sykiu ir iškeliamą kaip universali, gyvybinga, sava, atpažįstama. Bachtinis-kovo požiūriu, tai ne griaua, o atkuria socialinę tvarką, sudaro galimybę rasti naujiems santykiams. Galutinės tiesos nėra, viską reikia nuolatos permąstyti. Vertybės turi būti iš naujo įvertinamos, kad galėtų gyvuoti toliau. O nykstantys pavidalai, „nykstančios dainos“ kaip tik ir yra prielaida atsinaujinti, suteikti naujas reikšmes tautiniams fenomenams.

Šventinis bankuchenas tikrai nėra pirmasis, pritaikęs karnavalo raiškos principus ir sukėlęs sąmyšį virtualioje erdvėje. Lenkų mokslininkė Iga Monika Ranzsek¹⁰ atskleidžia šią taktiką kaip mechanizmą, reguliuojantį humoro srautą vadinamuosiuose interneto „pakraščiuose“. Čia autorė irgi išvelgia aukštyn kojomis apversto pasaulio logiką, kultūrinių tabu, etinių normų laužymą, absurdo raišką,

stiprų ikonoklazmą ir kalbinės elgsenos laisvę. Postmodernus karnavalas laikinai sugriauna nusistovėjusią tvarką ir leidžia žmonėms atsikratyti juos apėmusios įtampos. Bet „Nykstančių liaudies dainų rinkinys“ sujungia ne tik interneto „pakraščius“, jo poveikis vietinei kultūrai gerokai platesnis, o sukeltas efektas ryškesnis.

3. Ar liaudies dainų tradicija – tautinės tapatybės dalis ir kanoninė vertybė – nukencia ar išlošia, tapusi inspiracija tokiems kūriniams kaip „Nykstančių lietuvių liaudies dainų rinkinys“?

Pasak paveldo komunikacijos eksperto Rimvydo Laužiko, šiandien žmonėms nebepakanka vien žinoti artefaktus, nes informacijos apie juos ir šiaip apstu internete.¹¹ „Ar žmogus, vien tik žiūrėdamas į senus daiktus, užmegs ryšį su savo šalies praeitimi, jei mes nepasakosime istorijų?“ – klausia profesorius.¹² Luko Šidlausko dainų rinkinys būtent ir pasakoja istorijas, kuria komunikacinius pranešimus, padedančius užmegzti ryšį su praeitimi, perskaitomus ir suprantamus tinklaveikos visuomenei, kvėstionuojančiai autoritetus ir hierarchinius santykius. Praeitis ir dabartis atsiduria vienoje suvokimo erdvėje, vienoje ženklų sistemoje ir tampa prasminga, saistoma bendros tapatybės. Laužiko manymu, tinkama paveldo komunikacija ta, kuri suprantama auditorijai, bet sykiu plečianti intelektualinius horizontus. Ją reikėtų pateikti šiuolaikiškai, pasitelkiant naujausias technologijas, o informacija jokių būdu neturėtų būti „nuvalkiota“. Labai tinkama priemonė, didinanti komunikacijos prieinamumą, yra humoras.¹³ „Nykstančių liaudies dainų rinkinys“ visus išvardytus požymius atitinka: „medžiaga“ šviežia, netikėta, nenuvalkiota, emociškai paveiki, pateikiama patraukliai, šiuolaikiškai, pasitelkiant parodijavimą, šaržavimą, hiperbolizavimą, kitas humoro priemones. Tiesa, profesorius kalba apie komunikaciją, susijusią su paveldo srities mokslo žiniomis, tačiau akivaizdu, kad tai tinka ir kitoms sritims. Argi nukentės nematerialaus paveldo tradicijos ir vertybės, jeigu bus pateikiamos kone pavyzdiniu komunikaciniu formatu, nors ir popkultūros lauke? ■

- ¹ LRT laida „Kultūringai su Nomedu“ <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000186064/kulturingai-su-nomeda-folkloras-vakar-siandien-ir-rytoj-ar-nepritruks-jaunu-entuziastu-kurie-issaugos-tradicijas>, 7:50 ir Knygų mugės 2022 „Nykstančių lietuvių liaudies dainų“ pristatymas.
- ² Nykstančių liaudies dainų rinkinys / Underground Lithuanian national folk songs: <https://www.youtube.com/watch?v=Sh57gVl7VdQ> (paskelbta 2020-09-23)
- ³ Nykstančių lietuvių liaudies dainų rinkinys II (Underground Lithuanian folk songs): https://www.youtube.com/watch?v=Xe_HMeXSqrA (paskelbta 2020-10-28).
- ⁴ Nykstančių lietuvių liaudies dainų rinkinys III (Underground Lithuanian folk songs): https://www.youtube.com/watch?v=vfOyPMgV_c8 (paskelbta 2021-12-20).
- ⁵ Nykstančių liaudies dainų rinkinys. Dainas surinko Šventinis bankuchenas. Vilnius: Lukas Šidlauskas, 2022. ISMN 979-0-706246-95-6. Nykstančių liaudies dainų rinkinys. Muzika, tekstai, atlikimas – Šventinis bankuchenas. CD, *Dangus*. 2021.
- ⁶ John Fiske. *Understanding Popular Culture*. New York: Routledge: 1989. Vertimas – John Fiske. Populiariosios kultūros supratimas. Iš anglų kalbos vertė Elena Macevičiūtė. Vilnius: Žara. 2002.
- ⁷ „Išdūrinėjimo“ terminą pasiskoliniau iš teatrologės Rasos Vasinauskaitės.
- ⁸ Nykstančių liaudies dainų rinkinys, p. 28.
- ⁹ Žr., pvz.: ROMAS ROMANTIKAS – Baudų bauda; KOLEGOS – Baudų bauda Beat Version; DJ KARKA – Baudų bauda (Bass Boosted); KJ MANTAS – Baudų bauda; FANERA – Baudų Baudužė (Šventinis Bankuchenas remix); ZUBBO – Baudų Bauda Baudų Bauda Baudėle Baudužė (HALLOWEEN EDITION) ir pan.
- ¹⁰ Iga Monika Ranaszek. „Współczesny karnawał – o humorze ‘krańców internetu’“. *Literatura ludowa*. 2017, nr. 2, p. 25–37. DOI: 10.12775/LL.2.2017.003.
- ¹¹ Apie paveldo komunikaciją, arba XXI a. muziejų. Pokalbis su Vilniaus universiteto Muzeologijos katedros vedėju, profesoriumi Rimvydu Laužiku, kalbino Saulė Matulevičienė. *Liaudies kultūra*. 2016 nr. 2, p. 1–6. Rimvydas Laužikas. Paveldo komunikacija ir tinklaveikos visuomenė. *Bernardinai*. 2010-12-15, <https://www.bernardinai.lt/2010-12-15-rimvydas-lauzikas-paveldo-komunikacija-ir-tinklaveikos-visuomene/>.
- ¹² Liaudies kultūra, p. 2.
- ¹³ Rimvydas Laužikas. *Paveldo komunikacija ir tinklaveikos visuomenė*. 2013. https://www.emuziejai.lt/wp-content/uploads/2013/02/Lauzikas_Paveldo_komunikacija_m.pdf

Apie autoriū: Pēters Brūvers (1957–2011) latvių poetas, vertėjas. Sudarė ir išvertė turkų poezijos, azerbaidžaniečių liaudies pasakų rinktines, azerbaidžaniečių, Krymo totorių, mordvių, osetinų, gagaūzų liaudies dainų, Tuvos šamanų ritualinių tekstų, lietuvių poetų kūrybos. Parengė šiuolaikinės lietuvių poezijos antologiją (rankraštis). Kūrinių išversta į lietuvių ir kitas kalbas. Gavo Baltijos Asamblėjos premiją (2004).

Pēters BRŪVERS

Prie Sembos krantų

paukščių paklydęs būrys
priešniegio danguje;
kas ten, sutemose jūros tolių? –
kuršių valtys prikrautos, sunkūs
šešėliai didžiulių žuvų,
išplaukiančių
paviršium;

viršūnėj, eglės vainike, susipainiojo
mazgan susisukęs vėjas;
mūsų pečiai apgobti
dulsvai rausva *villaine** šarma
ant blakstienų; pirštų galiukai

* *Villaine* – tautinis latvių drabužis, didelė vilnonė skara, sutvirtinama sagtimi. *Vertėjo pastaba*

prisimena mirusių
paukščių skrydžius;

tavo akyse tamsios dervos ir ugnys;
mano – lūžtančios smilgos ir naktis.

Atsisveikinimas su Semba

mažai ką beprisimenu; migla nugulė lauką,
eglių viršūnėse
juodavo
pamirštų didvyrių bruožai; takeliu
grįžo niekas,
debesyse tyliai
sukosi
mano lemtis, pridengta miglos

prie šulinio
tupėjo rupūžė;

(jau nenusi –
kilnūs erelis, kuris žvitriai
žvelgė į tekančią saulę,
pražuvo.)

toliuos nutilo ginklų žvangesys,
juodi varno sparnai
paslėpė
mano pabalusią ranką,
aklai uždengė akis,
daugiau nebeišvysiu,
kieno pirštais – miglos,
nakties? – liečiu
ledinį chtoninio rupūžių karaliaus alsavimą.

Karimų rudo

Poeto Simono Firkovičiaus atminimui

Lyg juodas marmuras kietėja
naktis; tolumoje lopšinė; - -
krinta Dievo ašarų prisigėrę
klevų lapai

kiekvienas eilėraštis
čia kaip graudi epitafija
daužosi drauge su lietumi
į langų stiklus,
kiekviena jo eilutė juodai įrėmintą,
o trapiame sapnų išsišakojime
tarsi gluosnyje sustingsta
sielvartingai užavęs vėjas;

trumpas žvilgsnis
per petį, nueinant;
ryški šviesos juosta
virš juodo marmuro laiptų;

ir lietus –
monotoniškas,
stingdantis
nebesugrižtančius

1988

Kornelijui Plateliui

Mėnesiena, ištvinstanti viršum ežero;
linguoja lieptelis, rupūžei neriant į vandenį;
anapus, pelkėtuose laukuose, šmėžuoja
pilkšvai rudi siluetai; nendryno tankmėj
kankliotojo rankose vos nujaučiamai skamba
kanklės sidabro stygom; ar girdi,

kaip dūgdamos per išdžiūvusius nendrynus
skuba čionai jotvingių moterys?
kaip lėlių balsais šaukiasi vienas kito
negimę jotvingių kūdikiai?
kaip paskutinis jotvingių karys, apimtas švento nirtu-
lio,
kryžium trenkia ietį ant savo drėgno šešėlio?

ir lig mirties svaiginamai kvepia ieva,
pasigirsta kurtinamai šaižus sakalo riksmas,
nelyginant kometos viršum vandens veidrodžių
švystelėję užgęsta jotvingių toponimai...

mėnesienos atoslūgis virš ežero; slidus
glitūs tiltelis, klastingas, nes niekur neveda;
nendrose kanklės be stygų, skraido
pūkai ir grimsta vandens prisisėmusi valtis
be irklų,
be irkluočių
net be vilties.

Vis dažniau, dabar jau kas antrą naktį, jie žvelgia pro
juodus sapnų stiklus ir įdėmiai mane tyrinėja; gleivėti
vyzdžiai valdingai geidžia įsiurbti, kad prisijungčiau prie
bauginamai nebylaus jų pulko, bando įtraukti
į nebūties nasrus,
kur dantys aštrūs kaip krištolas. Virš užmigdytų
kančių ir migloj
skendinčių viršukalnių, tarp skardžių alsiai užauja vėjas.

Jų pirštai varto knygų puslapius, lūpos
iš trijų mažų katekizmų pašnibždomis skaito:
a s p o w i r p s a s p o w i r p s . *
Skersvėjų išpustytos, apleistos jų širdys
kartkartėmis trykšta baltais purslais, o didvyrių dvasios
be garso spurda Perkūno delne.
Brėkšmos valandomis, tiesiant rankas
Romovės link, tarp pirštų
byra kopų smėlis su kriauklėmis, paukščių riksmams,
gilėmis ir gintarinėmis kaukolėmis.

Pirmas eilėraštis Stasiui Jonauskui

Vienas bijosi Dievo, kitas – imperatoriaus.
Kraujas baiminasi palikti kūną.
Knygos bijo ugnies, manuskriptai – cenzorių.
Tautos nebijo apsisprendimo teisės.

Ar kapitalistas bijo komunisto labiau nei
Komunistas kapitalisto? Deja, nežinau.
Girtuoklis nebijo degtinės. Kadaise ir degtinė
Nebijojo girtuoklio. Dabar ji išvaryta į pogrindį.

Mažesnis kupranugaris bijo didesnio.
Didesnis viršininkas kelia baimę mažesniams.
Tautų kalėjime – Rusijoje motinėlėje –
Caras bijo nusinuodyti maistu.

* a s p o w i r p s a s p o w i r p s – aš laisvas, aš laisvas (prūsų k.). *Vertėjo pastaba*

Grybai nesibijo lietaus.
Dievams nebaisūs žmogeliai.
Tironų lavonai tikisi prisikėlimo.
Latviams nebaisus kultūros menkumas.

Kalba bijo kalbų susiliejiimo.
Pasitaiko žydų, nebijančių persikelti Izraelin.
Lietuviams nereikia bijoti latvių.
O latviams – lietuvių. Šovinistai bijo tautų draugystės.

Paskutinis galindų kareivis

Migla, migla, tiršta migla aplink ir atvašynai,
Šakos, čaižančios veidą, po basom pėdom
šurpiai linguoja liūnas;
kiekvienas krūmas lyg negyvėlis, laiko ištempęs lanką,
kiekvienas bevardis akivaras akimis įsisiurbęs į begalybę;

aiman, migla, vyzdžiuose sustingusi amžinybė,
aiman, Miglos motina klatingoji,
aiman, Perkūne. Tau apie kulkšnis vyniojas
krešančio kraujo spalvos gijos,
kurių mazguose
žuvusių mano brolių sielos;

o, motina, tavo lopšinė įstrigo man gerklėje,
esu užmiršęs žirgus, nepažįstančius mūsų tvaiko,
užmiršęs mergaites, einančias pasitikti su šypsena
ir be baimės;

o, motina, šie bekraščiai atvašynai, toji netvari
balzgana dvasia,
net pusiau nudžiūvusi mano ranka,
dvi vienišos kojos, po kuriomis žlegsi mirtis;
mano tėvas klaidžioja lyg juoda kuosa,
rėkianti virš miglos, virš eglėlių, supuvusiomis šerdimis;
o ši žila žolė aplinkui,
lyg aimanuojančių vaidilučių plaukai,
mėto kilpas po kojomis, –

NEBYLUMAS UŽLIEJA BURŅĄ
AKLUMAS UŽLIPDO AKIS

kas ten mūkia, ką ten matom,
kas gi ten slysta per miglą,
rodos, su tridekšniais rankose,
su dūdomis po pažastimis,
išblukusiais veidais...

žiemys pučia, užtraukia ledu akivarus
ima laužyti kaulus
suvaioja beržai,
sklaidantis miglai, viršum liūno
pateka saulė, kruvina kumelės galva;

drauge su migla ir mes pradingstam,
pasiekiam užmaršties laukus,
silpnai atsispindėdami blyškios
ateities veidrodžiuose,
tyliai, vos girdimai aidėdami
ąžuolų drevėse,

mūsų daina vėl pavirs beržų ošimu
ir lietaus raudomis,
tas dūdavimas ir šnabždėjimas nutils
išdžiūvusiose nendrėse,
migla mus pasiims ir niekam neatiduos,
jau niekada nebebūsime su jumis, –

ir tik pačiomis drėgniausiomis naktimis,
kai žemė taps sunki ir neišbrendama po lietaus,
aš lyg kalavijo kirtis
skaudžiai persmelksiu jūsų kryžkaulius.

Rašėlė

Anglių spalvos plaukus supa
apelsinų spalvos aureolė
Rašėlės sidabro narvely
pasenęs mąslus apuokas

Rašėlės juodas rojalis
romus prijaukintas

bet vakarais širdy smilksta
kartus Mandelštamas

lange šokančios snaigės
sustingsta perlų lašeliais
susimąstęs šešėlis užgula veidą
virpteli pasenęs mąslus apuokas

kiff-kiff-kiff athene noctua
gintarinės apuoko akelės
Rašėlė gula ant vėsių paklodžių
nekalta ir gundanti Rašėlė

Pranašystė

kai juodasis strazdas
nules paskutines vyšnius
mirsiu

Krymo totorė

jūros saulėlydis chna spalvos,
ilgesys daužosi į akmenis;
suverti ašarų karoliai
sutrūksta, pabyra
po gipso statulų kojomis;

aš ateinu iš nevilties dykynių,
ir patenku tiesiai į kamšatį;
kaip nekaltai tuokiasi jūra su naktimi,
koks gražus apspjaudytas mano veidas

Laiškas klasės draugui į Afganistaną

Koks tu būsi po karo?
Žodžiai plūs iš burnos lyg iš žaizdos –
Ar beveik nekalbėsi?

Verksi išvydęs Rygą –
Ar būsi jai abejingas?
Kai mane apkabinsi – pražysiu, o gal
Many atsispaus kraujo dėmės.

Dainuosi kitokią dainą, o gal
Išsiderinusią gitarą sviesi į žydrą ekraną?
Galėsi atskirti mane nuo mirties –
Ar mes su ja būsim neperskiriami?

Net jei būčiau tavo mirtis –
Vis tiek nerastum manęs ligi pat senatvės.

tavo veido bruožus matau mirguliuojančioje
lapijoje;

pažįstamus gestus – vėtros siūbuojamų
eglių viršūnėse;
kiekvienas paukštis, kiekviena skruzdėlė
primena tavo esatį;

ką žinau aš, žinosi ir tu;

tavo kvėpavimas sklidinąs džiaugsmo ir sielvarto,
širdies plakimas sutampa su manuoju,
siedamas sapną su realybe,
geidžiu tapti tavimi, o tu – manimi;

net karštą paglostai tarytum lopšį,
neatskirdama išskiri;
esi viskame, viskas tavy; pažinę tave, atranda save;
viską atimdama, tu viską suteiki;

Atsiminimai apie Sembą

Johanesai, tu juk žinai:
kai juodai apsunkusi
žemė pradeda gintaru
verkti, kai gerklę užgniaužia

slidūs lietingų vėtrų lynai
sūrus blizgesys
padengia
aštrias vikšvas;

Johanesai, tu juk žinai:
kai žodžių valtys slysta
pilku marių veidrodžiu,
kai gelmėse
tvyro žuvų nebylystė,
kas vakarą į tave žvelgia
mirusių tautų akys;

Johanesai, tu juk žinai:
ką ir kaip tokiom valandom
beveik negirdimai dainuoja
vargšė širdis, –

Sembos žemė

gintaro amuletai
sugrubusiuose pirštuose,
saulės lašai šykščiai sunkiasi
ir aplieja nuogas pušų šaknis

neverk, pietų vėjau,
nemeluok, jūra;
grįšiu atgal,
pavadinsiu tave dar sykį
Tėvyne

Išvertė Julius KELERAS

Vidmantas VALIUŠAITIS

JUOZAS LUKŠA-DAUMANTAS IR ANTANAS VALIUKĖNAS*

*Lietuvių rezistencijos ryšių
su demokratiniiais Vakarais esminės grandys*

Pirma šios publikacijos dalis (*Kultūros barai*, nr. 4) baigėsi ištrauka iš memorandumo „Lietuva vokiečių civilinės administracijos valdžioje“,¹ atpasakojančia vokiečių valdžios 1941 m. rugsėjo 17 d. suvaidintą farsą, kad galėtų visą kaltę dėl Lietuvos žydų naikinimo suversti lietuviams. Okupantams tą padaryti iš dalies pavyko, nes iki šiol netrūksta tikinčių, kad viskas būtent taip ir buvo. Antai viešųjų ryšių specialistė Rūta Vanagaitė rašo: „Kai naciai užėmė Lietuvą, susikūrė Laikinoji vyriausybė ir iškart Kaune buvo įkurta koncentracijos stovykla [...] Lietuvos valdžia, kariuomenė, policija, savivaldybės vykdė organizatorių valią ir tikrai prisidėjo prie to, kad žudymas vyktų sklandžiai ir greitai.“²

Sudaromas iškreiptas vaizdas, tarsi šalį ir toliau valdė Lietuvos vyriausybė, kuri kontroliavo kariuomenę, policiją, kartu su savivalda tik ir laukdama, kol galės griebtis žudynių, kad įsiteiktų naciams. Tačiau nei savos valdžios, nei kariuomenės, nei realios savivaldos iš tikrųjų nebuvo. Vokietijai užpuolus SSRS ir prasidėjus Birželio sukilimui, sovietų okupacinių struktūrų pareigūnai, viską metę, bėgo iš Lietuvos, kartu spruko ir vietiniai kolaborantai, nes puikiai žinojo, kad už valstybės išdavimą įstatymai numato griežtą atsakomybę. Deja, tada Lietuva valdžios dar neturėjo, ją reikėjo suburti ir įtvirtinti, kad karo sąlygomis užtikrintų tvarką, reglamentuojamą teisės normomis. Tačiau tai neįvyksta per dieną ar per savaitę. To negalėjo padaryti ir 1941 m. birželio 23 d. paskelbta, o

birželio 24 d. į pirmąjį posėdį susirinkusi Laikinoji vyriausybė. Pirmiausia skubėta, kol vokiečiai dar neužėmė visos Lietuvos, deklaruoti nepriklausomybės atkūrimą ir bandyti tai įgyvendinti, panašiai kaip 1918 m., paskelbus Vasario 16-osios Aktą. Tačiau vienai okupacijai keičiant kitą, tarpuvaldžiu (*interregnum*) sąlygos įgyvendinti Birželio 23-iosios nepriklausomybės atkūrimo deklaraciją buvo nepalyginamai sunkesnės ir pavojingesnės.

Lietuvos Laikinoji vyriausybė išsilaikė vos šešias savaites – iki 1941 m. rugpjūčio 5 d. Tačiau kontroliuoti jėgos struktūrų jai neleista nuo pat pradžios, dalinį savarankiškumą pavyko užsitikrinti tik švietimo, komunalinio ūkio, materialinio aprūpinimo, medicinos ir panašiose viešojo gyvenimo srityse.

Vis dėlto istorikas Zenonas Ivinskis tvirtina, kad politiniu atžvilgiu LLV „paskelbimas ir išsilaikymas šešias savaites buvo sukilimo prieš bolševikus apvainikavimas. [...] Jos reiškia krašto valia turėjo kitą efektą nei atstovy, gyvenusių užsieniuose, toli nuo pačios tautos. Antikomunistinės vyriausybės buvimas niekais vertė sovietinę propagandą, kuri tvirtino, kad lietuviai savu noru esą įsijungę į Sovietų Sąjungą. Jeigu tautos valia būtų buvusi tokia sovietinė, tai tauta būtų neįsileidusi antisovietinės vyriausybės ir ją likvidavusi. O tos vyriausybės veikimą likvidavo tik naciai.

Lietuvos laikinosios vyriausybės veikimas niekais pavertė ir eilę nacių propagandos triukų. Pvz., kai naciai norėjo pasirodyti Lietuvos ūkininkų geradariai ir grąžinti jiems žemes, jie jau buvo pavėlavę, nes Laikinoji vyriausy-

* Tęsinys iš KB nr. 4. Pabaiga

bė jau buvo panaikinusi sovietinę nacionalizaciją ir visas žemes faktiškai valdė jų savininkai. Tada naciai turėjo paskelbti, kad jie pripažįsta sovietinę nacionalizaciją [...]. Iš tokio farso buvo tik pikto juoko.⁴³

Bet grįžkime prie memorandumo „Lietuva vokiečių civilinės administracijos valdžioje“:

„**Rugsėjo 18 d.** Lietuviams griežtai uždraudžiama palaikyti bet kokius santykius su žydais. Už šio įsakymo nevykdymą gresia mirties bausmė.

Rugsėjo 19 d. Penkis lietuvius, kurie iš gailėsčio atnešė maisto produktų į Kauno getą, vokiečių komisaras Jordanas sušaudė vietoje. Toks įspėjimas lietuviams paskelbtas ir spaudoje. [...]

Rugsėjo 27 d. Nutarta sušaudyti daugiau kaip 500 žydų – moteris, vaikus, senus žmones. Vokiečių įsakymu, įvykdyti egzekuciją turėjo lietuvių savisaugos dalinys, kuriam vadovavo kapitonas Kirkila. Lietuvių karininkas atsisakė vykdyti vokiečių įsakymą. Tada vokiečių karininkas liepė lietuvių kareiviams sušaudyti kapitoną Kirkilą drauge su žydais, bet lietuviai nukreipė ginklus į esenininkus ir pabėgo. Kapitoną Kirkilą ir 12 lietuvių kareivių vokiečiai sušaudė.

Rugsėjo 28 d. Lietuvių gydytojo šeima, suteikusi prieglobstį gydytojui žydui, buvo sušaudyta. Šis įvykis turėjo paveikti lietuvių šeimas, kad slapta priglauptus žydus atiduotų gestapui.

Lietuvių pasipiktinimas vokiečių elgesiu ir empatija žydams didėja, virsta pasyvia rezistencija. Getų gyventojai gauna iš lietuvių siuntinėlius su laiškais, išreiškiančiais solidarumą, nurodančiais, koks panašus žydų ir lietuvių likimas.⁴⁴

Memorandumas „Lietuva vokiečių civilinės administracijos valdžioje“, parengtas 1941 m. pabaigoje ar 1942 m. pradžioje, JAV valstybės departamentą pasiekęs 1943 m. gegužės mėnesį, yra svarbus bent keliais aspektais.

Dokumentą JAV pasiuntinybei Stokholme paskolino Solomonas Adleris-Rudelis, žydų agentūros, skatinusios emigraciją į Palestiną ir turėjusios savo atstovybę Londone, vadovas. Jis tą memorandumą gavo, tikėtina, iš Lietuvos diplomato Edvardo Turausko, rezidavusio Berne, nes misijos vadovas Jurgis Šaulys gyveno Lugane ir laikėsi šiek tiek atokiau nuo žygių, galinčių kelti pavojų

diplomatiniam jo statusui. Turauskas buvo žemesnio rango diplomatas ir vykdė plačią komunikaciją, nors pasiuntinybės vadovui Šauliui apie tarnybinius reikalus smulkiai kone kasdien pranešdavo raštu.

Turauskas palaikė ryšius su visomis formaliai ir neformaliai veikiančiomis Lietuvos diplomatinėmis tarnybomis – nuo Londono, Berlyno, Romos iki Vašingtono ir Buenos Airių.

Adleris-Rudelis, pasak istoriko Augustino Idzelio, „bandė išgelbėti kuo daugiau Vokietijos žydų. Jis pats buvo Vokietijos žydas. Ir tą raportą apie žydų padėtį Lietuvoje jis perdavė Amerikos ambasadoriui Stokholme Hershalui V. Johnsonui.“⁴⁵

Taigi JAV valstybės departamentas jau 1943 m. gegužės mėn. žinojo, kaip elgiamasi su žydais Lietuvoje. „Lietuvis, kuris parašė tą raportą, faktų neiškraipė, – teigia Idzelis. – Ten minima, kad buvo žmogus, kuris [„Lietūki“ garaže] žudynių metu grojo armonika. Šis faktas paminėtas trijuose šaltiniuose. Viename šaltinyje minimas akordeonas, dviejuose – armonika. Vokiškam šaltinyje sakoma, kad buvo grojamas Lietuvos himnas. Lietuviškas šaltinis mini, kad tai buvęs „Slabodkos žydų maršas“. O Stokholmo raporte rašoma, kad tai „polonezas“. Faktas, kad kažkas buvo grojama. Bet kiekvienas pagal savo tautinę priklausomybę atpažino skirtingą melodiją.“⁴⁶

Lietuviai neneigė fakto, kad buvo įsivėlę ir jų tautiečiai. Stokholmo raporte minima, kad žudynėms garaže vadovavo SS karininkai, o iš lietuvių prisidėjo politiniai kaliniai, ką tik išėję laisvėn ir keršydami asmenims, kurie juos kankino kalėjime.

„Tas raportas yra svarbus istorinis dokumentas apie žydų padėtį Lietuvoje per Holokaustą. Jis buvo parengtas lietuvių ir padedant žydams slaptais keliais pasiekė Amerikos ambasadą Stokholme, vėliau atsirado Amerikoje. Aš toliau tęsiu tyrinėjimus apie S. Adler-Rudel ir kitus žmones, kurie ten veikė“, – pabrėžė Idzelis.

Labai gaila, bet 2018 m. rudenį Augustinas Idzelis iškelia Amžinybėn. Tikiuosi, šią tyrinėjimų kryptį pratęs kuris nors iš jaunų Lietuvos istorikų.

Aptariamasis memorandumas svarbus ir kitu atžvilgiu. Informacija apie nacių rengiamą susidorojimą su žydais (*Endlösung*), t. y. visišką fizinį jų sunaikinimą,

ėmė plaukti į Jungtines Valstijas iš visų Reicho okupuotų kraštų. Londone rezidavusios egzilinės lenkų vyriausybės, vadovaujamos gen. Władysława Sikorskio, emisaras Janas Karskis, susitikęs su Winstonu Churchilliu ir Franklinu Rooseveltu, atvirai kalbėjo „apie beviltišką žydų padėtį pabrėždamas, kad pagalba gali ateiti tik iš Vakarų. Nes lenkai yra bejėgiai, jie gali išgelbėti nebent vienetus, bet negali sustabdyti žydų naikinimo proceso.“⁷

Tačiau JAV vyriausybė, net ir patys Amerikos žydai, skeptiškai vertino tokius pranešimus, jų visiškai nepaisė, šurpia tiesa patikėjo tiktai karo pabaigoje.

Pirmosios žinios apie žydų naikinimą amerikiečius pasiekė 1943-ųjų pradžioje, taigi šis lietuvių parengtas memorandumas yra vienas iš pirmųjų dokumentų, pranešusių Vakarams, kas tuo metu dėjos vokiečių okupuotoje Europoje.

Čia derėtų sugrįžti prie Antano Valiukėno, kurio įnašas į antisovietinį ir antinacinį pasipriešinimą yra didžiulis, tačiau nepelnytai nutylimas. Tiems Lietuvos istorijos aiškintojams, kurie atvirai ar šiek tiek pridengta forma tęsia prosovietinę istoriografijos „tradiciją“, Valiukėnas labai neparankus. Jo veikla ir likimas griaua sovietų primestą schemą, primityviai traktuojančią istorinius įvykius, atseit visi, kurie buvo ne su Maskva, tie pritarė Berlynui, vadinasi, automatiškai priskirtini „fašistams“, „naciams“ ir „žydšaudžiams“, geriausiu atveju – „žydšaudžių globėjams“ arba „žydšaudžių kurstytojams“.

Valiukėnas į tą schemą ne tik netelpa, bet ir išreiškia valią priešintis bet kokio plauko okupantams net ir tokiu tragišku istorijos tarpsniu, kai kovoti už Lietuvos laisvę neįtikėtinais sudėtinga, galimybės labai ribotos, o rizika neapsakomai didelė.

Valiukėno veiklą iki šiol plačiausiai yra aptaręs prof. Mečislovas Treinys, Kovo 11-osios Akto signataras, savo knygos „Gyvenimas – meteoro skrydis“ herojų apibūdinęs tokiais žodžiais: „Antanas Valiukėnas buvo tipiškas dvasios laisvūnas, kokių sėkmingai ugdė pirmoji Lietuvos Respublika. Dažnai būdamas svarbiausių politinių įvykių sūkurėje, niekada nesistengė tapti istorijos eksponatu, „įsirašyti“ į ją, bet visada buvo jos „veiklusis elementas“ arba bent aktyvaus veiksmo katalizatorius. Atlikdamas patrioto ir piliečio pareigą, kiekviename veiklos bare jis

darė tai, kas jo imliam ir racionaliam protui atrodė būtina, priimdamas kiekvieną lemties skirtą iššūkį, nesidairydamas, ar kas nors kitas vietoje jo negalėtų to padaryti. Ir svarbiausia, jis surasdavo sąlygas atitinkančius sprendimus pačiose sudėtingiausiose situacijose. Beveik visose...“⁸

Istorikas Arvydas Anušauskas su bendraautore Gražina Sviderskyte apie Valiukėno likimą papasakojo vertingame dokumentiniame filme „Dingę Berlyne“ ir pagal jį parengtame to paties pavadinimo straipsnyje,⁹ atskleidžiančiame žmonių, kuriuos NKVD laikė „liaudies priešais“, gaudynes užsienyje. Pagrobimų aukomis „tapo keli tūkstančiai žmonių, – tvirtina vokiečių istorikas Joachimas Tauberis. – Tiksliau tariant, tiek žmonių be pėdsakų dingę pokario Berlyne. Mes nežinome, ar visi dingusieji buvo pagrobti. Bet Rytų Vokietijos saugumo tarnybos „Štazi“ (vok. Stasi) byloje yra dokumentų, kurie, nors ir nepažįstami išsiaiškinti visų pagrobimo atvejų, bet leis aiškiau juos apibūdinti.“¹⁰

Speciali KGB operatyvinė grupė Vokietijoje „esą turėjo sulaikyti karo nusikaltėlius, – rašo Anušauskas. – Vėliau paaiškės, kad iš tiesų ji neteisėtai būdais persekiojo ar net grobė įtakingesnius Lietuvos politikus, karininkus, ekonomistus ir visai niekuo dėtus žmones, perdavinėjo juos į Vilnių ar Maskvą, o ten kaltinimai buvo dažniausiai klastojami – suimtuosius teisdavo, tremdavo ar net šaudydavo slapta.“¹¹

Šiai grupei vadovavo Aleksandras Slavinas, dvidešimt devynerių metų NKVD papulkininkis. Žurnalistas Valdas Vasiliauskas, paskelbęs ne vieną straipsnį apie KGB veiklą Lietuvoje, Slavina apibūdino kaip „gabų NKVD kontržvalgybos karininką“. LAF Žemaitijos skyrių jis suatriuškinio anksčiau, negu prasidėjo 1941 m. Birželio sukilimas, o vėliau lietuvių rezistentų medžioklę pavertė „savo amatu ir pašaukimu“. Išėjęs į atsargą, Slavinas „iki paskutinio atodūsio kompromitavo nepriklausomą Lietuvą ir kovotojus už jos laisvę, pasitelkęs Lietuvos žydų tragediją.“¹² Anušauskas rašo, kad Slavinas gimė 1916 m. Maskvoje: „Tėvas Jakovas buvo kilęs iš Mogiliovo gubernijos, motina – pasiturinti, kelis namus turėjusi Kauno žydė. Maskvoje išgyvenę revoliuciją ir Pirmąją pasaulinį karą, Slavinai grįžo į Kauną ir rėmė pogrindyje veikiančius komunistus.“¹³

Lietuvos saugumas už antivalstybinę veiklą buvo suėmęs Slavina du kartus, bet šis lengvai išsisuko. Po Lietuvos okupacijos išsyk įsidarbino represinėse struktūrose, NKVD Lietuvos SSR skyriuje. Prasidėjus vokiečių karui su sovietais, Slavinas spėjo pabėgti į Sovietų Sąjungą. Grįžęs 1945 m. balandį buvo paskirtas LSSR NKGB I skyriaus viršininko pavaduotoju, o netrukus – specialios LSSR NKGB grupės viršininku Berlyne.

Slavinas žmonių grobimus organizavo, pasak Treinio, iki 1947-ųjų: „Tais metais jis grįžo dirbti į LSSR. Buvo paskirtas Repatriacijos reikalų skyriaus prie LSSR Ministrų tarybos viršininku ir dirbo šiose pareigose iki to skyriaus panaikinimo 1953 m. Vėliau jam buvo pavestas propagandinio, emigracijai skirto laikraščio „Tėvynės balsas“ organizavimas ir redagavimas. Įvairiais slapyvardžiais pasivadinęs rašė šiame laikraštyje bei JAV komunistų spaudoje. 1957-aisiais išvyko metams iš Lietuvos ir vykdė SSRS žvalgybos užduotis Vakarų šalyse.“¹⁴

Ilgai laikyta paslapyje, kas priklausė Slavino grupei, operatyvininkai buvo vadinami vien vardais arba slapyvardžiais. Vėliau nustatyta, kad su juo „darbavosi kapitonas Icchakas Blochas, vyresnysis leitenantas Stepas Franskevičius, leitenantai Litvinavičius ir Jonas Pumputis, taip pat Slavino brolis, jaunesnysis leitenantas Julius Slavinas“¹⁵ – nurodo Anušauskas ir atkuria detektyvinio romano vertą istoriją: „Kagėbistai žinojo, kad visai neseniai Antaną [Valiukėną] buvo sučiupę SMERŠ'o agentai, bet jis sugebėjo pasprukti. Todėl šį kartą prie jo teko sėlinti ypač atsargiai, per pažįstamus. Kagėbistai išsiaiškino, kad Valiukėną kartais aplanko dvi seserys – Milda ir Romutė Alseikaitės. Jie atėjo paskui merginas į restoraną ir apsimetė, kad niekaip nesusikalba su padavėju. 21 ir 23 metų seserys susibičiuliavo su užsimaskavusiais agentais. Šie neskubėjo iškloti savo tikslų ir, norėdami pelnyti pasitikėjimą, jas įdarbino vertėjomis, bičiuliškai bendravo ir tik atsargiai provokavo vis daugiau išsikalbėti atvirai. Viešėdami seserų bute agentai ilgainiui sužinojo viską, ko jiems reikėjo.“¹⁶

Valiukėną SMERŠ smogikai pirmąsyk suėmė 1945 m. gegužės 19 d., per kratą rado surinktą, tačiau nespėtą perduoti į Vakarus informaciją, kas dedasi Lietuvoje, kurią antrąsyk užplūdo bolševikai. Antanui pasisėkė per tardymą pabėgti, tačiau liko be dokumentų ir be išteklių.

„Išsiaiškinę Alseikaičių gyvenamąją vietą, į jų butą nuvyko du operatyvinės grupės bendradarbiai, kurie prisistatė kaip Raudonosios armijos lietuviškojo junginio karininkai, – 1945 m. birželio 7 d. rašė Slavinas slaptaime pranešime apie Valiukėno bylą SSRS NKVD-NKGB įgaliotiniui, Lietuvos SSR valstybės saugumo komisariui Tkačenkai ir LSSR valstybės saugumo liaudies komisarui Guzevičiui. – Vakarieniaujant seserys Alseikaitės papasakojo apie savo pažįstamus lietuvius, tarp jų – ir apie Valiukėną. Tarp kitko, jos „slaptai“ pasakė, kad Valiukėnas buvo suimtas, tačiau iš areštinės [iz pod aresta] pabėgo, slepiasi Berlyne ir laukia ateinant sąjungininkų. Toliau Alseikaitės pareiškė, kad ir jas NKVD tardė ir kad joms pavedė ieškoti Valiukėno, [bet] jos nesiruošia to daryti, nes pastarasis yra jų geras bičiulis.“¹⁷

Alseikaičių plepumas ir patiklumas tragiškai baigėsi ne tik jų pažįstamam Valiukėnui, bet ir joms pačioms – „patriotais“ apsimetusių Slavino smogikų įkalbėtos „važiuoti namo“ abi sutiko, ir buvo nuvežtos tiesiai į Lukiškių kalėjimą. O iš ten – į Archangelsko sritį. Tiesa, vėliau amnestuotos, „nesant nusikaltimo sudėties“.

Valiukėnas dėl savo praeities ir pažinčių tiesiog masinio kagėbistus.¹⁸ Tą patvirtino ir Idzelis. Kai užsiminiau jam apie tokio paties likimo sulaukusį gen. Petrą Kubiliūną, istorikas atsakė: „Kubiliūnas nebuvo toks svarbus. Jam atkeršyta tik už generalinio tarėjo pareigas [vokiečių okupacijos metais]. O Valiukėnas buvo visai kitos kategorijos žaidėjas. Slavinas žinojo, ką daro, nebuvo kvailas.“¹⁹

Valiukėno pagrobėjas ir egzekutorius, net praėjus daugiau kaip 30 metų po rezistentų nužudymo, vis dar jautė pareigą niekinti jo atminimą. Kompartijos dienraštyje Tiesa 1978 m. Slavinas paskelbė trijų dalių straipsnį,²⁰ kuriame faktai atmiešti patyrusio čekisto gudriai sukurptais klaidinimais. Kai kurios svarbios detalės nutylimos, antraeilės – sureikšminamos, mėtant nelegalios veiklos užsienyje pėdas, manipuluojama pavardėmis. Pavyzdžiui, seserys Alseikaitės straipsnyje vadinamos „Valaseikaitėmis“, pats straipsnio autorius pasirašo A. Alekso slapyvardžiu. Tvirtina, neva Valiukėnas išdavė Kubiliūno buvimo vietą Vokietijoje, nors tardymo protokoluose jokios su tuo susijusios informacijos nėra.²¹

Rezistentų sesuo Elena Valiukėnaitė-Budnikienė liu-

dija, kad Slavino smogikai, Antano „nepažindami, turėdami tik nuotrauką, naršė po Berlyną, apsimesdami lietuviais-patriotais, bėgančiais nuo sovietų į Vakarus [...] Pasikvietė į talką vokiečių komunistus, kuriems pasakė, kad gaudomas nacių šnipas.“²²

Slavinas taip aprašo Valiukėno areštą: „Eidamas iš vieno buto, kuriame budėjo, į kitą, kur buvo vokiečiai antifašistai, kapitonas I. Blochas pastebėjo nepažįstamą jį, važiuojantį dviračiu, kuris įdėmiai žvalgėsi į langus to buto, iš kurio kapitonas ką tik išėjo. Įsiziūrėjęs Blochas atpažino Valiukėną. Galvoti nebuvo laiko, todėl, priėjęs prie šio žmogaus visiškai arti, Blochas nukreipė į jį savo TT ir įsakė pakelti rankas. Po to jis atvedė Valiukėną į butą, kur budėjo antifašistai vokiečiai. Vienas iš jų tučtuojau susiekė su manim ir po valandos jau pradėjau tardymą.“²³

Mečislovas Treinys nustatė: „Slavino čekistų grupės sugaudytų asmenų kančių kelias prasidėdavo Berlyne, Lichtenbergo kalėjime, kur minėtos grupės čekistai kvotė suimtuosius, pirmiausia stengdamiesi išgauti informaciją apie potencialias naujas aukas. Išgavus šią informaciją, sumintieji buvo vežami į Lietuvą, į Vilniaus Lukiškes ar NKVD vidaus kalėjimą, kur vėl buvo nuodugnai tardomi.“²⁴

Slavinas tvirtina pats asmeniškai tardęs Valiukėną Berlyne, tačiau tardymo protokolų byloje nėra, išskyrus nepasirašytą SMERŠ pradėtos ir nebaigtos kvotos aprašą.²⁵

Apie rezistentų kalinimą Vilniuje išlikę labai nedaug informacijos. To, kad jis čia atvežtas, tardomas ir kankinamas, nežinojo nei giminės, nei pažįstami, jis negavo jokios materialinės paramos – maisto ar drabužių. Neturėjo jokių žinių apie savo artimuosius – motiną ir seseris, Berlyne likusią sužeistą žmoną Laimą, Vokietijos pabėgėlių stovyklose atsidūrusius brolius Simeoną ir Mečį. Tai dar labiau apsunkino jo dalią.²⁶

Vilniuje Valiukėnas buvo ilgai tardomas, o 1946 m. kovo 19 d. paskelbtas LSSR NKVD kariuomenės tribunolo nuosprendis. Į teisėjo klausimą, kuris protokole neužrašytas, Valiukėnas, be kita ko, atsakė: „Aš kovojau už laisvą Lietuvą ir man, kaip žurnalistinei, buvo svarbi demokratinė Lietuva su laisva spauda.“²⁷

Priimdamas nuosprendį – dešimt metų „pataisos darbų“ ir penkeri metai tremties – LSSR NKVD Karo tribunolo pirmininkas justicijos majoras Choliavkinas rėmėsi

Rusijos Federacijos, t. y. valstybės, kurioje Valiukėnas net nesilankė, Baudžiamuoju kodeksu. Teisiamasis nebuvo ir SSRS pilietis, sovietinėje Lietuvoje niekada negyveno.

„Kalinti nukreiptas į Tolimuosius Rytus, į Nachodką. Tiksliai Antano išgabenimo į Sibiro lagerius data byloje nenurodyta. Čia nėra duomenų ir apie kalėjimo vietą (ar vietas), taip pat mirties aplinkybes“,²⁸ – rašo Treinys. Valiukėnas mirė ar buvo nužudytas 1946 m. liepos 16 d. Kur jo kapas, nežinoma. Mirties dieną Antanui Valiukėnui (1913–1946) buvo vos 33-eji.

Treinys surinko daugybę nepaneigiamų įrodymų, svarių faktų, kad Valiukėnas ištikimai tarnavo nepriklausomai Lietuvai ir žuvo kaip rezistentas nuo okupantų rankos: „Antaną reabilitavo Lietuvos Respublikos Aukščiausiasis teismas 1990 06 21. Jo reabilitacijos pažymėjimą pasirašė šio teismo pirmininkas M. Lošys. Manau, šis aktas turi tik simbolinę reikšmę, nes jį ir jo idėjos bendražygius reabilitavo JOS DIDENYBĖ ISTORIJA.“²⁹

Kodėl sovietų saugumui Valiukėnas buvo toks svarbus?

Pasak istoriko Sigito Jegeravičiaus, „prasidėjus Sovietų-Vokietijos karui į Čkalovo miestą iš Lietuvos skubiai išvežti keli politinio pobūdžio Lietuvos Respublikos institucijų fondai buvo panaudoti ruošti represijoms Lietuvos reokupacijos atveju. Ten pagal dokumentus buvo sudarinėjami „Maskvos priešų“ sąrašai su trumpa inkriminacija bei adresais. Tie sąrašai pokariu buvo panaudoti areštams bei trėmimams.“³⁰

Istorikas Juozas Bagušauskas, irgi tyrinėjęs Lietuvos archyvų likimą, pažymi, kad 1944-aisiais kartu su Raudonąja armija į Vilnių atvyko LSSR NKVD Archyvų skyriaus operatyvinė grupė, kurios „uždavinys buvo surinkti buvusiose įstaigose likusius dokumentus. Tokį stropumą lėmė ne rūpinimasis archyvų likimu, bet siekis susidoroti su savo politiniais priešininkais“. Enkavėdistus ypač domino Juozo Senkaus, nepriklausomos Lietuvos laikų spaudos agentūros ELTA direktoriaus, vadovaujamas Studijų biuras, kuris „skelbė dokumentus, rengė parodas apie raudonąjį terorą Lietuvoje“. Tarp sukauptų dokumentų „buvo vokiečių okupacijos metais sudaryta kartoteka apie bolševikų nužudytus asmenis, asmenų, ištremtų į Sibirą, sąrašai, parodų apie bolševikų žiaurumus plakatai, parodų lankytojų atsiliepimų knygos.“³¹

Visi archyvai, atsidūrę išskirtinai sovietų slaptosios policijos žinioje, buvo naudojami jos nuožiūra, pirmiausia – operatyviniam darbui. Pagrindinė archyvų funkcija, apie kurią vengta viešai kalbėti, buvo represinė. NKVD, vėliau NKGB struktūros rinko duomenis apie tuos asmenis, kurių mąstysenos komunistams nepavyko pakeisti, – tokius „liaudies priešus“ bandyta užverbuoti arba sunaikinti fiziškai. Bagušausko pateikiami skaičiai rodo, koks buvo Lietuvos žmonių persekiojimų mastas. Įslaptinti ir į visišką NKVD kontrolę patekė Lietuvos archyvai vien 1946 m. gavo 25 233 paklausimus apie asmenis, nepriklausomybės laikais priklausiusius įvairioms politinėms organizacijoms, ypač apie dalyvavusius 1941 m. Birželio sukilime. Jie buvo čekistų taikiny nr. 1, tad reikalauta duomenų, „*demaskuojančių juos kaip liaudies priešus*“.³²

NKVD tokiu laikė ir Antaną Valiukėną, kuris buvo ne tik Lietuvos aktyvistų fronto (LAF), įsteigto 1940 m. lapkričio 17 d., signataras,³³ bet ir asmeninis Kazio Škirpos sekretorius, puikiai išsilavinęs, visapusiškai kvalifikuotas asmuo. Baigęs Švėkšnos gimnaziją, 1931 m. pradėjo studijuoti Vytauto Didžiojo universitete, Humanitarinių mokslų fakultete, ten išėjo neblogą žurnalistikos mokyklą – redagavo studentų žurnalą *Akademikas*, vėliau – žurnalą *Jaunoji karta*, skaitė spaudos apžvalgas Lietuvos radiofone. 1937 m. išvyko į Šveicariją, Ciuricho universitete studijavo pedagogiką ir sociologiją, kartu dirbdamas *Lietuvos aid*o korespondentu. 1939 m. rugsėjo 1 d. prasiėjęs Antrajam pasauliniam karui, visi užsienio studentai turėjo grįžti į šalį, iš kurios atvyko. Valiukėnas, grįžęs į Kauną, redagavo *Vairo* žurnalą.

Sesuo Elena Budnikienė rašė, kad Antanas „1940 m. birželio 14 d. [iš tikrųjų birželio 21-ąją, netrukus po Lietuvos okupacijos, – V. V.] pasitraukė į Vokietiją. Rudenį, paleistas iš pabėgėlių internato, apsigyveno Berlyne. Lietuvos pasiuntinys Vokietijoje Kazys Škirpa pakvietė jį užimti sekretoriaus pareigas. Gerai mokėdamas vokiečių kalbą, jis aktyviai dalyvavo Lietuvos pasiuntinybės veikloje. Buvo patikimas ministro patarėjas ir raštų redaktorius. Be to, parūpindavo informacijos Lietuvos bylos reikalais, plėtodamas santykius su įvairiais mums draugiškais užsieniečiais. Jo gabumų ir drąsos dėka svarbus informacijos

pluoštas paplisdavo demokratiniuose Vakaruose.“³⁴

Taigi to kontroversiškai vertinamo LAF'o, kurį sovietų propaganda 50 metų kaltino akla tarnyste nacistinei Vokietijai, narys Antrojo pasaulinio karo metais slapta palaikė ryšius su demokratiniais Vakaraais, aprūpindamas informacija, kurios jie negalėjo gauti iš kitų prieinamų šaltinių.

Pagal RSFSR BK 58 str. 1a ir 11 dalis apkaltintas anti-sovietine veikla, Valiukėnas su enkavėdistais nesiginčijo. Apie savo rezistencinę veiklą, kurią jie laikė nusikalstama, tardomas Vilniuje 1945 m. liepos 12 d. sakė: „*Kaip Škirpos asmeninis sekretorius, aš turėjau perduoti į buvusias Lietuvos pasiuntinybes Amerikoje, Anglijoje ir kitoje šalyse informaciją apie padėtį Lietuvoje, taip pat apie nacionalistinių partijų³⁵ ir organizacijų, esančių LSSR teritorijoje, veiklą.*“³⁶

Panašiai jis kalbėjo ir 1945 m. gegužės 19 d. Berlyne, kvočiamas SMERŠ tardytojo, gvardijos kapitono Alachverzovo: „*Kaip sakiau anksčiau, mūsų uždavinys buvo atkurti nepriklausomą Lietuvos Respubliką. Dėl to, turint omenyje, kad pasibaigus karui Lietuvos klausimas bus sprendžiamas tarptautinėse konferencijose ir Sovietų Sąjunga stengsis įrodyti, kad lietuvių tauta yra už Sovietų Sąjungą, mes siekėme surinkti kiek galėdami daugiau faktų apie nepasitenkinimo apraiškas Lietuvoje, kad ši medžiaga taptų konferencijoje įrodymu, jog Lietuvą būtina nuo Sovietų Sąjungos atskirti.*“³⁷

Lietuvos diplomatijos šefas ir pasiuntinys Italijoje Stasys Lozoraitis vyresnysis laiške rašytojui, medicinos daktarui Juliiui Viktorui Kaupui 1946 m. balandžio 29 d. rašė: „*Man labai malonu patirti, kad Tamstai pasisekė išlikti sveikam vokiečių kalėjime ir nepatekti į bolševikų rankas. Iš dr. Valiukėno, su kuriuo Tamsta bendradarbiavai, gaudavau daug svarbios ir gerai sutvarkytos dokumentacijos. Stebėjausi jo drąsa bei sumanumu ruošiant medžiagą ir surandant gerus susisiektimo kelius à la barbe des boches [bošams, t. y. vokiečiams, panosėje, – V. V.] ir dažnai bijodavau, kad vokiečiai nepagautų jo ir nepakartų. Gaila šito gero vyro, gaila, kad niekuo negalima jam padėti,*“³⁸ – krintosi, paaiškėjęs, kad Valiukėną sovietų agentai pagrobė ir išgabeno už „geležinės uždangos“.

Kitaip tariant, tos 74 JAV diplomatinės depešos iš

Stokholmo, paskelbtos Tomo Remeikio knygoje *Lithuania under German occupation 1941–1945*, atsirado Kazio Škirpos sekretoriaus Valiukėno pastangomis. Idzelis išsiaiškino, kad tą medžiagą su Škirpos žinia ar net jo pavedimu „surinko Antanas Valiukėnas Berlyne. Ir tai vienas iš pagrindinių šaltinių suprasti padėtį Lietuvoje vokiečių okupacijos laikotarpiu.“³⁹

Valiukėnas tokios veiklos nebūtų vykdęs be Škirpos pritarimo. Priešingai – to ėmėsi su Škirpos žinia ir net jo pavedimu. Tą patvirtina ir Stasio Žakevičiaus-Žymano 1948 m. birželio 3 d. laiškas Škirpai: „Pav[yzdžiui], tik Berlyne, man atvežus VLIK'o įgaliojimus delegatūrai sudaryti, paaiškėjo man, kad tikrus ryšius ir darbus dirbo Antanas Valiukėnas, jau Tamstai nesant,⁴⁰ ir kad p. Vacl[ovas] Sidzik[auskas]⁴¹ ir R[apolas] Sk[ipitis]⁴² jokių ryšių patys neturėjo...“⁴³

Škirpa į tai 1948 m. birželio 8 d. atsakė: „Grįžęs po to „išsitrėmimo“ į savo butą Berlyne, veikiau šia prasme palaikydamas, iš vienos pusės, slaptus ryšius su okupuota Lietuva, iš kitos pusės, slapta informuodamas mūsų diplomatinis] postus neutraliuose kraštuose apie tai, kas tada dėjosi mūsų Tėvynėje, patekusioje po naujo okupanto letena. Tas darbas buvo itin rizikingas ir jame man efektyviai tepagelbėjo tik p. Untė [Antanas Valiukėnas], kurį Tamsta sumini ir savo laiške.“⁴⁴

Valiukėnas buvo drąsus ir patikimas Škirpos žmogus, vykdė itin pavojingas misijas, nepaisydamas rizikos, prisiimdamas atsakomybę. Tą liudija ir jo kelionė iš Berlyno į Kauną 1941 m. liepos 26 d.

Lietuvos Laikinoji Vyriausybė tuo metu jautė milžinišką spaudimą trauktis vokiečiams iš kelio. Naktį iš liepos 23-iosios į 24-ąją gestapas voldemarininkų⁴⁵ rankomis surengė pučą prieš Laikinąją vyriausybę, nušalino komendantą plk. Jurgį Bobelį, nors pačios Vyriausybės galutinai demoralizuoti ir išvaikyti neįstengė.

Laikinosios Vyriausybės ministras pirmininkas Kazys Škirpa liepos 26 d. parašė ilgą laišką jį pavaduojančiam Juozui Ambrazevičiui-Brazaičiui, siekdamas palaikyti premjerą moraliskai ir pabrėžti pagrindines Vyriausybės nuostatas: „1. Nuo Lietuvos Nepriklausomybės reikalavimo jokiomis aplinkybėmis nenusileisti. 2. Laik[inajai] Vyriausybei bei paskiriamiems jos nariams į jokią

kolaboraciją su vokiečių numatoma okupacine valdžia Lietuvai nesileisti, kokia skraiste jie bebandytų savo tikslus prieš Lietuvą pridengti. 3. Skaityti juos [vokiečius – V. V.] naujais krašto okupantais ir stengtis jiems kuo mažiau ką duoti, atbulai – viską taupyti Lietuvos ateičiai. 4. Nuo bet kokio lietuvių kariuomenės organizavimo susilaikyti, kol Reichas nestoja ant Lietuvos suverenumo pripažinimo pagrindo ir nepripažįsta Lietuvos Vyriausybės; atbulai, saugotis nuo beprasmiškų aukų ir taupyti mūsų tautos vyrus galutiniam Lietuvos išlaisvinimui.“⁴⁶

„Jį [laišką – V. V.] tą pačią liepos 26 d. išsiunčiau į Kauną su savo asmens sekretorium Antanu Valiukėnu, specialiu kurjeriu, kuris buvo smulkiausiai informuotas apie mano pastangas Berlyne, – rašė Škirpa knygoje „Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti“. – Paslėpęs savo užantyje šį svarbų laišką, A. Valiukėnas perkirto „žaliąją sieną“ aktyvistams įprastu metodu [perėjo sieną nelegaliai – V. V.] ir, ją laimingai palikęs užpakaly su visomis vokiečių pasienio sargybomis, pasileido paskolintu dviračiu per kone visą Žemaitiją Kauno link. Tai davė jam gerą progą patirti krašto gyventojų tikrąsias nuotaikas po tariamo išlaisvinimo, kurias jam ne vienas lietuvis ūkininkas, kur tik Valiukėnas buvo stabtelėjęs atsikvėpti, apibūdino maždaug tais pačiais žodžiais: „Vienas okupantas išėjo, kitas atėjo“.⁴⁷

Atkreipkime dėmesį – jau 1941 m. liepą lietuviams buvo visiškai aišku, ką reiškia vokiečių karinis antplūdis.

LAF centro Berlyne ryšiai su JAV ambasada Stokholme yra dokumentuoti. Juos plėtojo Antanas Valiukėnas, Lietuvos pasiuntinys Stokholme Vytautas Gylys, Lietuvos pasiuntinybės patarėjas Berne Edvardas Turauskas, padėdami Švedijos karinio atašė Berlyne plk. Carlo H. Julino Dannfelto, verslininko Solomonio Adlerio-Rudelio...

Lietuvos istorija yra daug sudėtingesnė ir įdomesnė, negu esame įpratę manyti. Svarbiausia, kad pagaliau atsikratytume sovietinių jos interpretavimo stereotipų, kuriuos masiškai tiražuoja dabartinė Rusijos Federacijos propaganda, nes melą paversti tiesa visada daug lengviau, negu tiesai nuo jo apsiginti... ■

¹ Lithuania under German occupation 1941–1945. *Despatches from US Legation in Stockholm*. Compiled and Edited by Thomas Remeikis. Vilnius: Vilnius

- University Press. 2005, 732 p.
- ² Gitana Gaivenytė. Kodėl lietuviai bijo pripažinti, kad buvo žydšaudžiai? *Lrytas.lt*. 2016 m. sausio 26 d. Internetė: <https://www.lrytas.lt/lietuvosdiena/aktualijos/2016/01/26/news/kodel-lietuviai-bijo-pripazinti-kad-buvo-zydsaudziai--551663/>
- ³ Zenonas Ivinskis. „Šešios savaitės“. | *Laisvė*. 1955 m. birželis, nr. 6 (43).
- ⁴ Lithuania under German occupation 1941–1945...
- ⁵ Augustinas Idzėlis: amerikiečiai gynė lietuvius nuo lenkų puolimų. *Delfi*. 2014 m. balandžio 12 d. Internetė: <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/a-idzėlis-amerikieciai-gyne-lietuvius-nuo-lenku-puolimu.d?id=64093126>
- ⁶ Ten pat.
- ⁷ Lenkijos parodos, atidarytos 2018 m. rugsėjo 13 d. LR Seime, apie lenkų pagalbos žydams tarybą *Žegota* istorinė medžiaga.
- ⁸ Mečislovas Treinys. Gyvenimas – meteoro skrydis: žurnalisto ir rezistento Antano Valiukėno, jo kartos ir idėjų likimo apybraiža. Vilnius: *Neolitas*. 2003, p. 293.
- ⁹ Arvydas Anušauskas, Gražina Sviderskytė. XX amžiaus slaptieji archyvai. Dingę Berlyne. Vilnius: *Versus aureus*. 2008, p. 115–135.
- ¹⁰ XX amžiaus slaptieji archyvai..., p. 121.
- ¹¹ Ten pat, p. 118.
- ¹² Valdas Vasiliauskas. „KGB klasika“. *Alkas*. 2019 m. liepos 31 d. Internetė: http://alkas.lt/2019/07/31/v-vasiliauskas-kgb-klasika/?fbclid=IwAR2oIAQhJchprwTVL-s670vFtLa1ud_JpGwEzVix-q8LZijT6dB76vUwtdA&doing_wp_cron=1594382964.5893189907073974609375
- ¹³ XX amžiaus slaptieji archyvai..., p. 119.
- ¹⁴ Gyvenimas – meteoro skrydis..., p. 253–254.
- ¹⁵ XX amžiaus slaptieji archyvai..., p. 120.
- ¹⁶ Ten pat, p. 122–123.
- ¹⁷ LYA, FK-1, ap. 58, M. ir R. Alseikaičių byla P-9615-Li. Sekimo byla, l. 68. Cit. pagal Gyvenimas – meteoro skrydis..., p. 257.
- ¹⁸ XX amžiaus slaptieji archyvai..., p. 124.
- ¹⁹ Augustinas Idzėlis: amerikiečiai gynė lietuvius nuo lenkų puolimų.
- ²⁰ A. Aleksas. „Atpildas“. *Tiesa*. 1978 m. balandžio 1–3 d.
- ²¹ Gyvenimas – meteoro skrydis..., p. 264.
- ²² Elena Budnikienė. „Pasiuokjės Lietuvos bylai“. *Tremtinys*. 1993 m. balandis.
- ²³ A. Aleksas. „Atpildas“.
- ²⁴ Gyvenimas – meteoro skrydis..., p. 265.
- ²⁵ Ten pat.
- ²⁶ Ten pat, p. 288.
- ²⁷ Ten pat.
- ²⁸ Ten pat.
- ²⁹ Ten pat, p. 266.
- ³⁰ Sigitas Jegelevičius. Lietuvos archyvai: penkiasdešimt sovietmečių. Laimėji mai ir praradimai, *Lietuvos archyvai*. 1998, nr. 10, p. 9.
- ³¹ zuozas Bagušauskas. Lietuvos archyvų raida 1940–1990. *Lietuvos archyvai*. 1998, nr. 11, p. 8–9.
- ³² Ten pat, p. 24.
- ³³ Vidmantas Valiušaitis. „Atrastas Lietuvių aktyvistų fronto įsteigimo aktas“. *Alkas*. 2017 m. lapkričio 19 d. Internetė: <http://alkas.lt/2017/11/19/v-valiusaitis-atrastas-lietuviu-aktyvistu-fronto-isteigimo-aktas/>
- ³⁴ Elena Budnikienė. „Pasiuokjės Lietuvos bylai“.
- ³⁵ Protokolo įrašas „nacionalistinės partijos LSSR teritorijoje“, be abejo, yra NKVD tardytojo formuluotė, o ne Antano Valiukėno žodžiai.
- ³⁶ LYA, f. K-1, ap. 58. A. Valiukėno byla Nr. 3128/3, l. 56. Cit. pagal: *Gyvenimas – meteoro skrydis...*, p. 273.
- ³⁷ LYA, f. K-1, ap. 58. A. Valiukėno byla Nr. 3128/3, vokas 235, l. 32. Cit. pagal: *Gyvenimas – meteoro skrydis...*, p. 251.
- ³⁸ Iš diplomatijos šefo Stasio Lozoraičio laiškų, rašytų 1945–1947 metais. Paren-gė Rimantas Morkėnas. *Kultūros barai*. 2011, nr. 2, p. 83.
- ³⁹ Augustinas Idzėlis: amerikiečiai gynė lietuvius nuo lenkų puolimų.
- ⁴⁰ Gestapas, siekdamas apriboti Kazio Škirpos politinį aktyvumą Berlyne, 1941 m. lapkritį ištrėmė jį į provinciją, kur teko praleisti 10 mėnesių.
- ⁴¹ Vaclovas Sidzikauskas (1893–1973), teisininkas, diplomatas, valstybės ir visuomenės veikėjas, ilgametis VLIK'o vadovas. Internetė: <https://www.vle.lt/straipsnis/vaclovas-sidzikauskas/>
- ⁴² Rapolas Skipitis (1887–1976), teisininkas, redaktorius, nepriklausomybės kovų dalyvis, Lietuvos valstybės veikėjas, vidaus reikalų ministras (1920–1922), vienas Šaulių sąjungos steigėjų, jos pirmininkas (1927–1928), Lietuvos II (1923–1926) ir III (1926–1927) Seimo atstovas. Internetė: <https://www.vle.lt/straipsnis/rapolas-skipitis/>
- ⁴³ Stasio Žakevičiaus-Žymanto 1948 m. birželio 3 d. laiškas Kaziu Škirpai. ALKA, Kazio Škirpos archyvas, d. 5, ap. 3.
- ⁴⁴ Kazio Škirpos 1948 m. birželio 8 d. laiškas Stasiui Žakevičiui-Žymantui. ALKA, Kazio Škirpos archyvas, d. 2, ap. Lozoraitis.
- ⁴⁵ Politinė grupė, pasisakiusi už Lietuvos nepriklausomybę, tačiau rėmusi vokiečių reikalavimą nekelti nepriklausomybės klausimo vykstant karui, o besąlygiškai jungtis į kovą su bolševizmu; nepriklausomybės klausimas, atsižvelgiant į lietuvių šioje kovoje įnašą, esą būsiąs sprendžiamas karui pasibaigus.
- ⁴⁶ Kazys Škirpa: „Nuo Lietuvos Nepriklausomybės reikalavimo jokiais aplinkybėmis nenusileisti“. *Nepriklausomybės sąsiuviniai*. 2019, nr. 2, p. 30. Internetė: http://www.rofondas.lt/wp-content/uploads/2019/07/NS_2019_228.pdf
- ⁴⁷ Kazys Škirpa. Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti. Dokumentinė apžvalga. II laida. Vilnius: *Žara*. 2020, p. 468.

Rimantas GUČAS

VILNIAUS KATEDROS VARGONAI

Lietuvos sostinei netrukus sukaks 700 metų – 1323 m. sausio 25 d. Karalius (*Rex*) Gediminas parašė pirmąjį laišką iš Vilniaus. Bet Žemutinėje pilyje rastos statinių liekanos leidžia spėti, kad miestas ten buvo jau apie 1270–1280 m. Nors Lietuva tuo metu buvo dar pagoniška, jau būta ir krikščionių šventovių. Yra žinių, kad 1312-aisiais Lietuvoje veikė pranciškonų bažnyčia, galbūt dabartinės Katedros vietoje. Tai galėjo būti Mindaugo krikšto ir karūnavimo katedra.

Tikraisiais Vilniaus Katedros įkūrimo metais laikomi 1383-ieji. Nuo pat pradžių ji buvo kultūros ir bažnytinės muzikos centras. Vargonai Europos bažnyčiose tuo metu jau buvo žinomas dalykas, tiesa, dažniau tarnavo ne tiek kaip muzikos instrumentas, kiek simbolizavo statusą. Apie vargonus Vilniuje užuominų nerasta.

Prie Katedros veikė pirmoji Lietuvoje mokykla. Yra žinių, kad 1452 m. ji rengė muzikus – dainininkus, instrumentalistus, vargonininkus. Jeigu buvo vargonininkų, turėjo būti ir vargonai. Pirmąkart jie paminėti 1504 m., kai meistras ir vargonininkas Jonas baigė statyti vargonus.¹ Žinomi keletu XVI a. vargonininkų vardai – 1582 m. čia dirbo Sebastijonas Minskietis, o 1585 m. – Mikalojus iš Mazovijos Minsko.

Pirmosios konkretesnės žinios apie vargonus pasiekė iš 1595 m. – naujus vargonus Vilniaus katedroje pastatė Johannas Koppelmanas. Į Vilnių jis

atvyko iš Dancigo, kur buvo vargondirbio Juliaus Anthonio (Frieses) pameistrys. Statė su juo didelius (60 registrų) vargonus Dancigo Švč. Marijos bažnyčioje, o 1585 m. meistrui mirus, vargonus pabaigė. Tai būta didingo instrumento. 1945 m. jis sudegė, bet nuotraukos išlikusios, pagal jas galima bent apytikriai įsivaizduoti, kaip atrodė Koppelmano vargonai Vilniuje. Darbas, matyt, atliktas gerai, nes už „rinktinį“ vargonų pastatymą meistrui primokėtos 152 kapos grašių. Vargonus drožinėjo Bernardas Holcas, dažė Kristupas Bžeskis. Kadangi suma, sumokėta už dažymą, viršijo sumą, sumokėtą už vargonus, galima spėti, kad už „dažymo“ slėpėsi auksavimas ir tapyba. Deja, per didįjį 1610 m. gaisrą Katedra, o kartu ir vargonai sudegė. Kol vyko atstatymo darbai, Katedros priedermes atliko Šv. Jonų bažnyčia.

Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas III Katedros vargonų statybai 1618 m. davė 3000 auksinų. Koks buvo tas instrumentas, nežinoma. Vykstant karui su Maskva (1654–1667), rusai Vilnių visiškai nusiaubė. Katedros vargonai irgi sunaikinti arba išvežti. Ar tai buvo dar tie patys, ar jau kiti, nenustatyta. Vėliau, 1680 m. akte, skaičiuojant nuostolius, vargonai įvertinti 10 900 auksinų.

1729 m. pastatyti nauji nedideli 8 registrų vargonai, vizitacijos akte (1743) apie juos rašoma: „*Vargonai 8 balsų, įrengimas paprasto darbo, viršuje karaliaus Dovydo statula.*“ Tokius vieno manualo be

pedalų vargonus, vadintus *manualu*, turėjo daugelis Lietuvos bažnyčių. Karalius Dovydas su arfa rankose irgi puošė ne vienus barokinius šalies vargonus, dar neseniai stovėjo ir ant Vilniaus Šv. Kotrynos bažnyčios vargonų prospekto, tačiau, vykstant bažnyčios restauravimo darbams, buvo perkeltas į Taikomosios dailės muziejų ir saugiai laukia, kol bus grąžintas į vietą.

1797 m. lėšų vargonams statyti davė vyskupo Masalskio paveldėtojai. Greičiausiai tai vėl buvo manualas. Rašoma, kad dorėniško stiliaus prospektą puošė auksuoti drožiniai, vargonai turėjo 12 registrų, ketverias dumplės, vadinasi, buvo gana galingas instrumentas. Tais laikais dumplės būdavo pleištinės, dumti ketverias turėjo du žmonės – vargonai naudojo nemažai oro, būta didelių vamzdžių, o 12-os registrų visiškai pakanka išgauti galingam ir spalvingam skambesiu. Vis dėlto šiai tokio dydžio ir tokios svarbos bažnyčiai jie buvo aiškiai per menki.

Tuo metu kiek didesni vargonai, kuriuos pradėta statyti dar XVIII a. pabaigoje, stovėjo Vilniaus augustinų Švč. Mergelės Marijos Ramintojos bažnyčioje. Kai okupacinė rusų caro valdžia šventovę 1854 m. uždarė, vargonus teko iškelti.

Puošnus barokinis baltai nudažytas, dviejų tarpinių prospektas su figūromis ir auksuotais ornamentais išliko iki mūsų dienų. Greičiausiai jį sukūrė Vilniaus stalių-drožėjų cecho meistrai. Vargonų įvertinimo 1808 m. akte² nurodyta, kad instrumentas dviejų manualų, 15 registrų, bet antrame manuale likę vietos dar trims registrams. Turėjo akustinį būgną, žvaigždę su aštuoniais varpeliais. Registrus perjungdavo geležiniais raktais. Viską apžiūrėjo ir parašais patvirtino vargondirbys Fridrichas Jansonas (1764–1815) kartu su Vilniaus piliečiu, universiteto tarnautoju Janu Jolskiu. Vargonus įkainojo 2730 auksinų.

Po keleto metų (1811), kai Vilniaus Kapitula sprendė ginčą su vargondirbiais Jokūbu Wojcekovičium ir Juozapotu Tropianskiu,³ vėl iškilo Jansono pavardė – tai leidžia manyti, kad instrumentas pagamintas Jansono dirbtuvėje, kurią Fridrichas paveldėjo iš savo tėvo Mikalojaus Jansono (1720–1791).

Vargonus iš augustinų bažnyčios meistras Jokūbas Hornovskis su padėjėju 1854 m. perkėlė į Katedrą ir čia sumontavo. Sutvarkė spintos rėmus, laiptus viduje, šoninius ir užpakalinės sienos skyrius. Padarė naujų vamzdžių, pataisė dalį senųjų, turėjo *perkelti balsus į muzikinį kamertoną*.⁴ Katedros pajamų-išlaidų knyga rodo, kad už visus darbus Hornovskiui sumokėta 150 rublių.

Pasak vilniečio Jano Galičiaus,⁵ kunigo ir kompozitoriaus, vargonai turėjo 24 registrus, du manualus su pedalais. Dispozicijoje visi pirmojo manualo ir pusė antrojo manualo registrų visiškai sutampa su Jansono išvardytais 1808 m. akte. Kadangi vargondirbys 1815 m. mirė, darbus tęsė kiti meistrai. Spinta darniai praplėsta į šonus, matyt, dar augustinų bažnyčioje, pridėti pedalai.⁶ Tų stalių, drožėjų, skulptorių vardai kol kas nežinomi.

Į Katedrą perkeltus vargonus auksuotojas (*zlotnik*) Kaholovičius sutaisė, keturias medines prospekto figūras nudažė švino baltalais, paausavo arfą, sparnus ir trimitus. Anot Galičiaus, tai buvęs gražus dirbiny. Vargonai rado sulig savo dydžiu tinkamą vietą. Dumplės buvusios ketverios. Klaviatūra penkių oktavų (visiškai neįtikėtina! Greičiausiai keturių) nuo C boso iki C viršuje. Klavišai giliai įklimpę, todėl griežti buvo sunku. Skambesys stiprus, o tylių pavienių balsų – saldus ir malonus.

Katedroje Švč. Mergelės Marijos Nekalto Prasiždėjimo iškilmių proga 1855 m. vargonavo Stanislovas Moniuška. Už *menišką muziką* jam sumokėjo 25 auksinus – du su puse karto daugiau, negu už skulptūrų atnaujinimą ir auksavimą.

Vilniaus Kapitulos sprendimu, senasis Katedros instrumentas atiduotas naujai pastatytai Nemenčinės bažnyčiai⁷ (1947 m. ji sudegė).

Jansono–Hornovskio vargonai Katedroje stovėjo neilgai, 1885 m. atsидūrė Naujojo Daugėliško bažnyčioje, ten jų dalių likę iki šiol. Pakitus skoniams, atėjus naujoms madoms, 1884 m. pasirašyta sutartis su Vilniaus *vargonų mechaniku* Juozapu

Radavičiumi (1838–1905) dėl naujo instrumento. Radavičiaus vargonai turėjo būti dviejų manualų su pedalais, 30 registų, nurodyta ir klaviatūrų apimtis. Pagaminta po keturias oro skirstymo dėžes abiemis manualams, po dvi pedalamus. Panaudota nemažai senųjų vamzdžių. Antrojo manualo vamzdynas įtaisytas žaliuzių spintoje. Tokia spinta kyšojo ir virš Šv. Jonų bažnyčios vargonų, tokią galima pamatyti Vilniaus Bernardinų bažnyčioje. Barokinio vargonų prospekto išvaizdą tokios kyšančios spintos gerokai darko. Sutartyje išvardyta gana daug smulkių detalių, net nurodyta, kad registų užrašai būtų iš porceliano. Tai būdingas pramonės revoliucijos laikų dirbinys – dauguma dalių nupirkta iš specializuotų užsienio įmonių.

Įsipareigota pagal nurodymą nudažyti prospektą ir paaukuoti drožinius, tačiau nėra jokios užuominos apie vargonų spintos perdirbimą ar išplėtimą. Tai patvirtina išvadą, kad spinta su puošniu barokiniu prospektu dabartinį pavidalą įgavo dar augustinų bažnyčioje, prieš atkeliant ją į Katedrą.

Radavičiaus vargonai stovėjo dar trumpiau – XX a. pradžioje juos pakeitė naujas, pagal to meto supratimą labai modernus pneumatinis instrumentas. Už senojo prospekto jį sumontavo Vilniaus meistras Biernackis. Brolių Biernackių fabrikas, 1905 m. įkurtas Dominiko (1870–1928), o 1909 m. perimtas Vaclovo (1878–1954), daug vargonų dalių, ypač metalo vamzdžių, griežyklos pirkdavo specializuotose firmose, daugiausia iš Augusto Laukhuffo Vokietijoje. Patys darydavo dumplės, oro skirstymo dėžes, medinius vamzdžius. Katedros vargonams panaudojo keliolika registų iš Radavičiaus bei dar senesnių išlikusių vamzdžių, nepakeitė ir barokinio prospekto.

Vilniaus arkikatedros bazilikos vargonai

Atrodo, Vaclovas Biernackis savuosius vargonus dar kartą perstatė arba gerokai paremonto apie 1934 m., nes nuo tada jie turėjo 48 registrus, tris manualus ir pedalus. Griežykla buvo gerokai didesnė – joje keturi manualai ir jungikliai net 67 registrams. Matyt, Biernackis planavo ateityje vargonus išplėsti, bet viduje nebebuvo vietos. Šiaip ar taip, kai kurie anos kartos vargonininkai prisiekinėjo, kad vargonai turėjo keturis manualus, o kad vienas iš jų – ketvirtasis – niekada neveikė ir net negalėjo veikti, visai neužsimindavo. Vargonininkams patinka instrumentas su daug manualų, ypač mėgsta prie tokio fotografuoti. Esu matęs nuotrauką, kurioje vienas žymus profesorius su fraku neva vargonuoja Katedroje, viena ranka spausdamas antrojo, kita – ketvirtojo manualo klavišą, nors ketvirtasis iš esmės dekoratyvinis.

Sovietų okupacinė valdžia Katedrą 1949 m. uždarė ir pavertė sandėliu, vargonai buvo išdraskyti, didžioji vamzdyno dalis išgrobstyta. Daugmaž tvarkinga liko tik spinta su barokiniu prospektu.

1956 m. sovietų imperijoje prasidėjus vadinamajam atšilimui, daugelio sričių vadelės buvo kiek atleistos. Katedra perduota Dailės muziejui, joje įrengta

Paveikslų galerija. Metropolijoje pagyvėjo mokymasis vargonuoti, koncertų salėse imta statyti naujus instrumentus. Maskvos veikėjai užmezgė ryšius su satelitinių socialistinių šalių – Čekoslovakijos ir Vokietijos Demokratinės Respublikos – vargonų įmonėmis. Viena iš jų – *Alexander Schuke* iš Potsdamo, 1959 m. pastatė naujus vargonus Maskvos konservatorijos Mažojoje salėje. Įmonės vadovas Hansas Joachimas Schuke (1908–1979) buvo vokiečių neobaroko estetikos (*Orgelbewegung*) puoselėtojas. Jo įmonė darė aukštos kokybės vargonus. Leopoldas Digrys tuo metu studijavo Maskvoje, o kai grįžo į Lietuvą, konservatorijoje 1962 m. buvo atkurta vargonų klasė. Jau kiek anksčiau iš *Alexander Schuke* buvo nupirktas 7 registrų pozityvas, su kuriuo Digrys apkeliavo visą Lietuvą. 1963 m. tas pozityvas pastatytas Paveikslų galerijoje, t. y. Katedros Šv. Kazimiero koplyčioje, gegužės 19 d. surengtas koncertas, turėjęs didžiulį pasisekimą. Vargonavo Bernardas Vasiliauskas.

Tais pačiais metais nauji dideli 52 registrų *Alexander Schuke* firmos vargonai pastatyti Filharmonijos salėje – tai puikus sidabrinio balso instrumentas, deja, salės akustika ir bendra atmosfera nelabai tinka solinei vargonų muzikai. Nekeista, kad nepalyginamai labiau traukė žmones ypatinga Katedros aura. Pozityvas iš koplyčios buvo perkeltas į centrinę navą, pastatytas presbiterijoje, sekmadieniniai koncertai Paveikslų galerijoje tapo neatsiejama Vilniaus muzikinio gyvenimo dalimi. Tai paskatino atgaivinti didžiuosius vargonus.⁸ Vilčių, kad pavyks, turėta nedaug, juk neseniai pastatyti Filharmonijos vargonai – vieni didžiausių Sovietijoje. Reikėjo kaip nors apdumti akis Maskvos, o ir kai kuriems vietiniams valdininkams. Iniciatyvos ėmėsi Leopoldas Digrys – nepranokstamas Maskvos papročių žinovas ir blefavimo virtuozas. Sukurta legenda apie žymaus lietuvių meistro Juozapo Radavičiaus vargonus, kuriuos būtina restauruoti, nors po Biernackio rekonstrukcijos iš jų buvo likusios vos kelios vamzdžių eilės. Dabar sunku pasakyti, kas iš Maskvos ir Vilniaus valdininkų išties nesuprato, kad čia miglos pūtimas, o kas suprato, bet sąmoningai užmerkė akis. Planas

pavyko, ir su *Aleksander Schuke* įmone buvo pasirašyta sutartis dėl vargonų „restauravimo“.

Savaime suprantama, firmos vadovas Hansas Joachimas Schuke apie jokią Radavičiaus vargonų restauravimą nė negalvojo. Kai statė vargonus Maskvos konservatorijos Mažojoje salėje, ten dar stovėjo Friedricho Ladegasto, vieno talentingiausių XIX a. antrosios pusės vokiečių meistrų, vargonai, seniausi Rusijoje, per aštuoniasdešimt metų „išauginę“ kelias žymių vargonininkų kartas. Schuke patarė Ladegasto vargonus išmontuoti, jie buvo perduoti vaikų muzikos mokyklai, vėliau visiškai suniokoti. Po keturiasdešimties metų klajonių krūva nuolaužų atsidūrė M. Glinkos muzikos muziejuje, kuris pasirūpino Friedricho Ladegasto vargonus restauruoti. Beje, restauravimas patikėtas šių eilučių autoriaus UAB *Vilniaus vargonų dirbtuvė*. Ladegasto vargonų istorija šįkart įdomi tuo, kad parodo, koks buvo Schuke's požiūris į romantinių vargonų statybos tradicijas ir paveldą. Radavičius jam juo labiau nerūpėjo, ypač kad Katedroje buvo likusios tik tai kelios vamzdžių eilės.

Tai buvo laikas, kai po karo atsigavusi Vokietija tvarkė apgriautas bažnyčias, statydino naujus vargonus. Tiek stambūs vargonų fabrikai, tiek mažesnės dirbtuvės ieškojo būdų, kad gamyba taptų pigesnė ir greitesnė. Vietoj tradicinių, laiko išbandytų medžiagų, pirmiausia medžio, pradėta naudoti plastiką, kartoną, fanerą, medžio drožlių plokštes, vietoj balaninių jungčių – nailonines vielas. Didieji *Walckerio*, *Oberlingerio* ir kt. fabrikai net oro skirstymo dėžes išsigudrino gaminti pusiau iš kartono, kartais iš lauko dailiai dekoruodami ažuolu arba raudonmedžiu.

Tuo atžvilgiu *Alexander Schuke* firma, turinti 150 metų tradicijas, anuomet dar privati, atrode labai solidžiai net visos Vokietijos kontekste. Darbą atlikdavo švariai, daugiausia naudojo natūralias medžiagas, taikė tradicinius gamybos būdus.

Daugelis amžiaus pradžios ir tarpukario vargonų turėjo gana prastai skambančius cinko vamzdžius. *Orgelbewegung* meistrai, tarp jų ir Schuke, metalo

vamzdžius pokariu darė dažniausiai iš brangaus alavo ir švino lydinio. Katedros vargonams panaudojo ir senuosius Radavičiaus vamzdžius, tačiau vien kaip žaliavą – jie perdirbti, žiotys pakeistos, kad minkštai romantiškai skambėję vamzdžiai įgautų daugiau barokinės spalvos.

Dispozicija irgi sudaryta pagal *Orgelbewegung* skonį – daug mikstūrų (pirmame ir antrame manuale net po dvi), kai kurios itin aukštos ir stiprios. Vis dėlto, palyginti su Filharmonijos arba tuo pačiu laiku padirbtais ir dabar Vilniaus Šv. Kazimiero bažnyčioje stovinčiais Oberlingerio vargonais, Katedros instrumentas *Orgelbewegung* estetikos požiūriu laikytinas gana nuosaikiu.

Vargonuose įrengta kombinuota traktūra – klavišai su vožtuvais sujungti tiesiogiai, tačiau klaviatūrų tarpusavio sankaboms lygiagrečiai padaryta elektrinė traktūra, taigi, kai sakoma, kad ji yra mechaninė, šiek tiek gudraujama. Šiaip ar taip, manualas, kuriuo griežiama, sujungus net kelias sankabas, nepasunkėja. Registrų traktūra elektropneumatinė, yra keturios (pedalams penkios) laisvos kombinacijos. Mūsų dienomis kompiuteriai leidžia vargonams „įsiminti“ begalę vargonininko parengtų registrų kombinacijų, o tai daro nepaprastą išpūdį.

Vargonai priimti ir „pašventinti“ 1969 m. lapkritį. Tarp komisijos narių buvo estų vargonininkas prof. Hugo Lepnurmas, prof. Isaja Braudo iš Leningrado, prof. Wolfgangas Schetelichas iš Leipzigo. Jam, Hanso J. Schuke's žentui, teko garbė pristatyti vargonus tiek komisijai, tiek Vilniaus publikai. Po jo prie vargonų sėdo Leopoldas Digrys. Visi pripažino, kad naujasis instrumentas vertas vien pagyrimų. Tiesa, Lepnurmas „į ausį“ pakuždėjo, kad virš vargonų kiek trūksta erdvės – jų skambesį „prispaudžia“ palyginti žemas Katedros skliautas. Nepaisant to, gana griežtas vargonų skambesys gražiai dera prie tokių pat griežtų klasicistinės Katedros formų ir proporcijų.

Katedroje (anuomet Paveikslų galerijoje) kiekvieną sekmadienį būdavo rengiami koncertai.

Yra vargonavę ne tik visi ano meto lietuvių vargonininkai, bet ir daug Europos įžymybių, tarp jų čekas Jiří Reinbergeris, prancūzai Jeanas Guillou, Marie-Claire Alain, Maurice'as Duruflé, šveicaras Guy Bovet, vokiečiai *Johannesas Ernstas Köhleris, estas Hugo Lepnurmas...*

Katedros didieji vargonai skamba jau šeštą dešimtmetį. Pagal paveldosaugos tradicijas, praėjus tiek laiko, meno kūrinys įgauna paminklinę vertę. Ar jie atsidurs kultūros paveldo registre, ar ne, vis tiek reikia juos saugoti ir išlaikyti tokius, kokie yra dabar.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, Katedrą gražinus Bažnyčiai, pagrindinis, „titulinis“ vargonininkas iki pat mirties šių metų vasario 21 dieną buvo Bernardas Vasiliauskas (1938–2022). Būtų gražu prie vargonų pritvirtinti lentelę šviesiam jo atminimui. Prisiminkime – prieš 60 metų jis, grieždamas Šv. Kazimiero koplyčioje, pradėjo naujųjų laikų muzikinį Katedros gyvenimą.

Dabar vargonininkai Katedroje koncertuoja gana dažnai. Tačiau svarbiausia, kad per didžiąsias bažnytines ir valstybines šventes girdimas tokios vietos ir tokių progų vertas iškilmingas vargonų skambesys. ■

¹ *Kodeks dyplomatyczny katedry i decezji wileńskiej* Wydali ks. J. Fiatek i W. Semkowicz. Kraków. 1948, s. 288. Nuoroda iš A.(vardas) Grickevičius. *Vargonai Lietuvos katalikų bažnyčiose iki kontrreformacijos pergalės (XVII a. vidurys.)* VVU diplominis darbas. Vilnius. 1989, p. 33.

² LVIA, F.604, ap.1, b.6690, l.9.

³ Vladas Drėma. Vilniaus amatininkai XVI–XIX a. Vilnius. *Versus aureus*. 2015, p. 592.

⁴ LMAVB, F 43 – 19745, l.38.

⁵ Jan Galicz (?–1900), kunigas, kompozitorius. Parašė „Vargonų mokyklą“ (*Szkoła na Organy*) – nurodymus vargonininkams dėl pamaldų tvarkos ir joms skirtų giesmių natos. Bendradarbiavo spaudoje. 1861 m. žurnale *Ruch muzyczny* paskelbė straipsnį apie svarbiausius Vilniaus vargonus.

⁶ Rimantas Gučas. Lietuvos vargonai. Vilnius. 2009, p. ?

⁷ LMAVB, F43-19755.

⁸ Rimantas Gučas. Europa prasideda kaimo bažnyčioje. *Kultūros barai*. 2012, nr. 9.

EUROPOS NAMAI

Politiškai nekorektiška novelė

Kavinė skambiu pavadinimu *Europos namai*, sausakimša kosmopolitinės publikos, 2022-ųjų vasario 24-osios naktį užte užė. Prie vieno staliuko smaginosi vokiečiai, kilnodami alaus bokalus, prie kito reikalus aptarinėjo Izraelio piliečiai, atsipalaidavę prancūzai degustavo vyną, diskutuodami apie vynuogių rūšis. Prie baro linksminosi anglai, užsakydami vis po naują pintą *English ale*. Ten sėdėjo ir aukštas pareigas užimantis NATO pareigūnas, žvalgydamasis po salę. Kiek atokiau nuo visų barščius srėbė ukrainietis su tautiniais drabužiais. Kitame kavinės gale karingai šūkavo ir keikėsi Rusijos šauktiniai, su visa amunicija netikėtai atvykę paryčiais. Pasistatę ant stalo degtinės butelį, nesaikingai kilnojo stiklines, užkąsdami raugintais agurkais.

Gerokai įkaušę atsvirduliavo prie ukrainiečio ir, apstoję ratu, ėmė įžūliai jį spoksoti.

Ukrainietis sutriko, nes buvo ką tik užmezgęs malonų pokalbį su aukšto rango NATO pareigūnu, kurį čia visi vadino Jensu, kartais Jensiuku. Kažkas siūlė vadinti net Jaceniuku, bet neprilipo, mat jis norvegas, o ne Ukrainos pilietis.

– Ko jie į mane taip vėpso? Sakyčiau, agresyviai, – paklausė ukrainietis Jenso.

– Argi? Gal tau taip tik atrodo? – klausimu į klausimą atsakė Jensas, pasitaisydamas akinukus. Būdamas kostiumuotas, aukštas ir gražus, norėjo toks ir likti, jam konfliktai visai nereikalingi.

– Pats matai, kad jie pikti ir įsiutę...

Jensas atidžiau nužvelgė kareivius, pravardžiuojamus orkais, tie buvo etniškai įvairiaspalviai – rusai, buriatai, čečėnai, dar kažkokie...

– Taip, tikrai. Regis, tu jiems nepatinki. Gal esi pernelyg ryškus? Taveji tautiniai drabužiai labai jau išsiskiria... Ko gero, jų kompaniją tai erzina. Tu čia vienas toks... Aš, va, su nekrintančiu į akis kostiumu.

Vienas rusų kareivis tą spėjimą iškart patvirtino:

– Mums nepatinka ukrainiečiai su tautiniais drabužiais. Nusivilk! Sėdėsi vienais apatiniais.

– Negaliu, – paaiškino ukrainietis. – Tautiniai drabužiai išreiškia mano tapatybę.

Ir dar savo mėlyną / geltoną vėliavą išsitraukė, apsigaubęs ja pridūrė:

– Aš toks!

Jensas, matydamas kaistančią atmosferą, sunerimo. Ėmė gražyti rankas, kraipyti sprandą.

– Jeigu sako, gal nusivilk, – tyliai patarė. – Kam erzinti orkus? Dar kokią nelaimę prisišauksi...

Ukrainietis nustebo:

– Bet juk tu mane apginsi, esi transatlantinio saugumo garantas! Jensai, tavo kontaktai, įgaliojimai tuos akiplėšas sutramdys. Juk tu toks įtakingas!

Jensas, nudelbęs akis, prisipažino:

– Negalėsiu tavęs apginti. Jau po darbo valandų. Be to, ir sutartis nepasirašyta. Geriau daryk, ką tau liepia orkai, ypač tas rūstus čečėnas, regis, Ramzanas.

Jis turi stogą Maskvoje. Aš į konfliktą nesivelsiu. Nedrumsk tokios geros kosmopolitinės nuotaikos. Taip bus ramiau. Žiūrėk, šioje kavinėje visi viskuo patenkinti. Nedaryk problemų.

Ukrainietis atsakė:

– Niekam nenusileisiu. Būsiu savimi! *Europos namų* kavinėje tarp daugybės šalių turi staliuką ir Ukraina, prie jo ir sėdžiu su savo tautiniais drabužiais. Į svetimą užstalę nelendu.

Rusas prišokęs pagrasino:

– Nė velnio! Nebūsi savimi! Tau seniai sakyta nusirengti! Gal esi kurčias? Gal rusiškai nesupranti? Pažeidinėji rusakalbių teises!

Taikesnis buriatas pridūrė:

– Nenorim tavęs skriausti, bet jeigu spyriosiesi dėl savo tautinių drabužių ir tos dvispalvės, mums neliks kitos išeities, turėsime įvykdyti specialią karinę operaciją...

Aršesnis čečėnas įsakmiai pamokė:

– Būk tikras slavas, ištikimas didžiajam broliui! Nusivilk tautinius drabužius, sutrypk vėliavą ir sėskis prie mūsų stalo. Išgersim už Rusiją! Jokios Ukrainos nėra. Visur vieningoji Rusija. Neveršk to kartoti.

Ukrainietis nurodymo nepaisė, giminytės atsiskė, net parodė orkams vidurinį pirštą, pridurdamas, kad Rusijos miestų motina yra Kijevo Rusia.

– Tuoį parodysim tau motiną, – keikdamiesi, įtūžę orkai ėmė jį žiauriai spardyti, kad atmuštų gyvybinius organus. Tą darė visų akivaizdoje. Prancūzai, siurbčiodami vyną, net užspringo, prisidengė akis – sakė, klaiku žiūrėti. Emanuelis, kurį kavinėje pravardžiavo Makaronu, mat visiems kabina makaronus ant ausų, net italai tuo piktinasi, kažkam skubiai paskambino, pasisveikinęs rusiškai, paprašė, kad tas „kažkas“ įsakytų savo kariškiams liautis. Negražu, kai niekuo dėta kavinės lankytoją daužo vien todėl, kad tas vilki savo tautiniais drabužiais.

Kiti apsimetė nieko nematantys. Vokiečiai toliau šūkavo, atsinešę dar po bokalą alaus, sakė, Miunchene per *Oktober fest* visokių peštynių matantys. Viskas bus gerai. Izraelio vyrukai pasitarė ir nusprendė, kad čia kažkoks slavų tarpusavio kivir-

čas – neverta kištis. Pasimuš, pasimuš, po to vėl bučiuosis. Geriau nesivelti. Savų bėdų per akis. Bet prie kito staliuko vaišinėsi lietuviai subruzd. Jų lyderė, kurią čia visi vadino Dalia, skubiai išsikvietė savininką Žozepą.

– Žozepai, – griežtai kreipėsi Dalia, – vadovauji šiai kavinei, bet leidi rusams savo tvarką daryti. Ar čia *Europos namai*, ar Kremliaus landynė?

Žozepas susigėdo. Labai gerbė Dalią, jos net prisibijojo. Labiausiai nerimavo Jensas, nes jautė, kad lietuvė geriau užtikrintų kavinės saugumą. Girdėjo net gandą, kad norima jį nušalinti ir paskirti Plieninę Magnoliją. Tad vis žvilgčiojo į kavinės savininką, spėliodamas, kaip šis elgsis.

Žozepas pažadėjo, kad imsis visų įmanomų priemonių, bent jau neleis tiems nepraustaburniams kirilica užgaulioti kavinės moterų. Paprašė Jenso sudrausminti įsisiautėjusius agresorius. Narsiai išsakęs savo nepasitenkinimą dėl sukeltų muštynių, Žozepas pasišalino.

Sutrikęs Jensas, nežinodamas, ko griebtis, nusprendė pasitarti su vokiečiais. Priėjęs prie jų staliuko, pasiteiravo, ar tikrai visiems taip jau labai trukdo šis tarptautinis, bet lyg ir vietinis slavų konfliktas?

– Grumtynės truks ne ilgiau kaip dvi tris minutes, – atsakė pliktelėjęs vokietis, kurį čia visi vadino Olafu. – Jėgos labai nelygios, tad netrukus viskas baigsis. Žinoma, būtų geriau, jeigu jie išeitų į lauką, nes agresyvus smurtas netinka tolerantiškam *Europos namų* įvaizdžiui.

Ukrainietis jau šaukėsi pagalbos:

– Vyrai, padėkit. Esu vienas prieš visą šaiką!

Bet padėti niekas neskubėjo. Emanuelis pranešė ką tik kalbėjęsis telefonu su pačiu Putinu, kuris patvirtino Olafo turimą informaciją, kad incidentas truks dvi, ilgiausiai tris minutes. Neverta dramatuoti. Kosmopoliškai margaspalvėse kavinėse etninių nesutarimų netrūksta. Tai normalu.

Priminė, kad nesklandumai tarp slavų kilo jau prieš aštuonerius metus, 2014-ųjų žiemą, kai girti Janukovičiaus berkutininkai užpuldinėjo visus tuos klientus, kurie vaišinosi Kijevo kotletais. Tuomet

niekas iš pašalinių nesikišo ir viskas baigėsi laimingai – berkutininkai gavo gerai į kailį, o muštynių užsakovas pabėgo į Rusiją.

Kavinėje vėl pasirodė savininkas Žozepas:

– Kadangi nesklandumai atsinaujina kas aštuonerius metus, tai neturėtų išvaikyti klientų, – svarstė jis, dairydamasis po salę. – Aštuonerius metus alus ir vynas liejosi laisvai, nė vienas vamzdis nebuvo užsuktas. Aišku, nesmagu, kad ukrainietis čia visų aki-vaizdoje kraujuoja. Bet amerikiečiai juk siūlė jį dėl šventos ramybės kur nors išskraidinti, tačiau tas užsispyrėlis niekur neskrenda, labai išdidžiai atsiskakė:

– Man nereikia pavežėjo, reikia ginklų.

Jensas davė jam nosinę, mandagiai atsiprašydamas, kad kuo nors daugiau padėti negalės:

– Nepasirašyta sutartis dėl humanitarinės pagalbos. Be to, tavo staliukas nepriklauso NATO teritorijai.

Ukrainietis liūdnamai perspėjo:

– Jeigu aš neapginsiu savo staliuko, užpuolikai nestos – išvartys visus jūsų staliukus.

Jensas susimąstė, pažvelgė į Žozepą, šis į Olafą, tas į Emanuelę, o anas vėl į Jensą. Visi keturi tylėjo kaip žuvys. Galiausiai pagalbos ranką ištiesė pats kavinės savininkas:

– Duosiu tau tvarsčių, dezinfekcinio skysčio, oro pagalvę, gal ji kiek sušvelnins smūgius...

Olafui irgi pasidarė nesmagu. Prisiminęs Vokietijos atsakomybę dėl Antrojo pasaulinio karo, apvilko ukrainietį neperšaunama liemene.

Net Izraelio vyrukai sukručio – davė šalmą su filmavimo kamera, kuri išsyk fiksuos nusikaltimą, jeigu jau čia apie tai kalbama. O vienas anglas, dailiai susivėlęs blondinas, bare palikęs alų, prišoko prie ukrainiečio ir padavė guminę lazda, sakydamas:

– Vanok jiems per... Kad žinotų...

Padrąsintas ukrainietis ėmė dar geriau gintis. Žiūrėk, vienas orkas jau patiesė kojas, kitas nėrė į krūmus... Užpuolikai sutriko. Nesitikėjo šitokio pasipriešinimo... Prabėgo ne trys minutės, o trys valandos, bet ukrainiečio tautinių drabužių jie taip ir nenuvilko.

Nerizikuodami sulaukti dar didesnio pažemini-mo, pareiškė, kad nuo šiol kovos ne su pavieniu kavinės lankytoju, bet su visu pasauliu. Matydami, kad kitiems europiečiams toks grasinimas užkando žadą, nusprendė toliau daryti tai, ką moka geriausiai. Pirmiausia nugvelbė ukrainiečio lėkštę su Kijevo kotletais, į kanistrą susipylė ukrainietiškus barščius, dar nusuko stalo koją...

Ukrainietis maldavo *Europos namų* klientų, kad duotų bent pagali savigynai, bet niekas nesiryžo, ypač kai Rusijos kareiviai pagrasino:

– Jeigu kišit mums pagalius į ratus, susprogdinsim velniop kavinę, viskas išlėks į orą, pavirs radioaktyviais pelenais. Visi, kurie ukrainiečiui padės, bus baustini bendrininkai. O bausti mes mokame.

Vis dėlto lietuvių staliukas neišsigando – Dalia įteikė ukrainiečiui automatą. Tada anglų blondinas davė šovinių, sakė pristatys net haubicą. Tą pamatę orkai pradėjo dejuoti, verkdami krokodilo ašaromis: juk buvo galima užtikrinti glaudžią dviejų slavų tautų draugystę, tarpusavio meilę vienoje valstybėje, jei tik ukrainietis nusimestų tautinius drabužius ir nemojuotų ta mėlyna-geltona vėliava.

– Tambovo vilkas tau draugas, rašiste! Ukraina – ne Rusija! – atkirto kijevietis.

Rašistai ne juokais įsiuto. Dieną naktį bombardavo miestus ir kaimus, žudė civilius, plėšė namus, išgrobstė grūdus. Apie sėkmingą operaciją informavo Maskvą ir buvo apdovanoti už vyriškumą. *Europos namų* kavinėje kaišiojo Jensui ir Žozepui po nosimi griuvėsių nuotraukas, tvirtindami, esą dėl visko kaltas užsispyrusio ukrainiečio priešinimasis, tas prakeiktas nenuolankumas.

Jensas suirzo, jau norėjo sakyti: „Matai, kiek bėdos per tave. Jausk atsakomybę!“ Bet pamatęs, kad prie Dalios prisėdo lenkai, čekai, latviai, estai, ėmė keisti strategiją.

Kol Jensas svarstė, ukrainietis iš paskutiniųjų gynėsi. Kažkuris kavinės lankytojas dokumentinius orkų agresijos vaizdus paskelbė tinkle *Facebook*. Žaibiškai atskriejo Putino atsakymas, kad ukrainietis pats save užpuolė, o Zuckerbergui už viešą šmeižtą

bus griežtai uždrausta šiame amžiuje atvykti į didžiąją Rusiją. Popiežius, būdamas lotynų amerikietis, o jų fideliškai lojali meilė Maskvai nerūdija, miglotai užsiminė, esą NATO pareigūno šmėžavimas *Europos namuose* vis arčiau rusų staliuko kursto globalią nesantaiką.

Į tai ir vėl sureagavo lietuviai – auksinio proto vyrukas ėmė tiesiai svarstyti:

– Gal dvasiškasis tėvelis yra partinis? *Edinorosas?*

Dalia, nepaisydama nei Putino grasinimų, nei popiežiaus abejonių, nei Jenso verksmų, padėjo ukrainiečiui užtaisyti patranką:

– Išrūkyk visus niekšus lauk!

Europos namų klientams vyrams pasidarė gėda dėl moters drąsos. Olafas ėmė ja garsiai žavėtis, net prisipažino pavargęs nuo išplerusio vokiečių pacifizmo ir bestuburio politinio korektiškumo. Emanuelis, nusprendęs tapatintis su tokiu masėms patraukliu ukrainiečio įvaizdžiu, net persirengė karine uniforma, sumojęs, kad tai pravers politinei jo karjerai. Vis dėlto nepaleido iš rankų ir telefono, kad galėtų mikliai susisiekti su Kremliumi. Žozepas, pasitaręs su *Europos namų* bendrasavininke Uršule, ėmėsi radikalių priemonių: pareiškė, kad nuo šiol kavinėje draudžiama lankytis Rusijos kareiviams, oligarchams, smurtaujančių agresorių šlovinantiems sportininkams, dirigentams, kino režisieriams, o ypač popdainininkams ir kitiems propagandistams, net Putino žmonoms ir meilužėms. Uršulė pridūrė, kad *Europos namuose* nebebus prekiaujama rusiška degtine, juodaisiais ikrais, o maistą gamins ekologiškai, naudos tiktai atsinaujinančius energijos šaltinius, atsisakę rusiškų dujų.

Jensas pasigyrė, kad tuo atveju, jeigu Rusijos kareiviai užpultų kurį nors klientų, priklausančių NATO, staliuką, jis asmeniškai agresoriams parodys, kur vėžiai žiemoja...

– Bet gal nereikės to daryti – pridūrė, išsigandęs savo pažadų, – jeigu ukrainietis sėkmingai apsigins...

Tuo tikslu įteikė jam granatsvaidį. Naujut naujutėli. Instrukciją perskaitė, kaip juo naudotis, bet apdai-

riai patarė išeiti iš kavinės ir priešus toliau nusivilioti, antraip čia dar stogą nuneš.

...Kremliaus bunkeryje pasklido artėjančio pralaimėjimo smarvė. Planuota *Победа*, bet išėjo tikra *беда*. Persigandęs Putinas suskubo skambinti Emanueliui, skundėsi blogėjančia geopolitine sveikata, apeliavo į kolegišką užuojautą, priminė, kaip smagiai jiedu pietavo Kremliuje, vaikštinėjo po deimantų kambarį... Dar kažką visiškai slaptai paporino... Šiaip ar taip, Emanuelis po pašnekėsio su samodūru pradėjo kavinės senbuviams aiškinti, neva palikdami draugą Putiną „ant ledo“, taikos nepasieksime.

– Tai pakiškime žudiką po ledu, tada Putleris išvengs teismo Hagoje, – kandžiai atkirto jam ukrainietis.

Netrukus kavinės TV ekranuose išdygo Kremliaus apmokamas propagandistas ir pareiškė, kad tuo atveju, jeigu europiečiai pasistengs išsaugoti Rusijos prezidento veidą, šis atsilygins tokiais dujų ir naftos kiekiais, kad politinis klimatas atšils 100° C! Tam reikia labai nedaug – tik išvaduoti Ukrainą nuo ukrainiečių ir atmesti anglosaksišką pasaulio tvarką, kad globaliai įsigalėtų *русский мир*. Propagandistas dar ilgai būtų kalbėjęs apie rusišką dvasią ir laimingą Donbasą, bet Dalia išjungė televizorių.

Pasiūlymu susigundęs Olafas nuskuodė slapčiomis skambinti į bunkerį...

Per tą laiką ukrainietis vis sparčiau vijo rašistus, stūmė nuo savo šalies sienų, sako, pašovė net generolinio štabo vadą. Žozepas ir Uršulė, susižavėję tokia narsa, panorė su ukrainiečiu nusifotografuoti. Prie jų prišoko ir Jensas, kuriam ukrainietis, mirkstelėjęs akį, tvirtai pažadėjo:

– Jei kilis pavojus Norvegijai, drąsiai kreipkis – padėsiu!

...O 2022-ųjų gegužės 9-ąją, kai Putinas, nutaisęs pergalingą miną rengė Maskvoje vargingą paradą, kitoje Atlanto pusėje dėdulė Joe pasirašė lendlizo įstatymą, kuris reiškė, kad Amerika visapusiškai remia Ukrainą ir tuo būdu padės Europai atsikratyti rašizmo, lygiai kaip tada, kai prieš 80 metų padėjo nugaldėti nacizmą... ■

ASŲ PRIBOMBASAI

„Mada – tai jėga!“ – šūktelėjo Ramzanas K. ir „kariškai sumušė savo aulinių batų „Prada“ užkulniais, atvykęs į Putino politinį „pagrabą“, atseit paradą Raudonojoje aikštėje. „Mados infekcijos“ rengėja Sandra S., TV3 laidoje „Pasaulis pagal moteris“ paklausta, kodėl šie mados namai niekaip nesureagavo į tokį jų vardo diskreditavimą, apgynė kolegas, tvirtindama, kad šie dar sureaguos – savo reklamos veidu padarys tą Kadyrovą su šūkiu „Ir velnias avi „Prada“!

– Bet girdėjau, kad daugelis mados namų užraukia verslą Rusijoje, – cyptelėjo naivus pradedantysis geopolitikas.

– Tokiai supuvusių Vakarų diversijai jau seniai ir tinkamai pasirengta. Mums nereikia svetimų pribombasų! – atšovė Kremliaus propagandos asas Solovjovas. – Turime išstisus sandėlius su kerziniais batais ir šimtasiūlėmis, likusiomis dar nuo ano karo, o juk naūja – tai gerai užmiršta sėna! Visokiausių garsių prekės ženklų pigiai prigamins kinai arba suteiksime apavui ir apdarui savus, rusų dvasiai ypač mielus pavadinimus – atsiras visureigiai purvabridžiai „Ivan Groznyj“, *fufaikė* „Mečta Žirinovskovo“, bailutės „Katiuša“... Importo pakaitalais liaudis jau seniai žavisi, tad nereikia niekuo gąsdinti, čia mūsų prioritetas!

– Joks krizis tikrai neištiks, juk aš savo supermarketų dar nesu uždaręs, – pasigyrė europarlamentaras Viktoras U., konspiraciniais sumetimais kaire akimi mirkteledamas visvaldžiam ir versliam Kauno merui, bet jis to nematė, turėjo kitų rūpesčių, nes įdūkęs Puidokas apkaltino Matijošaitį, neva šis Vilniuje, Seimo viešbutyje, kelia orgijas, nesvarbu, kad tą darė visai ne vieningasis Visvaldas, o laisvūnas Marius. Garsios pavardės sukelia ir daug didesnių perturbacijų – antai Putino dukters naujas sugyventinis yra Zelenskis, kuris, geisdamas gerai sugyventi ir su uošviu, karštai pritarė jo sukeltam karui Ukrainoje, nors už tokį pataikūnišką elgesį balerūnas iškart išmestas iš Bavarijos baleto teatro meno vadovų.

– Nuspėti ateities neįmanoma, – paprieštaravo Viktorui U. užkietėjęs skeptikas ir pacitavo garsaus psi-

chologo Philo Tetlocko veikalą apie spėjimus ir prognozes, kurios būna visiškai klaidingos, nes ekspertų prognozavimo įgūdžiai tokie patys kaip šimpanzių.

– Nėra nei ko, nei apie ką spėlioti, – pareiškė svajonių humoristas Juozas E. ir išdėstė apreiškimą, kad viskas paprasta kaip koks popsas. Jeigu smagi kompanija linksminasi, o pasiutęs šuo staiga griebia vienam už kojos, galimi 4 elgsenos scenarijai: arba stvers pagalį ir nuvys šunį, arba bandys su užpuoliku susitarti, arba diskutuos apie gyvūnų teises, arba lauks, kol šuo perkąs gerklę.

– Kaip matome, visi keturi pasitvirtina, – pripažino astrologė Palmira ir perskaitė savo naujausią horoskopą Avinams. – Galite imti įtartinėti, kad šuo pasiuto dėl neatsakingai mestos užuominos, neteisingai suprasto sapno, gal geopolitinio alkio, emocinio klaustrofobinio nuovargio, juk nelengva kiūtoti užsidarius net auksinia-me bunkeryje... Nepraleiskite progos taikytis!

Išgirdęs tokį įtartinai kapituliantišką patarimą, audringai sureagavo socialinis psichologas Jonathanas D. Haidtas:

– Ar visiška žodžio laisvė turėtų būti suteikta bet kuriam, norinčiam bet kuriuo metu pasakyti bet ką?! Žinoma, ne! Moralinė intuicija daug svarbesnė už sąmoningą sprendimų priėmimą, – pareiškė jis ir užsisakė užkandžių su juodaisiais ikrais, pirmiausia išsiaiškines, ar jie ne iš Rusijos.

Lietuvos šeimų sąjūdis, viską priėmęs giliai asmeniškai, pasipiktino šitaip šmeižiamas, sakė neleis užčiaupti šeimynykščiams burnos, tad patraukė savais keliais. Buitinės pakraipos radikalai išsiskirstė, sutarę, kad kur nors nuošalesnėje vietoje karštai pakomentuos dar vieną, pasak jų, žmonių valdymo ir kvailinimo įrankį, vadinamą „mada“, ir joje gudriai paslėptas diversijas, bet keikė ne Kadyrovo aulinius, o vakariečių mados tendencijas... ■

Tiesiai iš rusų importo pakaitalų sandėlio
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2022. 5 (688)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius, Lithuania

E-mail: info@kulturosbarai.lt

SUMMARIES

Gintaras LAZDYNAS. *Letters that Ruin My Nation*. Linguist gives witty advices to Lithuanians no to take Latin letters W and Q too seriously because language is not only alphabet and grammar. The author believes that distortion of Lithuanian surnames is far more worse (page 2).

Kęstutis MEŠKYS. *The Moment of Truth*. From interpretations to manipulations. The impact of manipulations on people is not yet sufficiently researched despite a number of studies that are available on the subject. The classical volume 10 Strategies of Manipulation by Noam Chomsky is largely outdated. Information technologies are constantly proliferating and offering new ways to manipulate audiences and media abuses these new possibilities (page 9).

Dainius Martynas ČIŽAS. *Where is God during the War?* Can one believe in God while witnessing the horror of war? If it is possible where is God when the war rolls on and its atrocities are exposed? Is God just and good anyway? If so what is his justice and goodness? (page 16).

Virgilijus ČEPAITIS. *The Prophecy*. *What will be the fate of the last colonizers?* The world of 21st century will have no empires. The last colonizer state will go back to its proper territory. A number of independent states come into being near Volga river... (page 18)..

Tatiana ZHURZHENKO. *Ukraine: A Battleground for Europe's Future*. For Ukrainians, this uneven battle is about the survival of their nation. However, it is also about the future of democracy in Europe as a whole. The unprecedented act of collective solidarity at the EU border proves the resilience of civil society in the face of Putin's challenge (page 20).

Vytautas RUBAVIČIUS. *Communion of Latin American Civilization According to Enrique Dussel*. Interaction of civilizations in the contexts of holy Ukrainian war. Philosophy and theology of liberation became important features of Latin American consciousness (page 24).

Arvydas KAŽDAILIS. *Globalisation of Lithuanian Art*. Polemical notes (page 33).

Viktorija SINICYNA. *Playing Absurd: Something Goes On, Someone Comes, Someone Goes Out... Scary?* The play *Waiting for Godot* staged by *Gintaras Varnas* (page 38).

Ramunė MARCINKEVIČIŪTĖ. *Longing for a Yesterday's World*. About the play staged by Ukrainian director Stas Žyrkov based on a play by Ukrainian playwright Natalja Vorožbit "Sasha Take the Waste Away" at Vilnius Small Drama Theater (page 40).

Lidija ŠIMKUTĖ. *Poetry Readings in Ukraine during Peaceful Years*. Memories of visiting Ukraine in the context of present war (page 43).

Raminta JURĖNAITĖ. *Two Icons of Contemporary Art in Kaunas*. Review of Yoko Ono and Marina Abramović exhibition in Kaunas as part of Kaunas – European Capital of Culture 2022 (page 48).

Giedrė KRIAUCIŪNYTĖ-VOSYLIENĖ. *What Did You Do in Theater?* The development of technology created a new phenomenon in cultural area. One of these phenomenon's – interactive and immersive theatre performances. Main difference between participatory and conventional theatre is incorporated physically in the action of performance. It is complicated to define immersive and interactive concepts, because there isn't any dimension to measure how much an audience is incorporated in the performance. Moreover, each spectator has different experience in participatory theatre. To understand participatory theatre better we need to define concepts of audience, performance, and incorporation once again, because there are many changes which started in 21 centuries (page 51).

Vidas POŠKUS. *A Rolled Up or Sincere Radicalism of Vanda Padimanskaitė* (page 57).

„*There is No Ego in Music*“: Lina DAMBRAUSKAITĖ is interviewed by Elvina BAUŽAITĖ. Opera soloist Lina Dambrauskaitė was awarded this year for two parts: Sophie in Lithuanian National Opera and Ballet Theater: Sofie in Richard Strauss' opera "The Cavalier of the Rose" (director Damiano Michieletto) at National Opera and Ballet Theater and Marie in Gaetano Donizetti's comic opera "The Daughter of the Regiment" (director Jūratė Sodytė), Klaipėda State Musical Theater (page 59).

Saulė MAŽEIKAITĖ. *Biomythography of painter Petras Lincevičius*. (page 62).

Aušra ŽIČKIENĖ. *Pop Culture, Stereotypes and Disappearing Folk Songs*. An Overview (page 65).

Pēteris BRŪVERIS. *Poems* (page 72).

Vidmantas VALIUŠAITIS. *Juozas Lukša-Daumantas and Antanas Valiukėnas*. *Relations between Lithuanian resistance and democratic West. Historical overview* (page 77).

Rimantas GUČAS. *The Organs of Vilnius Cathedral*. Historical overview (page 85).

Tomas KAVALIAUSKAS. *The House of Europe*. *Politically incorrect short story* (page 90).

Krescencija ŠURKUTĖ. *The Devil Ramzan Wears Prada*. Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 94).

Some Kultūros barai articles and translations in eurozine (www.eurozine.com):

Skaidra TRILUPAITYTĖ

Can we track what makes humans happy? (En) (Lt)

Lithuanian scientists are working on a formula for happiness. Their biometric measurements of feelings and emotional states propose to improve lives. But smart governance linking efficiency with happiness might have repercussions, says Skaidra Trilupaitytė. In a pandemic-tainted world, tracking and advanced lie detector tests could have questionable political uses.

Karl SCHLÖGEL

This mess of troubled times (En) (Lt)

The processes set in motion by the disintegration of the socialist economy in eastern Europe eluded all analytical frameworks. It was a time of 'wild thinking', in which received ideas were reconsidered and values re-assessed. We are still living through this troubled era, writes the historian of the Soviet Union Karl Schlögel.

Joshua FARLEY, Almantas SAMALAVIČIUS

Where now for economics? A conversation with ecological economist Professor Joshua Farley (En) (Lt)

Maths-based economics seems to be stuck in something of a rut. Almantas Samalavičius, editor of Eurozine partner journal 'Kultūros barai', spoke to Professor Joshua Farley, an ecological economist at the University of Vermont (UVM), about the failure of mainstream economic thinking to explain economic reality, and why the dominant discourse nevertheless remains so powerful in academia.

Diana GEORGESCU

The Romanians are coming. Emerging divisions and enduring misperceptions in contemporary Europe (En) (Lt)

Following changes to UK immigration law in 2014, the documentary 'The Romanians are Coming' promised the truth behind the headlines. Diana Georgescu finds a more troubling picture of Romanians, tied up with longstanding prejudices applied to eastern Europeans generally and Romani people in particular.

Aleida ASSMANN

Go East! (En) (Lt)

Stephen Holmes and Ivan Krastev argue that illiberal politics in central and eastern Europe should be understood primarily as a reaction to the 'imperative to imitate' the West after 1989. But to downplay the ideological substance of the new authoritarianism is reckless in the current situation, responds Aleida Assmann. Recalling the contribution of eastern European dissidents to Europe's culture of human rights offers a corrective to the damaging myth of the 'victorious West'.

Håkan FORSELL

Cracks in the future. On 1989 and historical time (En) (Lt)

The anachronistic appearance of the post-communist world fascinated westerners visiting eastern Europe after '89. As Håkan Forsell puts it, the East offered the image of a 'future that would never happen'. Four decades of totalitarianism were rapidly forgotten by the seekers of 'true Europe'.

Samuel ABRAHÁM

Intellectual paths in central Europe. An idealistic Havel, a cynical Orbán, and a compassionate Walter (En) (Lt) (Cy)

How can intellectuals of central Europe maintain their moral principles and independence, yet support democracy, in an age when the region is again traversing a rocky road paved with nationalism and populism?

Richard SAKWA

Back to Cold War and beyond (En) (Lt)

Instead of overcoming the division of East and West after 1989, the West embarked on a programme of expansion and Russia began to create an alternative world order. Yet as economic power shifts from the Atlantic to the Pacific basin, this is just one aspect of the current clash of world orders.

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

SRTR fondas 2022 m. *Kultūros barų* projektui „Kūrybos intencijos, kritikos funkcijos“ skyrė 40 000 eurų, projektui „Žalioji kultūros kursas“ – 28 000 eurų.

SRTR fondas remia rubrikas: „Rūpesčiai ir lūkesčiai“, „Problemos ir idėjos“, „Kūryba ir kūrėjai“, „Praeities dabartis“ (iš dalies)

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešoji erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

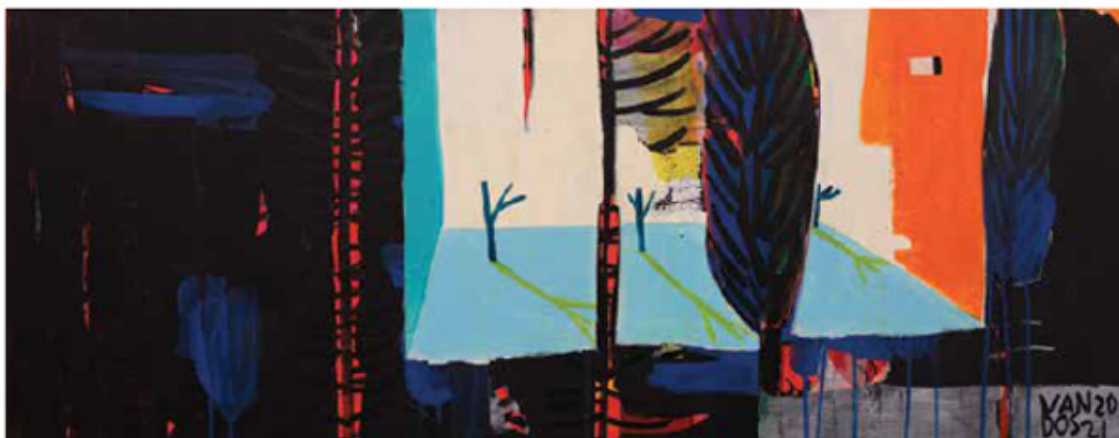
EUROZINE

Geriausi straipsniai iš visos Europos

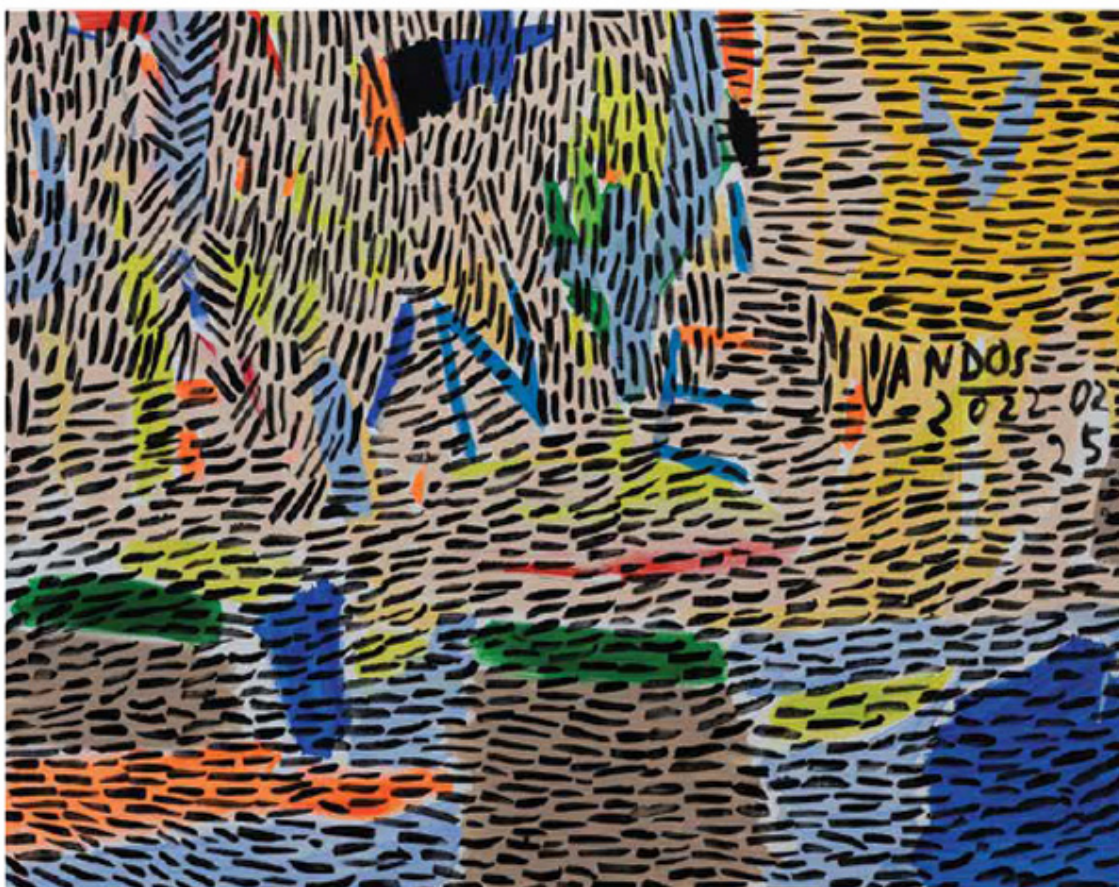
Spausdino „Lietuvos ryto“ spaustuvė
Sodų g. 83, Skaidiškės, 13274 Vilniaus rajonas

Tiražas 2000 egz.

Kaina – 2 Eur

Vanda PADIMANSKAITĖ. Žmogus. 2021. Drobė, akrilas; 120 x 40

Vanda PADIMANSKAITĖ. Ne. 2022. Drobė, akrilas, stiklo dažai; 90 x 70
Apie dailininkę skaitykite p. 57

Gintauto Trimako nuotraukos

Kaina – 2 Eur
KULTŪROS BARAI 2022. Nr. 5 (688), (1–96)
Indeksas 5031

